

Mikó Árpád

Reneszánsz művészet a Jagelló-kori Magyarországon, I.

Az all'antica művészeti köznyelv kialakulása és elterjedése

1. Bevezetés

Nagyjából a schallaburgi Mátyás király kiállítás budapesti bemutatója (1983) óta szélesebb szakmai körökben is nyilvánvalóvá vált, hogy a reneszánsz művészet Jagelló-kori alkotásai legalább akkora kontingenst alkotnak, legalább annyira fontos korszakot jelenítenek meg a régi magyarországi művészet történetében, mint a Mátyás koriak.¹ Utóbbi jelentősege mindig evidens volt a tudományban – a művészettörténet-írás összes vállalt és kéretlen előzményében –, a folytatásában azonban eleinte nem hittek. Ebben ludas lehetett a Mátyás kori reneszánsznak az a képe, amely eredetileg a konkrét műtárgyaktól függetlenül jött létre. A Jagelló-kornak a magyar történetírói hagyományban inkább negatív volt a megítélése (a korszakot végül is Mohács, az önálló magyar állam bukása zárta le), és ahhoz is idő kellett, hogy – legalább „papíron” – ez a szűk négy évtized is megjelenjen a magyarországi reneszánsz történetében.² A materializálódáshoz azonban mégiscsak szükség volt a műtárgyaknak arra a sokaságára, amely a Magyar Nemzeti Galériában a közönség és a szakma elé került 1983-ban.³ Az éles szemű kritika pontosan érzékelt a Mátyás-kiállítás eme rejtett, tudománytörténeti újdonságát,⁴ és az elmúlt negyedszázad tudományos kutatásai igazolták is a felismerést, egyre gazdagabb képét rajzolva meg a Jagelló-kornak, átértékelve a reneszánsz művészet szerepét a késő középkori Magyar Királyságban, illetve, ezzel összefüggésben, a szélesebb közép-európai régióban.

Az újabban született hazai művészettörténeti összefoglalások tükrözik a Jagelló-kor megváltozott súlyát,⁵ ami mögött persze a kutatói aprómunka eredményei állnak. Az áttekintések

*Mikó Árpád művészettörténész,
az MTA doktora, MTA BTK MI,
MTA BTK TTI Lendület
Szent Korona kutatócsoport tagja
Kutatásterülete: magyarországi
reneszánsz művészet és kultúra
E-mail: miko.arpad@btk.mta.hu*

*Árpád Mikó DSc, art historian,
Institute of Art History, RCH HAS,
member of the RCH HAS Lendület
Holy Crown Research Group
Area of research: Renaissance art
and culture in Hungary
E-mail: miko.arpad@btk.mta.hu*

¹ Schallaburg 1982.

² BALOGH Jolán: A renaissance építészet Magyarországon. I–II. *Magyar Művészet*, 9. 1933. 12–26., 328–350.; Uő: A renaissance építészet és szobrászat Erdélyben. Stílustörténeti vázlat. *Magyar Művészet*, 10. 1934. 129–158. Nagyjából ekkor kezdődött a Jagelló-kori reneszánsz művészet felfedezése. Lásd még: MIKÓ Árpád: Reneszánsz, magyar reneszánsz, magyarországi reneszánsz. In: *Mátyás király öröksége* 2008. II. 115–146.

³ A budapesti kiállításhoz bőségesen adatolt, képekkel kísért műtárgyjegyzék készült, amely minden tételénél hivatkozott a schallaburgi kiállítás tudományos katalógusára (amennyiben ott is szerepelt). *Mátyás király és a magyarországi reneszánsz, 1458–1541*. Szerk. TÖRÖK Gyöngyi. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1983.

⁴ MAROSI Ernő: Mátyás király és kora a művészettörténeti irodalomban. *Korunk* (harmadik folyam), 1. 1990/4. 434–444.; Uő: Mátyás király és korának művészete. A mecénás nevelése. *Ars Hungarica*, 21. 1993. 11–38.; Uő: Mátyás király udvari művészete: stílus és politika. *Korunk* (harmadik folyam), 9. 1998/5. 4–11.

⁵ GALAVICS Géza–MAROSI Ernő–MIKÓ Árpád–WEHLI Tünde: *Magyar[országi] művészet a kezdetektől 1800-ig*. Budapest, Corvina, 2001. 212–316.; MIKÓ Árpád: *A reneszánsz Magyarországon*. Budapest, Corvina, 2009. (Stílusok – korszakok, [3.]); BELLÁK

azonban éppúgy hozzátartoznak a tudományos kutatáshoz, mint a részletkutatások, sőt, elválaszthatatlanok egymástól. Személy szerint úgy látom: bőven megérett a helyzet, hogy a Jagelló-korról, a reneszánsz művészet szerepéről összegző képet közöljünk. Segítve ezzel egyrészt a művészettörténeti kézikönyvsorozat reneszánsz kötetének előkészítését, anyagának súlyozását, másrészt újabb részletkutatásokat ösztönözve vagy éppen provokálva. Az alábbiakban egy újabb összefoglalás egyik fejezete következik, amelyet remélhetőleg másik is követ majd. A főszöveget korábban írtam,⁶ de azóta sok helyen változtattam rajta, javítottam, módosítottam, bővítettem és szűkítettem; a néha terjedelmesre sikerült lábjegyzetek (*ad vocem aprómunka*) nem jelentek meg korábban nyomtatásban.

2. Beatrix királyné és a gyermek érsek, Ippolito d'Este Esztergomban (1490–1500)

1490-ben Beatrix királyné kénytelen volt elhagyni a budai királyi palotát, és berendezkedni Esztergomban. Ekkor épülhetett át az érseki palota az ideköltöző, javarészt olaszokból ver-

1. kép. Ívzet töredéke szőlőfürtökkel Esztergomból, 15. század vége.
Esztergom, Vármúzeum

buválódott, kibővült érseki udvartartás számára. Több gondosan megmunkált vörösmárvány építészeti faragvány ebből az időből való (különösen szép egy szőlőfüzérrel díszített ívzet, amelynek két darabja maradt fenn) (1. kép),⁷ s ekkorra lehet keltezni egy reprezentatív – vázákkal, kandeláberrel díszített – balusztrád töredékeit is, amelynek II. Ulászló monogramos, Jagelló-sasos párhuzamai Budáról és Vácról ismertek.⁸ Egy delfines fríztöredék és egy lándzsa alakú levelekkel és felfűzött korongsorral dekorált konzol tartozik még ehhez a fa-

Gábor–JERNYEI KISS János–KESERŰ Katalin–MIKÓ Árpád–SZAKÁCS Béla Zsolt: *Magyar művészet*. Budapest, Corvina, 2009. Második kiadása: Budapest, Corvina, 2015.

⁶ MIKÓ Árpád: *A reneszánsz művészet története Magyarországon*. Akadémiai doktori disszertáció. Kézirat. Budapest, 2011.

⁷ FEUERNE 1977, 217., 50. kép. Feuerné a szőlőfürtös ívzettöredéket Bakócz Tamás esztergomi palotájából származtatta, és stílusán a pesti belvárosi főplébánia-templom Nagyrévy-tabernákulumához kapcsolta, amelyet 1503 és 1506 közé keltezett. Az elmélet több ponton inog. Nagyrévy András 1480 és 1506 között volt a templom plébánosa, 1495-ben már címzetes thermopylaei püspökként, 1496-ban pedig már Ippolito d'Este vikáriusaként szerepel. A püspöki címer alapján tehát legkorábban 1495-re datálhatjuk a tabernákulumot (PATTANTYÚS Manga: Nagyrévy András és a pesti belvárosi plébániatemplom reneszánsz tabernákulumai. *Művészettörténeti Értesítő*, 47. 1998. 219–221.). A nyitirai székesegyház csak 2007-ben ismertté vált, és 2008-ban közölt reneszánsz tabernákulum 1497-ben készült (Jozsef MEDVECKY: Tabernákulum. In: *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom* 2009. 1. kép, 651–653.; MIKÓ 2009, 98–99.), ez a Nagyrévy-tabernákulumhoz lényegesen közelebb áll stílusán, mint a Pest városáé. Esztergomban viszont 1506/1507-ben már a Bakócz-kápolna épült, s az azon ténykedő olasz mesterek teljesen másképpen dolgoztak, éppen a díszítőfaragványok stílusa nagyon más. Summa summárum, az *esztergomi* szőlőfürtös ívzetet szerintem a 15. század végére indokoltabb datálni, mint a 16. század elejére.

⁸ MIKÓ 1988. 134–136., 139–140., 11–18. képek; *Reneszánsz látványtár* 2009. 202–203. (21–22. sz.) (VÉGH András).

ragványegyütteshez.⁹ Nagyon valószínű, hogy ekkor készültek a vár régi lakótornyában azok a reneszánsz freskók is, amelyekből csupán négy erény képe maradt ránk *in situ*, lehullva pedig más képek töredékei is, egyebek között planétaábrázolások.¹⁰ Úgy tűnik fel, a tornyot ez

- ⁹ A delfines töredék: Esztergom, Vármúzeum, 66.42.3. BALOGH 1966. I. 128.; *Pannonia Regia* 1994. 356. (VII-26. sz.) (MIKÓ Árpád), a korábbi irodalommal és a fragmentum pontos előkerülési helyének első publikálásával. A konzol: Esztergom, Vármúzeum, 66.48.1. *Az esztergomi Vármúzeum kőtárának katalógusa*. Szerk. BUZÁS Gergely–TOLNAI Gergely. Esztergom, 2004. (Az Esztergomi Vármúzeum Füzetei, 2.) 202. (40/3. sz.) (KLINGER László). Az ugyanebben a kiadványban (valamint a Vármúzeum állandó kiállításán jelenleg is) látható rekonstrukciót, amely ezt a konzolt és az előző delfines frízt egyetlen építmény részeként mutatja be, nem indokolja semmi. Az egyes elemek szerkezeten belüli ideális helye stimmel, de maga az együttes nem több, mint didaktikus illúzió.
- ¹⁰ Jolán BALOGH: Magister Albertus pictor Fiorentinus. In: *Annuario 1947. Istituto Ungherese di Storia dell'Arte*. Firenze, 1948. 74–80. A magyar szakirodalomban a freskók Balogh Jolán javasolta 1490-es évekbeli, relatíve „kései” datálása vált elfogadottá: RADOCSAY Dénes: *A középkori Magyarország falképei*. Budapest, Akadémiai, 1954. 78–79., 134–135.; RADOCSAY Dénes: *Falképek a középkori Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 1977. 26., 131–132. (A teljes korábbi irodalom felsorolásával.) Lásd még BALOGH Jolán: A késő-gótikus és a renaissance-kor művészete. In: *Magyar renaissance. Magyar Művelődéstörténet*, 2. Szerk. DOMANOVSKY Sándor. Budapest. [1939]. 580–581.; Enrico HORVÁTH: *Il Rinascimento in Ungheria*. Roma, Cremonese Libraio Editore, 1939. (Biblioteca dell'Accademia d'Ungheria di Roma, 20–24.) 100.; RADOCSAY Dénes: *Magyarországi reneszánsz művészet*. Budapest, Gondolat–Képzőművészeti Alap, 1959. (Művészettörténet, 34.) 26–27.; BALOGH 1966. I. 528.; DERCSÉNYI Dezső–ZÁDOR Anna: *Kis magyar művészettörténet. (A honfoglalás korától a XIX. század végéig)*. Budapest, Képzőművészeti, 1980. 172.; FEUERNE TÓTH Rózsa: A korai reneszánsz. In: *A művészet története Magyarországon a honfoglalástól napjainkig*. Szerk. ARADI Nóra. Budapest, Gondolat, 1983. 168–169.; GALAVICS Géza–MAROSI Ernő–MIKÓ Árpád–WEHLI Tünde: *Magyar[ország]i művészet a kezdetektől 1800-ig*. (Egyetemi Könyvtár) Budapest, Corvina, 2001. 256–257.; MIKÓ 2009. 65–66.

A freskókban elsősorban az esztergomi, érthetően lokálpatrióta kutatás szerette volna az 1472-ben elhunyt Vitéz János esztergomi érsek „studioló”-jának falképeit látni. Bonfini emlegette Vitéz János palotabeli nagytermének a magyar királyokat ábrázoló freskóit; ebből a nagyteremre vonatkozó adatból és az 1934-ben *in situ*, *de nem a nagyterem* helyén talált falképekből kombinálták össze a Vitéz-studiólót. Ennek az irányzatnak a képviselői például: LEPOLD Antal: Vitéz János esztergomi dolgozósobája. *Szép művészet*, 5. 1944. 115–119.; PROKOPP Mária: Vitéz János esztergomi palotája. In: *Janus Pannonius (Tanulmányok)*. Szerk. KARDOS Tibor–V. KOVÁCS Sándor. Budapest, Akadémiai, 1975. (Memoria Saeculorum Hungariae, 2.) 255–264.; NAGY Zoltán: Vitéz János művészeti alkotásai Janus Pannonius műveiben. In: *uo*, 265–290.; Zoltán NAGY: Ricerche cosmologiche nella corte umanistica di Giovanni Vitéz. In: *Rapporti Veneto-Ungheresi all'epoca del Rinascimento*. A cura di Tibor KLANICZAY. Budapest, Akadémiai, 1975. (Studia Humanitatis, 2.) 65–93.; PROKOPP Mária: Újabb kutatások Vitéz János esztergomi stúdiójához. In: *Collectanea Tiburtiana* 1990. 393–400.; TARNÓC Márton: *Mátyás király és a magyarországi reneszánsz (1450–1541)*. Budapest, Balassi, 1994. 17–18.; PROKOPP Mária: Vitéz János és a művészetek. In: *Vitéz János Emlékkönyv*. Esztergom Évlapjai 1990. Esztergom, 1990. 53–58.; VUKOV Konstantin: A Vitéz János-studiolo belső tere. Az esztergomi vár lakótornyának részleges elméleti rekonstrukciója. *Műemlékvédelmi Szemle*, 11. 2001. 71–88.; WIERDL Zsuzsanna: Az esztergomi palotakápolna és a Vitéz János-studiolo falképeinek restaurálása. *Műemlékvédelmi Szemle*, 11. 2001. 89–109.; PROKOPP Mária: Az egyetemszervező Vitéz János esztergomi érsek. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk. ERDEI Gyöngyi–NAGY Balázs. Budapest, [2004]. (Monumenta Historica Budapestiensia, 14.) 263–268., különösen 265–266.; VUKOV Konstantin: Az esztergomi Studiolo falképe és a festett architektúra. In: *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. Szerk. TUSKÉS Anna. Budapest, CentrArt Egyesület, 2009. 171–175.

2007-ben merész attribúciós kísérlet bukkant fel, amely szerint Vitéz János érsek Esztergomban a fiatal Botticellit alkalmazta volna 1467-ben vagy 1468-ban, persze mindenképp 1472 előtt. (PROKOPP Mária: Botticelli-freskó Magyarországon – Un affresco di Botticelli in Ungheria? *Italia – Italy*, 17. 2007/37–41. 14–17.; továbbá, állításként: PROKOPP Mária: Vitéz János váradi püspök (1445–65) királyi főjegyző, majd fő és titkos kancellár európai jelentőségű kulturális és politikai tevékenysége. In: *Erdély reneszánsza* 2009. I. 52–53. Változás: Mária PROKOPP: The Scholarship of Johannes Vitéz of Zredna [1408–1472] Primate of Hungary and Royal Chancellor. In: *Bonum ut pulchrum* 2010. 347–358.), illetve Mária PROKOPP: Gli affreschi quattrocenteschi dello studiolo del primate del regno d'Ungheria a Esztergom: una nuova attribuzione. *Italy & Hungary* 2011. 293–315.

Botticelli magyarországi útjára semmilyen történeti adat nincs, és a freskók közepes kvalitása sem indokolja a feltevést. Egyáltalán, ezt a feltevést semmi nem támasztja alá. Lásd MAROSI Ernő: Sandro ifjúkora. A Botticelli-történet ta-

idő tájt tették lakályosabbá, és mind a román kori, gazdagon díszített kettős kapu faragott tagozatait, boltívének belső felületét, mind a kápolna felé vezető folyosó boltozatos mennyezetét all'antica ornamentális festéssel látták el. Inventáriumokból ismerjük a berendezés egy részét – egy aranyozott Madonna-domborműről is van adatunk –, és a ránk maradt számadáskönyvekből az udvartartás élete is kibontakozik előttünk. Beatrix esztergomi udvarának kultúrája

ebben a tíz esztendőben a budai királyi udvarral versengő, s valószínűleg olaszabb volt, az all'antica műpártolásnak pedig valódi központja maradt.¹¹

Ippolito d'Este és Beatrix királyné esztergomi udvarában mindig dolgoztak itáliai mesterek: kőfaragók, asztalosok, festők. Az esztergomi érseki palotán, a székesegyházon vagy a maróti vadászkastélyon is ott volt a kezük nyoma.¹² A budai olasz kereskedőktől Beatrix emberei nagy mennyiségű luxuscikket vásároltak, főleg szöveteket, de műtárgyakat – képeket, domborműveket, ötvöstárgyakat – is. Ennek az udvarnak a fénye, nagysága persze nem volt mérhető Mátyás királyi udvarához. Lehetséges azonban, hogy az 1490 utáni, egyre unalmasabbá váló budai udvarral szemben – ezt a politikai rivalizálás is megkövetelte – Esztergom erős olasz dominanciájával egyfajta kulturális alternatívát nyújtott: Mátyás – és Beatrix – Budájának folytatását.

Esztergom az ország első számmú egyházi központja volt, és művészeti életére is rányomta bélyegét az, hogy 1480-tól gyakorlatilag Beatrix töltötte be családjá tagjaival az érseki széket. Először testvérével, Giovanni d'Aragonával (Aragóniai Já-

2. kép. Kesztyölczi Mihály olvasókanonok síremlékének töredéke a középkori Szent Adalbert-székesegyházból, 15. század vége. Esztergom, Vármúzeum

nulságai. *Mozgó Világ*, 33. 2007/7. 94–100.; Pallag Zoltán és Szele Bálint interjúja Louis A. Waldmann-nel: „Ha tíz perc alatt nem vagy meggyőző, felejtset el az elméletedet.” *Élet és Irodalom*, 51. 2007/28., július 13. 7. – Lásd még Louis A. WALDMANN tanulmányát: Commissioning Art in Florence for Matthias Corvinus: The Painter and Agent Alexander Formoser and his Sons, Jacopo and Raffello del Tedesco. In: *Italy & Hungary 2011*. 430–438., valamint Thomas DA COSTA KAUFMANN ismertetése: *Renaissance Quarterly*, 65. 2012/3. 874–876. (A cikkre Pócs Dániel hívta fel a figyelmem.)

¹¹ Árpád MIKÓ: Beatrice d'Aragona ed il Rinascimento in Ungheria. In: *Italy and Hungary 2011*. 409–425.

¹² Vö. VOIT Pál: Gyarmati Dénes mester és a régi magyar építőgyakorlat. In: *Művészettörténeti tanulmányok. Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve, 1954–1955*. Szerk. DÁVID Katalin. Budapest, Képzőművészeti Alap, 1957. 46–87.; Árpád MIKÓ: Ippolito d'Este e Beatrice d'Aragona a Esztergom. In: *Delizie Estensi: architetture di villa nel Rinascimento italiano ed europeo*. A cura di Francesco CECCARELLI–Marco FOLIN. Firenze, Olschki, 2009. 295–304.

nossal),¹³ majd az ő váratlan halála után nővére, Eleonóra fiával, a gyermek Ippolito d'Estével (Estei Hippolit),¹⁴ és így maga a királyné és olasz udvartartása határozta meg, mi történik az érseki udvarban. 1490 előtt még így sincs sok fogható nyoma Esztergomban az all'antica művészetnek.¹⁵ Nagyon tanulságos a stíláriskettősségre nézve a Szent Adalbert-székesegyház nyugati tornyai alatt a 15. század végén kialakított két kápolna.¹⁶ Az egyiket Kesztlőci Mihály kanonok építtette a humanisták között különösen népszerű egyházatya, Szent Jeromos tiszteletére.¹⁷ Ennek gótikus ajtaja szamarhátívvél zárult, az alapító síremléke azonban reneszánsz stílusban készült (2. kép).¹⁸ A másik kápolnát Pápai András¹⁹ kanonok alapította, és védőszentjének ajánlotta; ennek ajtaját viszont all'antica keret vette körül.²⁰ Mindketten egyetemjárt klerikusok voltak, Pápai Bécsben tanult,²¹ Kesztlőci Bécsben, illetve (esetleg) Krakkóban,²² de megfordult Itáliában is. Kesztlőci tulajdonában maradt meg Janus Pannonius epigrammáinak gyűjteménye.²³

Garázda Itáliában járt egyetemre, Ferrarában, Firenzében és Padovában; voltaképp ő volt az esztergomi káptalan egyetlen igazi humanista tagja.²⁴ Komoly könyvtára lehetett, ennek néhány darabját ismerjük.²⁵ Akadt könyvei közt egy, a 10–11. század fordulóján másolt, görög nyelvű *Tetraeuangelion* (ezt Janus Pannoniusnak ajándékozta),²⁶ a többi firenzei mun-

¹³ BEKE Margit: Aragóniai VI. János. In: *Esztergomi érsekek* 2003. 219–222.

¹⁴ LACZLAVIK György: Estei Hippolit. In: *Esztergomi érsekek* 2003. 222–228.

¹⁵ MIKÓ 1988. 133–134., 139., 8–9 kép.

¹⁶ *Komárom megye régészeti topográfija* 1979. 102–103., 106. A Szent Jeromos-kápolnáról: KÖRMENDY 2007. 131., 143., 200–201.

¹⁷ KOLLÁNYI 1900. LIV., 109.; KÖRMENDY Kinga: *A Knauz-hagyaték kódextöredékei és az esztergomi egyház középkori könyvtárának sorsa*. Budapest, 1979. (A MTA Könyvtárának közleményei, 7. [82.] sz.) 24., 26.; VARGA Lajos: A váci székeskáptalan Báthory püspök idejében. In: *Báthory Miklós emlékezete* 2007. 94., 97.; KÖRMENDY 2007. 131., 141–143., 145., 200–201. – Korábban tévedtem, amikor a nagyjából ugyanakkor élt pécsi kanonok Kesztlőci Mihály antik gemmapecsétjét az *esztergomi* kanonok Kesztlőci Mihályhoz kapcsoltam, nem sejtve, hogy két különböző személyről van szó (*Pannonia Regia* 1994. 329. [VI-9. sz.]). A pécsi Kesztlőczire: FEDELES 2005. 393–394. A gemmapecsétre: GESZTELYI Tamás–RÁCZ György: *Antik gemmapecsétek a középkori Magyarországon*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006. (ΑΓΑΘΑ, XIX.) 100–101. (54. sz.), 54. kép – Kesztlőci Mihályra (és a másik Kesztlőczire) részletesen: C. TÓTH 2015. 43–50.

¹⁸ MIKÓ 1988. 136–137., 141–142., 19–20., 22. kép; *Pannonia Regia* 1994. 357–358. (VII-29. sz.) (MIKÓ Árpád).

¹⁹ KÖRMENDY 2007. 204. Lásd még: VÉGH 2006–2008. II. 129. (452–453. sz.) és 134–135. (473–474. sz.).

²⁰ KOLLÁNYI 1900. 119.; MIKÓ 1988. 137., 21–22. kép.

²¹ TÜSKÉS Anna: *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365–1526*. Budapest, ELTE Levéltára, 2008. (Magyarországi diákok külföldi egyetemeken, 1.) 233. (4608).

²² TÜSKÉS 2008. i. m. (21. jegyzet) 226. (4447).

²³ A forrás magyarul: Várad Péter levele Kesztlőci Mihályhoz. (1496. június 25.) *Magyar humanisták levelei, XV–XVI. század*. Közreadja V. KOVÁCS Sándor. Budapest, Gondolat, 1971. 377. Váradira újabban: VÉBER János: Várad Péter humanista összeköttetései. In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, XIV–XV*. Budapest, 2011. 293–307.

²⁴ KOLLÁNYI 1900. 113.; V. KOVÁCS Sándor: Garázda Péter élete és költészete. (Janus költői iskolájának történetéhez.) (1957) In: Uő: *Eszmetörténet és régi magyar irodalom. Tanulmányok*. Budapest, Akadémiai, 1987. 353–383., 564–565.; RITÓÓKNÉ SZALAY Ágnes: Az öreg Leó. In: *Csonka Ferenc 80. születésnapjára*. Szerk. TAMÁS Zsuzsanna. Budapest, Balassi, 1996. 18. (Újra közölve: RITÓÓKNÉ 2002. 135–136.); FEDELES 2005. 358–359.; KÖRMENDY 2007. 144–147., 149., 198–199. Lásd még: PÁLÓSFALYV Tamás: Vitézek és Garázdák. A szlavóniai humanisták származásának kérdéséhez. *Turul*, 86. 2013. 1–16., valamint (részben más évszámokkal): C. TÓTH 2015. 97., 106.

²⁵ HOFFMANN 1929/1992. 104–107., 257.; SOLTÉSZ Zoltánné: Garázda Péter, Nagylucsei Orbán és Szatmári György ismeretlen könyvei. *Művészettörténeti Értesítő*, 5. 1958. 120–124.; KÖRMENDY 2007. 199.

²⁶ Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Graec. 1. BOLLÓK János–KAPITÁNYFV István: Megjegyzések az Egyetemi Könyvtár Gr. 1. jelzetű kódexének bejegyzéséhez. *Antik Tanulmányok*, 26. 1979. 106–109.; *Kódexek a középkori Magyarországon* 1985. 134. (121. sz.) (FODOR Adrienne); *Pannonia Regia* 1994. 424–425. (IX-10. sz.) (MIKÓ Árpád–ROZSONDAI Marianne); *Hunyadi Mátyás* 2008. 498–499. (12.7. sz.) (TÓTH Péter); *Mátyás király. Magyarország a reneszánsz hajnalán*. Szerk. BIBOR Máté János. Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár, 2008. 17. (5. sz.) (WEHLI Tünde).

3. kép. Beatrix királyné kíséretéhez tartozó hölgy síremlékének töredéke a Szent Kereszt-templomból, 1495. Esztergom, Balassa Bálint Múzeum

ka, antik auktorok és az egyházatyák művei. A müncheni, Cicero válogatott beszédeit,²⁷ illetve Macrobius *Saturnaliáját* őrző kódex fehér indafonatos díszű,²⁸ akárcsak a prágai Iustinus-²⁹ és a bécsi Lactantius-kézirat.³⁰ Garázdának talán része volt a Vitéz János számára Firenzében készített, pompás Livius-kódexek megrendelésében, így kerülhetett az ő címere is (kisebb méretben) a címlapokra.³¹

Garázda Péternek – akárcsak Kesztölcinek – reneszánsz stílusú sírkő készült vörösmárványból, amelyre feliratul rávésték a Janus Pannonius sírversét imitáló, szellemes disztichont.³² Gosztonyi András (†1499) nagyrépost is hasonló sírkövet kapott.³³ Mindhárom darab szegélyét szemcsézett alapon faragott, lapos all'antica ornamentika futja körül, a feliratot pedig humanista kapitálissal vésték. Gosztonyi síremlékének díszítése a leggazdagabb; a növényi dekoráción kívül két lobogó lángnyelves kandeláber képe is rákerült a keretre, ebben az összefüggésben talán a *lux perpetua* (az örök világosság) jelképeként.

A sírkövek antikizálása itt kezdődött meg Magyarországon: a kanonoki síremlékek pontosan olyanok voltak, mint az érseki udvartartás olasz tagjainak sírkövei. Esztergomban is (a Szent Kereszt-templomban) találtak utóbbiakból egyet, a királyné kíséretéhez tartozó hölgy sírlapjának töredékét (1495) (3. kép).³⁴ A legszebbnek, Bernardo Monelli (†1496) – Beatrix udvarbírája, diósgyőri várnagya – síremlékének előkerülési helye körül van némi bizonytalanság.³⁵ Ugyanabban az esztergomi kőfaragóműhelyben készült valamennyi, a 15. század vége felé.

3. A reneszánsz stílus változatai

A magyarországi reneszánsz művészet története némiképp ellentmondásos módon alakult Mátyás király halála után. Az all'antica részletekben bővelkedő királyi székhely ugyanis csupán 1490 után – tágabb körben pedig csak 1500 után – vált példává, vagyis csupán akkor, amikor az uralkodói udvar politikai szerepe és súlya egyre inkább csökkenőben volt. Ennek a paradox helyzetnek a kialakulását az is elősegítette, hogy az antikizálás Mátyás uralkodásának

²⁷ München, Bayerische Staatsbibliothek, jelz.: clm. 15734. HOFFMANN 1929/1992. 106.; CSAPODI-GÁRDONYI 1984. 97. (31. sz.); *Csillag a holló árnyékában* 2008. 210–211. (42. sz.) (FÖLDESI Ferenc).

²⁸ München, Bayerische Staatsbibliothek, jelz.: clm. 15738. HOFFMANN 1929/1992. 105–106., 17. tábla; CSAPODI-GÁRDONYI 1984. 118. (67. sz.); *Csillag a holló árnyékában* 2008. 212–213. (43. sz.) (FÖLDESI Ferenc).

²⁹ Prága, Univerzitná Knihovna, jelz.: H. VIII. 72. HOFFMANN 1929/1992. 106.; *Bibliotheca Hungarica II.* (1993). 2521. sz.

³⁰ Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, jelz.: Cod. 717. HOFFMANN Edith: Garázda Péter könyvtárának címeres darabja. *Turul*, 47. 1933. 79.; *Bibliotheca Hungarica I.* (1988) 75. sz.; HOFFMANN 1929/1992. 257.

³¹ München, Bayerische Staatsbibliothek, jelz.: clm. 15732. és clm. 15733. HOFFMANN 1929/1992. 62–64.; CSAPODI-GÁRDONYI 1984. 116–117. (63–64. sz.); *Csillag a holló árnyékában* 2008. 170–177. (32–33. sz.) (ZSUPÁN Edina).

³² MIKÓ Árpád: Két világ határán. Janus Pannonius, Garázda Péter és Megyericsei János síremléke. *Ars Hungarica*, 11. 1983. 49–75. További irodalom a Garázda-sírvershez: Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény, I. Humanizmus. Szerk. ÁCS Pál–JANKOVICS József–KÖSZEGHY Péter. Budapest, Balassi, 1998, 403–405.; MAMÚL III. 254–255 (JANKOVICS László–MIKÓ Árpád); JANKOVICS László: A Mohács előtti humanista költészet szakaszai. In: *A magyar irodalom története. I. A kezdetektől 1800-ig*. Szerk. JANKOVICS László–ORLOVSKY Géza. Budapest, Gondolat, 2007. 147.

³³ Életére: KÖRMENDY 2007. 202–203.; C. TÓTH 2015. 81., 132. A sírkő: MIKÓ 1986. 99.

³⁴ *Komárom megye régészeti topográfája* 1979. 149., 76/2. kép; Schallaburg 1982. 678–679. (830. sz.) (HORVÁTH István); MIKÓ 1986. 99., 62. kép.

³⁵ Budapest, Budapesti Történeti Múzeum; a Nemzeti Múzeumból került jelenlegi őrzési helyére. MIKÓ 1986. 99., 63. kép; *Hunyadi Mátyás, a király* 2008. 264–265. (5.12. sz.) (MIKÓ Árpád). A Mátyás-templomból származtatása kérdéséhez lásd TÓTH Sándor: *Román kori kőfaragványok a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteményében*. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2010. (A Magyar Nemzeti Galéria szakkatalógusai, I/1.) 168–169.

a végén bontakozott ki a maga teljességében, ekkor vált igazán látványossá, s egy ideig az utód is folytatta a megkezdett munkálatokat. II. Ulászló és II. Lajos budai udvarát azonban csak a Mátyás kori all'antica művészeti pártolás gazdag öröksége – sarkítva és kissé anakronisztikusan: a klasszicizáló, „birodalmi stílus” – tehetette szélesebb körben utánzótt példává a Jagellók országaiban. II. Ulászló és II. Lajos ugyanis Mátyás királynak az idő múlásával – az Alpokon túli európai irányvonalnak megfelelően – egyre divatosabbá váló, igazi olasz reneszánsz elemekkel ékesített palotájában tartotta székhelyét Budán, harminchat éven át. Erről nem volna szabad megfeledkezni.

Mátyás halála után a művészet helyzetét Magyarországon egyre inkább a kétféle stílus egymás mellett élése határozta meg. A késő gótika változatlanul a művészeti köznyelv szerepét töltötte be, ahogyan múlt azonban az idő, mindinkább egyenjogúvá vált vele – ha nem is minden műfajban – az itáliai eredetű reneszánsz művészet. Az *itáliai* jelzőt erősen kell hangsúlyozni, s ezzel a *stílus*nak nem csupán az eredetét jelöljük. Az all'antica művészetnek – kiváltképp az építészetnek – import jellege ugyanis továbbra is megmaradt Magyarországon, jóllehet a formákat természetesen a helybéli mesterek is utánozhatták. Import jellege maradt meg, ami abban állt, hogy nem keveredett olyan látványosan a gótikus formákkal, mint például akár Prágában, akár Krakkóban, mindjárt feltűnésekor. Abban is megnyilvánult import voltának különleges ereje, hogy amidőn a 16. század elején a gótikának az a változata is felbukkant Magyarországon, amelyet már átszínezett a reneszánsz (Augsburg, Nürnberg, illetve Bécs felől), nem vált itt egyeduralkodóvá, nem szorította ki a korábbi, a közvetlenül itáliait, sőt annak dominanciája továbbra is megmaradt. Ez lett a magyarországi reneszánsz művészet helyi, ha tetszik, „nemzeti” sajátága. Elsősorban az építészetben érvényesült, meg a sírkőfaragásban; és természetesen a könyvfestészetben – épp ezek a műfajok lesznek majd azok, amelyek először képviselik az all'antica szintet a környező országok művészetében.

A Magyar Királyság az itáliai reneszánsz művészetnek fontos migrációs pontja maradt a Jagelló-korban is. A 15. század végén és a 16. század legelején Kelet-Közép-Európában az all'antica stíuselemek, az új művészeti jelenségek megrendelői általában közvetlen kapcsolatban álltak a Magyar Királysággal, illetve annak fővárosával.

Először Morvaországban – amelyet Mátyás már korábban elfoglalt – jelentek meg az 1490-es években a reneszánsz építészeti formák. A tovačovi vár all'antica részletei Ctibor Tovačovský z Cimburka, Mátyás egyik morvaországi kormányzójának nevéhez kötődnek.³⁶ A tovačovi vár keresztoszlású, bőségszarus frízzel koronázott, *vörösmárványból* faragott ablakai, vagy az építető és felesége címertábláján a pajzsot körülölelő gyümölcskoszorú budai idézetek.

A másik korai példa Moravská Třebová. Várkastélyát az a Vladislav z Boskovic építtette át, aki korábban veszprémi nagyprépost és – családjával együtt – 1485-ig Mátyás király híve volt.³⁷ 1492-ben készült a kora reneszánsz kapu, az építető és felesége kerek, all'antica medalionportréja pedig 1495-ben.³⁸ Ezek az épületek kicsit korábbiak a prágai királyi vár gótikus nagyterménél, amelynek antikizáló ablakai 1493-ban készültek, vagy a Kutná Hora-i várkastély kazettás, festett famennyezeténél (1493).³⁹ Amiképpen Prágában a budai palotáról származó építészeti idézet Ulászló esetében természetes, azonképpen érthető morva alattvalói esetében is, hisz királyuk 1490 után Budán – Mátyás és Beatrix Budáján – tartotta udvarát.

³⁶ RITÓÓKNÉ 1991. 79–83.; HLOBIL–PETRŰ 1992. 107–115.; HLOBIL–PETRŰ 1999. 148–154.; *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. III. Olomoucko*. Szerk. Ivo HLOBIL–Marek PERŮTKA–Michal SOUKUP. Olomouc, 1999. 387. (298., 299. sz.) (Ivo HLOBIL); *Hunyadi Mátyás, a király* 2008. 463–464. (11.9. sz.) (Jan CHLIBEC).

³⁷ RITÓÓKNÉ 1991. 79–80.; Antonín KALOUS: Csehek és morvák Mátyás udvarában. In: *Hunyadi Mátyás, a király* 2008. 71–72.

³⁸ RITÓÓKNÉ 1991. 79–83.; HLOBIL–PETRŰ 1992. 115–120.; HLOBIL–PETRŰ 1999. 153–157.; *Hunyadi Mátyás, a király* 2008. 277–278. (6.5.a-b.) (Jan CHLIBEC).

³⁹ Josef KRÁSA: Nástěnná malba. In: *Pozdné gotické umění v Čechách...* 1984. 274.

Lengyelországba is Buda és Esztergom közbejöttével jutottak el az első all'antica minták. Zsigmond lengyel herceg, II. Ulászló öccse (a későbbi I. Zsigmond lengyel király) 1499 és 1505 között megszakításokkal, de elég hosszú ideig Magyarországon élt.⁴⁰ A királyi udvarban ismerkedett meg az újfajta művészettel; Budán még építészeti rajzokat is vásárolt egy olasz kereskedőtől.⁴¹ Neki köszönhető az első reneszánsz mű Krakkóban: János Albert király (†1501) fülkés síremléke a székesegyházban,⁴² s a Wawel átépítése is, trónra lépésétől, 1505-től fogva. Az építkezések vezetője a Budáról érkezett Franciscus Italus volt, aki 1516-ig, haláláig élt a lengyel fővárosban, s aki oda – a számadáskönyvi bejegyzések szerint – 1507-ben Budáról hívatott – olasz mestereket.⁴³ Ez az összeköttetés még sokáig eleven maradt; arra is vannak adataink, hogy 1524–1526-ban többször hozattak vörösmárványt Esztergomból – Besztercebányán át – Krakkóba, gyakran véve igénybe a Fuggerek factorainak szolgálatait.⁴⁴ 1515 és 1533 között épült föl I. Zsigmond király halotti kápolnája a Wawel székesegyházának déli oldalánál,⁴⁵ amelynek szobraihoz és reprezentatív építészeti faragványaihoz jöcskán használtak gercesei

⁴⁰ Számadáskönyveit kiadta DIVÉKY Adorján: *Zsigmond lengyel herceg budai számadásai (1500–1502., 1505)*. Budapest, 1914. (Magyar Történelmi Tár, 26.). Újabb szempontok, további újabb irodalom: HOROGSZEGI Zoltán: Az egyszerű ember mindennapjai Zsigmond herceg számadásainak tükrében. In: *Középkortörténeti tanulmányok*, 6. Szerk. G. TÓTH Péter–SZABÓ Pál. Szeged, 2010. 75–82.; RÁBAI Krisztina: Adalékok Zsigmond lengyel herceg számadásaihoz. In: Uo. 179–187. A számadáskönyv további részei: *Jagelló Zsigmond herceg udvarának számadáskönyve (1504–1507)*. Kiad. RÁBAI Krisztina. Szeged, Quintus, 2014.

⁴¹ 1502: „Item dominica, in vigilia praesentationis Marie (nov. 20.) Italo, qui picturas edificiorum domino principi dedit, ½ fl.” *Zsigmond lengyel herceg budai számadásai (1500–1502., 1505)*. Közzéteszi DIVÉKY Adorján. Budapest, 1914. (Magyar Történelmi Tár, 26.) 179.

⁴² KOZAKIEWICZOWA 1984. 13–19.

⁴³ 1507: „Franciscus Italus murator. Item eodem die (26 Maii) de mandato regio post Suae Mtis recessum de Cracovia dedi eidem iterum famulo suo pro expensis ad Budam pro laboribus eunti ..... mrc 1 (42)”; „Franciscus Italus murator. Item dominico die post fest. s. Viti (20 Junii) dedi eidem ..... pro mittendis laboribus versus Budam florenos in auro 20. – Item eodem die dedi eidem pro expensis familiae et equorum versus Budam euntium florenos in auro 20”; „Item fer. II. post fest. s. Viti (21 Junii) dedi eidem super familiam in Budam pro eisdem laboratoribus euntium florenos hungaricales 20”; Item die eadem (19 Julii) duobus Italis marmorariis ex Buda Cracoviam nuper advenientibus dedi pro quattuor dierum expensis quindecim gr ..... mrc. (15)” DIVÉKY 1910. 8–9.

⁴⁴ 1525: „Distributa in edificia Capelle Regie. Item Anno 1525 die 24 Novembris dedi Mgro Bartholomeo lapicide ad conducendum et subbarrandos vectores, qui marmor pro figuris 12, archa atque R. exculpando, altari, stallis et reliquis de marmore ad capellam R. fiendis ex Bystrzicia Cracovia adduchant. In moneta ungarica bona per 100 denarios ff 20, qui computando pro 100 denariis ungaricalibus 36 gr. polonicales faciunt per 30 gr ..... ff 24 gr.” „Item missi sunt in Ungariam ad Strigoniam tres lapicides marmureos pro laboribus supra nominatis. Quare Cracovie Georgio Hegel factori fuccarorum dedi in moneta bona ungarica in Novembre per 100 denarios ff. 140. Quos ipse per modum cambij Bude vel Strigonie dictis lapicidis solui et extradi ordinabit pro impensis circa labores et vecturam lapidis marmorei ibidem pro capella R. excidendi, qui pro 100 denariis ungaricalibus gr. 36 polonicos computando faciunt per mediam sexagenam ff 168 gr.” „Item solui preterea Georgio Hegel factori fuccarorum quos Joannes Bloss factor fuccarorum Bistricie predictis Italis lapicidis tribus dedit partim paratas, partim vectoribus a conductura marmoris Regii ex Strigonia Bistriciam secundum informacionem dictorum lapicidarum in moneta ungarica bona per 100 denarios ff 200 faciunt eo modo ut supra computati per 30 gr. ... ff 240 gr. / Item pecuniarum in Ungariam per cambium missarum et ibi receptorum a Joanne Bloss, Racionem sufficientem Mgr. Bartholomeus lapicida facere debet.” „Item die 11 Maii anno 1526 dedi a conductura unius lapidis marmorei de Bistricia Cracoviam per 30 gr. ... ff. 20 gr.” „Item 13 Mai solui a 3 lapidibus magnis marmoreis conductis ex Bystrzicia Cracoviam vecture, per 30 gr. ... ff. 66 gr.” DIVÉKY 1910. 8–11.

⁴⁵ BIAŁOSTOCKI 1976. 35–44.; Stanisław MOSSAKOWSKI: *Kaplica Zygmuntowska (1515–1533). Problematyka artystyczna i idea Mauzoleum Króla Zygmunta I*. Warszawa, Liber Pro Arte, 2007. (angolul: *King Sigismund Chapel at Cracow Cathedral [1515–1533]*. Kraków, IRSA, 2012); Stanisław MOSSAKOWSKI: *The Sigismund Chapel (1515–1533). Mausoleum of King Sigismund within the Circle of Humanist Ideas of the Jagiellons' Court in Cracow*. *Ars*, 42. 2009/1. 153–167.

vörösmárványt. A kápolna ihlető forrásai között Bakócz Tamás esztergomi sírkápolnáját is ott kell látnunk; talán építész, Bartolomeo Berrecci is Magyarországról – vagy Magyarországot érintve – érkezhetett Zsigmond udvarába.⁴⁶ Az esztergomi vörösmárványt mindenestre föllötte otthonosan választották a kápolna építéséhez a lengyel királyi udvarban, és 1524-ben az esztergomi Szent Adalbert-székesegyház főoltáránál lévő bronzrácstól is lerajzoltatták a Thurzók ügynökeivel, és a költségeket a Zsigmond-kápolna építkezésének terhére fizették ki.⁴⁷ Berrecci műhelyében az olaszokon kívül még egy magyarországi eredetű mester is akadt, *Johannes a Cassovia*, aki már 1507-ben Krakkóban működött.⁴⁸ A *hungarus* mesterek itteni jelenléte természetes volt a középkor végén, és nem csak az olasz reneszánszsal kapcsolatban; Veit Stoss közvetlen környezetében is feltűntek.⁴⁹ A kapcsolat persze kétirányú volt: így például a selmecbányai Szent Katalin-templom hajdani főoltárának (1506) egyik alkotója, MS mester (a legújabb kutatások szerint Marten Schwarz⁵⁰) is Krakkóban tevékenykedett, és a bártfai városháza mestereinek egy része is Lengyelországból érkezett.⁵¹

A másik nagy lengyel mecénás, aki Magyarországról importált all'antica műveket, Jan Łaski, a gnieźnói érsek volt, aki 1515-ben Esztergomban hét síremléket rendelt meg – a maga és rokonai számára – Giovanni Fiorentino (latin szignatúrája szerint: Johannes Fiorentinus) műhelyében.⁵² Az esztergomi eredetű sírlapok ma is megtalálhatók a gnieźnói és a wrocławwiki székesegyházakban. Címeres sírlapok, de a maguk helyén szerfölött modernnek számítottak: koszorú veszi körül a címerpajzsot, alul tabula ansata függ, amelyre antikva betűkkel vésték a feliratot.

Magyarországon továbbra is sok olasz működött. Ha a mesterek java része – a legjava – el is tűnt Budáról hamarosan 1490 után, maradtak jó néhányan, sőt állandóan újabbak is érkeztek.

Itáliai mesterekről a legtöbb korai adat Beatrix királyné esztergomi udvarában maradt fenn; csak kőfaragó szerepel öt-hat 1495 előtt, pedig nagyszabású, folyamatos munkát nem is kellett végezni ekkor a városban.⁵³ Jöttek az országba később is. Budán működött bizonyos Olasz Mátyás kőműves (Matthias Kewmywes Italus [1505, 1507]), aki budai polgár volt, és az Olasz utcában bérelt házat.⁵⁴ Ugyancsak a város polgára volt Nicolaus de Mediolano, akivel Perényi Gábor 1526-ban kötött szerződést budai háza építésére.⁵⁵ Nicolaus még 1528-ban is a városban tartózkodott, ekkor az esztergomi Krisztus teste kápolna – 1526-ban a szultáni had által fölégetett – házát vette bérbe, s vállalta a helyreállítását.⁵⁶ Közéjük tartozott a Siklóson, Pe-

⁴⁶ BIALOSTOCKI 1976. 35–39.; KOZAKIEWICZOWA 1984. 23–27.

⁴⁷ „Regestrum Rationis generosi Domini Severini Boner Zuparii Cracoviensis incipiendi a die prima Novembris 1524. In edificia capellae Regiae Majestatis Anno Domini 1524. item die 10 Decembris... Item per uiam factoru duorum Thurzonu. misi bis Strigonium pro depingendis seu delineandis Cancellis qui sunt ante altare magnum in ecclesia strigoniensis. qibus solui prima vice ff 7 et secundario ff 3. . ff. 10 gr.” DIVÉKY 1910. 9.

⁴⁸ DIVÉKY 1910. 9.

⁴⁹ MOJZER Miklós: Veit Stoss krakkói barátja – László magyar asztalos. *Építés-Építészettudomány*, 12. 1980. 349–356.

⁵⁰ MOJZER Miklós: A történeti MS Mester sive Marten Swarcz seu Martinus Niger alias Marcin Czarny, Veit Stoss krakkói főoltárának festője, I. *Művészettörténeti Értesítő*, 55. 2006. 223–250.

⁵¹ MIKÓ 2004. 19–52.

⁵² KOZAKIEWICZOWA 1984. 20–22.

⁵³ MIKÓ 1998. 207–225.

⁵⁴ SZAKÁLY Ferenc–SZÜCS Jenő: *Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából*. Budapest, História-MTA TTI, 2005. (História Könyvtár, Okmánytárak, 4.) 54.; VÉGH 2006–2009. I. 204., II. 145. (517. sz.) (Neve a mutatóban véletlenül összeszűszott az 1471-től adatolt Mátyás kőfaragóéval.)

⁵⁵ KOMÁROMY András: A báró Perényi család levéltárából. In: *Történelmi Tár (Új Folyam)*, 1. 1900. 132–133.; VÉGH 2006–2009. I. 285., II. 185–186. (689. sz.).

⁵⁶ VÉGH 2006–2009. I. 167., II. 191. (716. sz.).

rényi Imre nádor újjáépülő várában tevékenykedő két olasz is,⁵⁷ vagy az, aki a 16. század elején Pesten tartott fenn műhelyt, s készített 1506-ban az egri káptalan megrendelésére (az 1361-ben elhunyt Dörögdi Miklós püspök áthelyezett sírjára) vörösmárványból faragott, feliratos, figurális sírkövet.⁵⁸ Ennek a pesti olasz mesternek a pontos kilétét ma még homály fedi.

Ismerünk viszont más neveket: festőket, miniátorokat, ötvösöket vagy asztalosokat. Giovanni Nicze Fiorentino 1506-ban Budán adott el az egri székesegyház számára stallummodellt (amelyet azután kassai mesterek kiviteleztek),⁵⁹ s ugyanő szignálta 1507-ben a zágrábi székesegyház egyik stallumát.⁶⁰ Olasz volt az a mezzamajolika-gyártó is, aki Pécssett működött (műhelyét sikerült lokalizálni), s aki onnét látta el tárgyaival a környéket.⁶¹ És akkor még nem beszéltünk a többi műfajról, a többi mesterről, és főképp nem az olasz kereskedők tömegéről, akik tartósan időztek Budán, mint például az, akitől az egri káptalan Budán egy „igen szép” fehérmárvány tabernákulumot vásárolt 1507-ben.⁶² Tulajdonképpen ez az állandó olasz jelenlét lehetett az oka annak, hogy az all’antica művészet oly tiszta formájában őrződött meg Magyarországon 1526-ig.

4. Az egyházi központok és a reneszánsz művészet 1490 után

Mátyás uralkodása alatt az új típusú, all’antica művészet – a királyi udvaron kívül – alig jutott túl a káptalanok falain. Egy darabig 1490 után is ezek maradtak a legfontosabb centrumok. Tekintsünk most át néhány – gazdagabb emlékanyaggal rendelkező – egyházi központot: Esztergomot, Veszprémet, Zágrábot, valamint Váradot és Gyulafehérvárt.

4.1. Esztergom

Esztergom reneszánsz rangját a 15. század végén már Beatrix királyné és Ippolito d’Este olasz udvara megadta, a város nagy korszaka mégis Bakócz Tamás idején érkezett el. Bakócz 1497-ben került át Esztergomba (az érsekséget Ippolito d’Estével cserélte el az egri püspökségért⁶³),

⁵⁷ DÉTSHY Mihály: Az ónodi vár korai építkezései. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 13–14. 1974–1975. Miskolc, 1975. 196–198. Vö. RÉVÉSZ László: Az ónodi vár régészeti kutatása 1985–89. In: *Várak a későközépkorban / Die Burgen im Spätmittelalter*. Szerk. Juan CABELLO. Budapest, 1992. (Castrum Bene, 2/1990) 193–197.

⁵⁸ DÉTSHY Mihály: Az egri várszékesegyház építéstörténetének okleveles adatai. *Művészettörténeti Értesítő*, 13. 1964. 6.; *Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei...* 1992. 329.

⁵⁹ 1506: „Item emi unam formam stalli cum tarsia a Niza Florentino pro novo coro faciendo, dum opus fuerit et in bono foro habui pro fl. decem.” *Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei...* 1992. 329. DÉTSHY Mihály: Az egri várszékesegyház építéstörténetének okleveles adatai. *Művészettörténeti Értesítő*, 13. 1964. 6.; ZLINSZKY-STERNEGG 1966. 31.

⁶⁰ ZLINSZKY-STERNEGG 1966. 31.; HORVAT 1975. 44–45.; DOBRONIC 1994. 52–53.; PELC 2007. 401–402.

⁶¹ KÁRPÁTI Gábor: A pécsi majolikaműhely emlékei. In: *Pannonia Regia* 1994. 390–394.

⁶² 1507: „Item dominus vicarius Gabriel emit unam imaginem vel portellam, modo Italo de marmore albo de Carrara ad conservandum sacratissimum Corpus Christi, qui lapis nunc est in sacristia et defficiebant floreni octo cum medio pro quare ego dedi, quia fuit in levi foro et est res pulcra etc.” DÉTSHY Mihály: Az egri várszékesegyház építéstörténetének okleveles adatai. *Művészettörténeti Értesítő*, 13. 1964. 6., 15/155; *Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei...* 1992. 333. – Az egri fehérmárvány faragványokról: HAVASI Krisztina: Reneszánsz márványdombormű töredékei az egri várból. *Művészettörténeti Értesítő*, 55. 2006. 95–117. – Az az egri fehérmárvány töredék, amelyet gyanúba lehetne fogni, hogy éppen rá vonatkozik a fenti forrás, egy kannelúzárott sarokpilaszter töredéke. Kísarchitektúrához tartozott; persze a gyanút nem lehet igazolni. *Mátyás király öröksége* 2008. 196–197. (VII-c. sz., HAVASI Krisztina).

⁶³ LACZLAVIK György: Estei Hippolit. In: *Esztergomi érsekek* 2003. 225–226.; BITSKEY István: Egy humanista polihisztor Egerben: Celio Calcagnini. In: *Memoria rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére*. Szerk. OBORNI Teréz-Á. VARGA László. Eger, Heves

s eleinte a régi érseki palotában lakott, mert csak Beatrix távozásával, 1500 után költözhetett be az igazi érseki palotába (amelyet még III. Béla király adott át Jób érseknek). Nagyszabású építkezésekbe fogott, amelyeknek az átadások során kerültek elő a nyomai. A fragmentumok között vannak (egykor) bronzbetűs felirattörödékek is, jelmondatának betűivel, valamint nagy léptékű struktív faragványok. Bár Bakócz Egerben csak öt évet töltött, ott nem maradtak utána all'antica nyomok; úgy látszik, az esztergomi ambiente számára erősen inspiratív hatású lehetett.

Az érsek 1506-ban tette le az esztergomi székesegyház déli oldalán álló sírkápolnájának alapkövét.⁶⁴ Az épület már a következő évben belső párkányáig állt, s hamarosan tető alá is kerülhetett. A ma Bakócz-kápolna néven ismert épület áthelyezve és átalakítva a klasszicista székesegyház egyik mellékkápolnájaként funkcionál. Saját korában ez volt az első all'antica egyházi épület nemcsak Magyarországon, hanem Itálián kívül is, és közvetítő hatása óriási lett észak – elsősorban Lengyelország – felé. Alaprajza lényegében a görögkeresztet követi, a szárak metszéspontja fölött emelkedő kupolával. Az épület a reneszánsz építészet talán legfontosabb problémájának, a tökéletes centrális tér megformálásának adta figyelemreméltó változatát a 16. század legelején. A középső, négyzetes térhez csatlakozó, kazettás dongaboltozattal fedett szárak nyílásait hatalmas, kannelúrozott törzsű pilaszterek keretezik, e pilaszterek hordozzák a párkányt, amelyen a nagyméretű, aranyozott bronzbetűkkel írott dedikációs felirat fut körbe; e fölött négy csegellyel szűkül körre a tér, s keskeny gyűrűben folytatódva kupolával zárul a magasban. Eredeti kupoláját (elpusztult, a jelenlegi historizáló utánérzés) lanterna koronázta. A csegelyeket az ország legmagasabb méltóságainak címerei dekorálják: a királyé, II. Ulászlóé, a primásé és a főkancelláré (mindkettő Bakócz) és a kancelláré, Szatmári György pécsi püspöké (4. kép).⁶⁵

A kápolna külső homlokzatáról sajnos szinte semmit nem tudunk, de feltehető, hogy méltó volt a belső kialakításához.⁶⁶ Építészetét a kutatásnak eddig nem sikerült név szerint azonosítania; az épület alaprajza, részletformái Firenzébe vezetnek, de – a Balogh Jolán által meghatározott – legközelebbi, absztrakt analógiái (a Cappella Barbadori a firenzei Santo Spirito-ban, illetve a Cappella Piccolomini a nápolyi Santa Maria di Monte Olivetóban) építményként, belső térként mások. A Bakócz-kápolna kiváló – Giuliano da Sangallo köréhez tartozó – olasz építésze önálló művet alkotott. A kápolna belsejének díszítése visszafogott, szinte szigorúnak mondható; a csekély – az ívháromszögekre és csegelyekre szorítózkodó – ornamentális és heraldikus dekoráció hűvösen elegáns, az építészeti tagozatok szinte geometrikus formákra csúszítottak. A belső tér valamennyi felületét (a sima falakat is) vörösmárvány borítja, a kupola pedig – ez Itáliában is szokatlan megoldás – vasváza szerelt bronzlapokból állt. Az épület

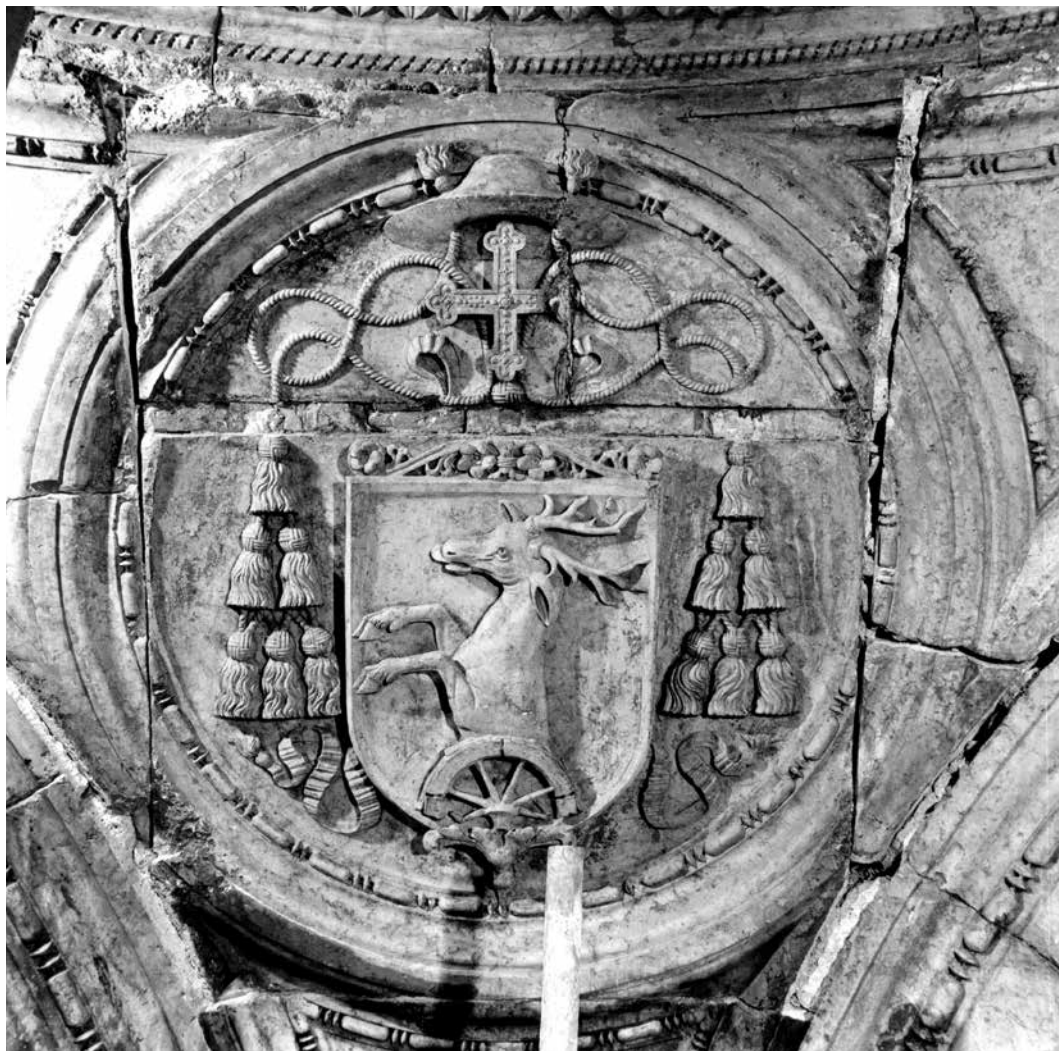
megyei Levéltár, 2008. 63–71.; E Kovács Péter: Léhűtők Egerben. Mindennapi élet Estei Hippolit egri püspök udvarában. In: Uo. 157–177.

⁶⁴ BALOGH 1955; HORLER 1987; TÓTH 1990. A legújabb összefoglalás: FARBAKY Péter: Az esztergomi Bakócz-kápolna. In: *Reneszánsz látványtár* 2009. 269–279.

⁶⁵ TÓTH 1990. 217.

⁶⁶ Az esztergomi Vármúzeumban több vörösmárvány faragvány is található a kápolnából, vagy legalábbis a kápolna stílusával megegyező faragványokból. Ezek javarészt publikálatlanok. Mivel a belső tér, az építészeti tagozatok ebből a szempontból épek, hiánytalanok, vagy a székesegyházba nyíló homlokzatról származnak (ennek nincs minden darabja beépítve a Székesegyház kriptájában), vagy a teljesen ismeretlen külső homlokzatról. Erről a kérdéstről addig nem lehet nyilatkozni, amíg a reneszánsz töredékek nincsenek mind közölve. Olyan töredék már ismertté vált, amely a kápolna stílusát követi, de nem illeszkedik egyetlen ma ismert részlethez sem. – Az a rajz, amely távolról ábrázolja a várat, s amelyen jól felismerhető a kápolna épülete, a kápolnát kívülről is kupolával fedettnek mutatja, s a kupolára lanternát illeszt. A hasonló, reprezentatív épületek kívülről is mutatósak szoktak lenni, talán nem volt ez másképp Esztergomban sem.

4. kép. Bakócz Tamás bíboros, esztergomi érsek címere a Bakócz-kápolnában (restaurálás közben), 1507. Esztergom, Főszékesegyház

fejedelmi anyagokból – tükörfényesre csiszolt vörösmárványból és aranyozott bronzból – épült, uralkodói színekben pompázott, mint a bizánci császárok palotájának porfirterme: a szinte királyi hatalmú esztergomi érsek végső nyugóhelyeként.⁶⁷

Az építkezés kezdetét jelzi az alapkö (1506), sebességét jelöli a párkány feliratának évszáma (1507). A munkálatok lelassulhattak, amikor Bakócz Rómában tartózkodott (1511 ősze – 1514 tavasza). Most került elő egy új okleveles adat: 1516. augusztus 16-án Bakócz Tamás arról

⁶⁷ MOJZER Miklós: *Torony, kupola, kolonnád*. (Művészettörténeti Füzetek, 1.) Budapest, Akadémiai, 1971. 32–34. Bár az utóbbi időben felvetődött, hogy az esztergomi Szent Adalbert-székesegyház falait belül vörösmárvány lapokkal fedték, a Bakócz-kápolna porfir-arany színeinek itt felvetett olvasata nem veszített érvényességéből. Vö. TAKÁCS Imre: Az 1200 körüli márványművesség néhány emléke. In: *Maradandóság és változás 2004*. 39–52.; LÓVEI Pál: Uralkodói kőanyagok. A király és az elit díszítőkö használat a középkori Magyarországon. In: *In medio regni. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások az ország közepén*. Szerk. BENKÓ Elek–OROSZ Krisztina. Budapest, MTA BTK Régészeti Intézet, 2015. 86.

írt Esztergomból Németi Pál budai kanonoknak, várkonyi officialisának, hogy értesítse, ha elkészült a kápolna ablakaira a rézrács (háló), amelynek méreteit Paksi Jánossal küldi. Ezzel a kápolna (járulékos) munkálatainak befejezése adatolhatóan kitolódik 1516-ig.⁶⁸ Ez jól illeszkedik ahhoz a már ismert adathoz, hogy Bakócz csak 1519-ben hozatta meg az oltár márványszobrait Firenzéből.⁶⁹

A belső párkány bronzbetűs felirata a budai királyi palota monumentális, all'antica felirataival versengett. A bronzbetűs felirat egyébként Esztergomban sem állt egyedül: az érsek jelmondatát – Dominus adiutor et protector meus: az Úr az én segítőm és pártfogóm – ugyanazzal a technikával megőrkítő vörösmárvány frízek töredékei kerültek elő a városban. Az egyik 1514-ben készült, a másik nem datálható.⁷⁰ A jelmondat további vésett (de nem inkrusztált) betűs fragmentumai és címertöredékek tanúskodnak még Bakócz építkezéseiről. Egy szép vörösmárvány címer a felszínre bukkant Pesten is, ahol szintén volt háza. Ez – mint nemrég kiderült – a mai „Vasudvar” környékén lehetett.⁷¹

Bakócznak nem csak grandiózus esztergomi építkezései versengtek a mátyási példával. Az ő kincstárában őrződött meg a Mátyás-kálvária,⁷² és a király Firenzében szövetett trónkártyáinak egyikét is megszerezte, majd saját címerével takartatta le az uralkodót.⁷³ Hozzájutott – Itáliában – Pietro Ransano a magyar történelemtől írott művének ahhoz a díszpéldányához is, amely eredetileg a királyi könyvtár számára készült volna. Címlapján azt a jelenetet ábrázolták, amikor a történetíró átnyújtja művét az uralkodópárnak, Mátyásnak és Beatrixnek. A kódex nem került a Corvinába. Később új ajánlást illesztettek eléje (külön ívfüzetben), új, immár az érseket ábrázoló dedikációs képpel, amint Ransano rokonától és örökösétől átveszi a kódexet. Az Ulászló-címer párként ekkor festették bele a Bakócz-címert – hogy kiéne a helyére, egyelőre nem tudjuk megállapítani.⁷⁴

Az V. Lateráni Zsinaton részt vevő, a II. Gyula halála (1513. február 21.) után a pápai trónra törekvő Bakócz hosszabb időt töltött Rómában (1511–1514), itt vésethette új pontifikális pecsétjét, amely Itáliában is a korszak legszebb all'antica bíborosi pecsétjei közé tartozik.⁷⁵ A pe-

⁶⁸ „[...] deinde pro fenestris capelle nostre ex filo cupreo rete illud, si factum est, significetis nobis, mensuram enim per d(ominum) lohannem Paxy misimus vobis.” HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVY–C. TÓTH 2014. 96–97., 107. (10. sz.).

⁶⁹ BALOGH 1955. 9., 37–38., 74.; TÓTH 1990. 207–208., 222/2.

⁷⁰ MIKÓ Árpád: Esztergom. In: *Pannonia regia* 1994. 354–356.

⁷¹ Az innét származó címeres vörösmárvány töredék jelenleg a MNG reneszánsz kőtárában látható (a BTM letétje). Eredeti helyét BARDOLY István tisztázta: Kápolna vagy lakóház? Arányi Lajos jelentése a pesti belváros két régi házáról. *Ars Hungarica*, 34. 2006. 244–245. A faragvány régi irodalma: BALOGH 1955. 40., 56/160.; 165., 166. kép.

⁷² BALOGH 1966. I. 336–342., II. 596–605. kép; KOVÁCS Éva: A gótikus arany *ronde-bosse* zománc időrendje, elterjedése az írott források tükrében. *Művészettörténeti Értesítő*, 30. 1981. 165–170. (újra megjelent: KOVÁCS Éva: *Species, modus, ordo. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Szent István Társulat, 1998. 299–307.); KOVÁCS Éva: *A Mátyás-kálvária az esztergomi főszékesegyház kincstárában*. Budapest, Helikon–Corvina, 1983; SZILÁGYI András: „Az Losonczy Antal mozdója medenczéstől” – és az esztergomi Mátyás-kálvária. *Ars Decorativa*, 11. Budapest, 1991. 101–104.

⁷³ BALOGH 1966. I. 390–392., II. 628., 631–634. kép; V. EMBER Mária: *Régi textilák*. Budapest, Akadémiai, 1980. (A Magyar Nemzeti Múzeum kincsei) 12–17., 43., 20. kép; *Mattia Corvino e Firenze. Arte e umanesimo alla corte del re di Ungheria*. Szerk. Péter FARBAKY et al. Firenze, Giunti, 2013. 64–65. (14. sz.) (Csilla KOLLÁR). Az Erdődy grófok állítólag felajánlották – cserébe a hercegi címet kérték – a trónkártyát, a koronázási ékszerek mellé. HERCZEG Ferenc: *Hűvösvölgy*. [Budapest, 1993.] 55–57. (Bardoly István szíves közlése.) BUBRYÁK Orsolya: *Családtörténet és reprezentáció. A galgóczi Erdődy-várkastély és gyűjteményei*. Budapest, MTA BTK Művészettörténeti Intézet, 2013. 58–63.

⁷⁴ HOFFMANN 1928. 24.; BARTONIEK 1940. 222. (249. sz.); *Jankovich Miklós gyűjteményei* 2002, 224–226. (208. sz.) (MIKÓ Árpád); *Nel segno del corvo* 2002. 285–287. (55. sz.) (FÖLDESI Ferenc); *Hunyadi Mátyás, a király* 2008. 509–510. (13.4. sz.) (TRINGLI István, WEHLI Tünde).

⁷⁵ BALOGH 1955. 38., 54/131., 3. kép; Schallaburg 1982. 668–669. (815. sz.) (BÁNDI Zsuzsanna); *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmátsolat-gyűjteménye alapján*. Szerk. BODOR Imre. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1984. 58–59. (78. sz.), XVII/78. kép (BODOR Imre)

csétmezőben háromosztatú reneszánsz építmény látható; hasonló oltár készült a Bakócz-kápolnába is, a firenzei Andrea Ferrucci műhelyében. Ez a fehérmárvány retabulum (egyik pilaszterén a megrendelő apró figurája is ott térdel) saját korában talán nem volt egyedül Magyarországon; ragyogó, selymes fényű felületeivel, érzékeny mintázásával azonban a legszebbek közé tartozhatott. Középrésze antik diadalívet utánoz; az oldalsó fülkék fölött az evangélisták laposdomborművű félalakjai helyezkednek el; megcsonkított koronázó lunettáját az Angyali üdvözet jelenete díszíti. Mária és Gábrriel arkangyal arcát a törökök összezúzták, de az épen maradt részletek olvadékony, szinte áttetsző megformálása, a lágyan megtorlódó drapériák vagy az angyal kezében tartott hosszú, meghajló liliomszál minden leírásnál szugesztíveb-

5. kép. Szatmári György pécsi püspök címere breviáriumában, 1510-es évek.
Párizs, Bibliothèque national de France, Lat. 8879. fol. 486v.

ben szólnak arról, hogy Bakócznak ez a műve is – akárcsak maga a kápolna – nemcsak Magyarországon vetekedett a kor legmagasabb színvonalú alkotásaival, hanem Itáliában is. Esztergomban őrzött miseruhájának lazúrhímezéses keresztje is biztosan olasz munka: címere és védőszentjének (Szent Tamás apostolnak) képe is rajta van.⁷⁶

⁷⁶ Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár, ltsz.: 1964.311. CSERNYÁNSZKY Mária: *Az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár paramentumai*. Budapest, 1933. 43–47., 4. kép; Schallaburg 1982. 465–466. (462. sz.) (CSERNYÁNSZKY Mária); *Pannonia regia* 1994. 533–534. (X-52. sz.) (LÁSZLÓ Emőke). Csak hímezett keresztje és az előlap szintén hímezett columnája Bakócz korabeli, az alapszövet későbbi; nyilván utólagos javítással állunk szemben, amelynek során eltávolították az eredeti, kopott alapszövetet. Azt nem lehet tudni, hogy mikor.

6. kép. Várdai Pál esztergomi érsek címere, 1526 után.
Esztergom, Főszékesegyház altemploma

A Bakócz-kápolna kannelúras pilaszterekkel keretezett, hatalmas ívvel – díszkapuval – nyílt a Szent Adalbert-székesegyház oldalhajójába. E homlokzat díszítése valamivel dúsabb volt a belső terekénél: az oszlopszékek tükrében vékony keretű, üres táblák függtek, könnyedén libegő, kanyargó szalagokon; magasan, a gerendázat frízében erős plaszticitású palmetták, gyümölcskosarak és levélmaszkok sorakoztak, sűrűn egymás mellett (töredékei a Bazilika kriptájában láthatók). A kápolnán működő mesterek más esztergomi épületeken is dolgoztak. Ugyancsak az ő műhelyükből került ki Szatmári György püspöknek a pécsi székesegyházban álló monumentális tabernákulum.

Szatmári lett Bakócz utódja Esztergomban; mai ismereteink szerint Bakócz Tamás műpártolásához csak Szatmárié mérhető ekkortájt Magyarországon. Firenzében, Boccardino il Vecchio műhelyében illuminált breviáriuma a corvinákkal azonos színvonalú – és értékű – kódex (5. kép).⁷⁸ Még pécsi püspökként rendelte, talán éppen püspökké szentelése alkalmából. Esztergomban töltött néhány eszterdeje alatt (1521–1524) ő is építkezett az érseki palotán; ismerünk több kőtöredéket – például egy balusztrádot és egy kandallót – a címerével.⁷⁹ Alakjával díszített vörösmárvány sírmeleke a Szent Adalbert-székesegyházban állt.⁸⁰

A mohácsi csatavesztés Esztergomban is nagy cezúrát okozott (Szalkai László prímás is elesett), bár az új érsek, Várdai Pál és a káptalan csaknem a város elestéig (1543) székhelyén maradt (6. kép). Esztergomban az erődítések korszerűsítése került napirendre: Buda eleste után, 1542–1543-ban olasz hadmérnökökkel erős bástyát építettek a vár vízművének védelmére (Malom-bástya).⁸¹ Várdai személye a 16. század közepén összekötő kapocs lett az összeomlott régi berendezkedés és az épülő újközött. Várdai – a káptalannal, valamint a kincstárral és a levéltárral együtt⁸² – 1543-ban Pozsonyba, a királyság maradékának új központjába mene-

⁷⁷ BALOGH 1955. 40., 154–157., 159–160. kép; FARBAKY 2002. 40–44.

⁷⁸ Párizs, Bibliothèque nationale, jelz.: Lat. 8879. HOFFMANN 1929/1992. 185–187.; Schallaburg 1982. 545–547. (600. sz.) (T. PAJORIN Klára, TÖRÖK Gyöngyi); MIKÓ Árpád: Pannonia újjászületése. In: *Pannonia regia* 1994. 42–45., 19. kép; FARBAKY 2002. 71–77., 116–127., 129. kép; MIKÓ 2009. 73–74., 43. kép.

⁷⁹ FARBAKY 2002. 62–68., 157–161.

⁸⁰ FARBAKY 2002. 67–68., 130/602.

⁸¹ HORVÁTH István–ZSEMBERY Ákos: Az esztergomi Özicseli Hadzsi Ibrahim-dzsámi kutatása és műemléki bemutatása. *Építés-Építészettudomány*, 36. 2008. 3–41.; HORVÁTH István: Régészeti kutatások Esztergom-Vízivárosban. In: *Özicseli Hadzsi Ibrahim-dzsámi, Esztergom*. [Esztergom, 2008.] 4–5.

⁸² MIKÓ Árpád: Várdai Pál esztergomi érsek hagyatéki leltára (1549) és az esztergomi egyház kincseinek sorsa Mohács után. *Ars Hungarica*, 21. 1993. 61–89.

kült.⁸³ Mohács előtt II. Lajos udvarának tagja volt, s talán az ő budai házában gyűlt össze olykor a *Sodalitas Litteraria Danubiana*, a Dunai Tudós Társaság.⁸⁴ Művelt ember volt: tőle hallotta Girolamo Aleandro pápai nuncius 1539-ben azt, hogy Mátyás udvarában annak idején maga Josquin des Prez is megfordult.⁸⁵

4.2. Veszprém

Veszprém csak nemrég került fel a jelentős reneszánsz egyházi központok térképére Magyarországon.⁸⁶ Vetési Albert püspök (1458–1486) művészeti pártolásának jelentős emlékei az előző korszakhoz tartoznak, amelyből all’antica mű nem maradt fenn.⁸⁷ A Jagelló-korra viszont több fontos reneszánsz köemlék is datálható. Időben az első egy feliratos tábla, amelyet Pietro Isvalies bíboros, 1503 és 1511 között a város – amúgy folyamatosan távol lévő – püspöke állíttatott⁸⁸ a székesegyházban az állítólag ott eltemetett két királyné, Gizella és Adelheid, Szent István és Szent László király felesége emlékére.⁸⁹ A kő sorsának is van különleges vonása, arról az építményről pedig, amelyhez tartozhatott eredetileg, ma még sajnos semmit nem tudunk.

⁸³ FÖGEL 1913. 40., 85., 89–90.; SUGÁR István: *Az egri püspökök története*. Budapest, Szent István Társulat, 1984. (Az Egri Főegyházmegye Schematizmusa, 1.) 218–225.; LACZLAVIK György: Várday Pál. In: *Esztergomi érsek* 2003. 240–247.; LACZLAVIK György: *Kettős pecsét alatt. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549)*. Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat, 2015.

⁸⁴ FÖGEL 1913. 90.; FÖGEL 1916. 42. A problémát részletesen tárgyalja: LACZLAVIK György: Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó Mohács előtti pályafutása. *Levéltári Közlemények*, 75. 2004. 12–16.

⁸⁵ KIRÁLY Péter: Josquin des Prez járt Magyarországon? In: KIRÁLY 2003. 9–17.

⁸⁶ MIKÓ Árpád: A reneszánsz művészet emlékei Veszprémben. In: *Veszprém reneszánsza* 2008. 79–86.

⁸⁷ Mikó Árpád előző jegyzetben i. m. 85.

⁸⁸ Josephus LUKCSICS: *Series episcoporum Vesprimiensium e documentis correcta*. Budapestinum, 1907. 12–13. Pietro Isvalies csak 1503-ban, kinevezésekor tartózkodott Magyarországon, néhány hónapig; mivel a tábla – sajnos töredékes – szövege egyedül őt nevezi meg állítóként, lehetséges, hogy a tábla főpapságának inkább kezdeti idejére datálható, de mindenképpen 1511, halála előtt készült.

⁸⁹ A vörösmárvány tábla Makrancon (Mokrance, Szlovákia) van, az újkori templomban, a nyugati karzat északi pillérébe befalazva. A szélei sem látszanak, csak a felülete. (A faragvány láthatásáért Lakatos Bálintnak és Kádár Zsófiának tartozom köszönettel. Szlovák irodalma: *Súpis pamiatok na Slovensku*, 2. Bratislava, 1968. 333.; Zuzana LUDIKOVÁ: Sochárstvo. In: *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom* 2009. 277.) Azt sajnos nem tudjuk, hogy mikor került oda; 1761-ben, amikor először hallani róla, már Makrancon volt, de nem a templom épületében. Azt a szakirodalomban fölbukkant állítást, miszerint a követ Jászó környékén bányászták volna, s nem jutván el Veszprémbe, maradt volna Makrancon, egyelőre nem bizonyítja semmi. Az ötletet ehhez az elképzeléshez az adta, hogy a kő ma Makrancon van, jöllehet épp azt kellene érvekkel alátámasztva megmagyarázni, hogy miért van ott. Azt sem kevésbé hihető feltételezni, hogy később került oda, mert valaki északra akarta menekíteni Veszprémből. Nem ez volna az egyetlen középkori kőfaragvány, amely a kora újkorban elkerült eredeti helyéről. A kő anyagvizsgálata segítene megoldani a problémát.

A tábla történetével (Gizella királyné sírjával) egyébként korábban sokan foglalkoztak. FORSTER Gyula: Árpádházi sír-emlékek. In: *III. Béla magyar király emlékezete*. Szerk. FORSTER Gyula. Budapest, 1900. 329–330., 202. kép; TÓTH Sándor: Veszprémi középkori sírkőtöredékek. (A Bakonyi Múzeum kőtárának ismertetése, II.) In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 2. Veszprém, 1964. 167., 181/1.; GÜTHEIL Jenő: *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, Veszprém Megyei Levéltár, 1977. 60., 86–100.; NAGYBÁKAY Péter: Beriszló Péter veszprémi püspök címeres sírköve. In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 13. Veszprém, 1978. 115., 124.; UZSOKI András: Szent László hitvese, Adelheid királyné, Rudolf német ellenkirály leánya. In: *Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére*. Szerk. MAGYAR Kálmán. Kaposvár, 1992. 145–152.; KUBINYI András: Diplomáciai érintkezések a Jagelló-kori magyar állam és a pápaság között (1490–1526). Uő: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, METEM, 1999. 111–112. Vö. még: SZÁNTÓ Konrád: Gizella tisztelete. (1988) In: *Gizella királyné, 985 k. – 1060*. Vár ucca tizenhét, 8. 2000/1. 217.

7. kép. Pilaszter töredéke a veszprémi Szent Mihály-székesegyházból, 16. század eleje. Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum

A szövegből annyi derül ki, hogy egy korábbi építmény megújításához kapcsolódott.

A székesegyházban mindazonáltal voltak jelentős all'antica részletek. A legtöbb reneszánsz kőfaragvány innét, illetve a templom közvetlen környezetéből vált ismeretessé. Tóth Sándor kutatásainak köszönhető egy szép pilasztertöredék, amelyet kandelábermotívum dekorál, a tányérok széleiről hosszan lecsüngő gyöngysorokkal (7. kép); a perspektívával hadilábon állt a mester, mert a gyöngysorok kissé kusza elhelyezésével csak próbálta a tér érzetét kelteni. A barokk kori székesegyházban még látható volt a kő (így valószínűleg a szentély körzetéből származik), mert ma is sárga és vörös színű, márványos újkori festés borítja a felületét.⁹⁰ Márgából készült, vagyis a városban budai importmű is lehetett. Eredeti funkcióját nem tudjuk biztosan meghatározni, kisebb méretű all'antica tabernákulumhoz is tartozhatott.

Megoldatlan egy szépen faragott Ráskai-címer problémája; a kőfaragvány a székesegyház északi sekrestyéje alatti pince barokk kori boltozatában van ma is befalazva (8. kép). Tömött gyümölcsfüzérből kötött koszorú veszi körül a pajzsot; a faragvány alapos vizsgálatára – amíg ki nem emelik onnét – sajnos nincs mód.⁹¹ Ráskay Balázs – Mátyás király kedvelt udvari embere – 1489-ben misealapítványt tett a székesegyházban.⁹² Nevéhez több reneszánsz kőfaragvány is kapcsolható az országban. Címere egy töredékes ívzáradékon került elő Pápán, másodlagos elhelyezésben, az úgynevezett Corvin-házban, ebben az újkori építészeti pasticcióban.⁹³ A csöväri várban is építkezett (a nevét megőrkítő építési felirat elveszett), oda aprócska márgatabernákulum készült az ő címerével.⁹⁴

Különleges alkotás lehetett Beriszló Péter püspök síremléke, amelyből csak a főpap címerének fragmentumai kerültek elő.⁹⁵ Az 1520-ban, Jajca vára közelében elesett Beriszló Pétert székvárosában temették el, és egy későbbi, Verancsics Antalnak szóló levélből sejtjük, hogy a síremlék ívezettel záródó, fülkés emlékmű volt: a magyar nyelvű szöveg „sekrestye-

⁹⁰ TÓTH 1994. 337–340.; *Pannonia regia* 1994. 363–364. (VII-41. sz.) (MIKÓ Árpád) Vastag átfestése nem teszi lehetővé, hogy pontos képet alkothassunk magunknak a kvalitásáról; pár helyen lepattant róla a habarcstól sem mentes márványozás, és ott látszik, hogy formái élesen faragottak.

⁹¹ KOPPÁNY 1984. 200.; TÓTH 1994. 338–339.

⁹² TÓTH 1994. 339.

⁹³ HÁRIS Andrea: A pápai Corvin-ház építéstörténetének kérdőjelei. *Műemlékvédelmi Szemle*, 2. 1992/2. 49–60., 16–19. kép. A felirat itt tárnokmesternek mondja, így 1498 után kellett faragják.

⁹⁴ *Pest megye műemlékei*. I–II. Szerk. DERCSÉNYI Dezső. Budapest, Akadémiai, 1958. (Magyarország Műemléki Topográfiaja, 5/1–2.) II. 621., 622. kép; FELD István–LÁSZLÓ Csaba: Gótikus és reneszánsz épületfaragványok a csöväri és a solymári váról. *Művészettörténeti Értesítő*, 30. 1981. 81–86.; Schallaburg 1982, 655. (802. sz.) (BALOGH Jolán).

⁹⁵ NAGYBÁKAY Péter: Beriszló Péter veszprémi püspök címeres síköve. In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 13. Veszprém, 1978. 113–132. A síremléknek a veszprémi székesegyház altemplomában látható rekonstrukcióját többen vitatták, lásd alább.

szabású bolt” fordulata akár olyan megoldást is körülírhatott, amilyen például a krakkói székesegyházban János Albert all’antica síremléke.⁹⁶ Hogy a Beriszló-síremlékhez mi tartozott a címeren kívül, persze nem tudhatni. Egy rozettás kazettás ívezetelem (rajta vörös és sárgás márványozás nyoma, hasonló a kandeláberes töredékéhez)⁹⁷ éppúgy lehetett a része, mint akár a fentebb említett pilaszterdarab is. Beriszló Péter síremlékének készítéséről egyébként írásos adatunk is van: 1525-ben Statileo János örsi (felsőörsi) prépost készítette, és a káptalan hozzájárulása száz köből bor volt.⁹⁸ Statileónak jó érzéke lehetett síremlékek állításához: ő csináltatta – Szapolyai János király megbízásából – Hunyadi János (†1456) gyulafehérvári síremlékét is, 1533-ban.⁹⁹ Ekkor már erdélyi püspök volt; őt magát is Gyulafehérvárott temették el, 1542-ben.¹⁰⁰

8. kép. Ráskay-címer a veszprémi székesegyházban (másodlagos helyen), 16. század eleje.

A 16. század közepén – Buda és az ország közepének oszmán megszállása után – Veszprém is a frontvonalba került (1552-ben egy időre a törökök el is foglalták), s a káptalan a nyugati végekre volt kénytelen menekülni. Nemcsak kincstárakat vitték magukkal a kanonokok,¹⁰¹ hanem értékes könyvtárakat, szerkönyveiket is. A káptalan könyvtáráról viszonylag sok ismerettel rendelkezünk; rendelkezésünkre áll a kölcsönzésekről vezetett töredékes kimutatás is az 1482 és 1502 közötti időszakból.¹⁰² Ezekből sem ismerünk ma sokat,¹⁰³ a legdíszesebb éppen a kora reneszánsz idejéből való: Apáti Lukács missaléja. A megrendelő – egy időben Mátyás

⁹⁶ KOPPÁNY 1984. 198–200.; TÓTH 1994. 339.

⁹⁷ KOPPÁNY 1984. 199–200.; TÓTH 1994. 339.; *Pannonia regia* 1994. 363. (VII-42. sz.) (MIKÓ Árpád).

⁹⁸ A forrás: *A veszprémi káptalan számadáskönyve, 1495–1553*. Közzéteszi KREDICS László–MADARÁSZ Lajos–SOLYMOSI László. Veszprém, Veszprém Megyei Levéltár, 1997. 276. Beriszló Péter életéről: SOLYMOSI László: *A veszprémi szinodiális könyv*. In: *A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai*. Közzéteszi SOLYMOSI László. Budapest, Argumentum–Balassi, 1997. 15–17.

⁹⁹ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: Hunyadi János (†1456) gyulafehérvári síremlékének domborművei. In: *Történelem – kép* 2000. 297–299. (IV–16. sz.); RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: Üzenet a kövön. A gyulafehérvári Hunyadi János-síremlék mint politikai manifesztum. In: Uő: *Kutak. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*. Budapest, Balassi, 2012. 166–173.

¹⁰⁰ BALOGH 1943. 198., 251., 170. kép; ENTZ 1958. 140., 168.

¹⁰¹ MIKÓ Árpád: Bornemisza (Abstemius) Pál püspök végrendelete 1577-ből. Adatok a nyitrai, az óbudai, a veszprémi és a gyulafehérvári egyház középkori kincseinek sorsához. *Művészettörténeti Értesítő*, 45. 1996. 205–209.

¹⁰² SOLYMOSI 1989. 77–119.

¹⁰³ Itt illenék megemlíteni az ifjabb Vitéz János veszprémi püspök Pontifikáléját (egy *Pontificale Romanumot*), amely azonban befejezetlen, és valószínűleg soha nem jutott el Magyarországra. Ma a Biblioteca Apostolica Vaticanában őrzik (Cod. Ottob. Lat. 501). Ezt újabban a Corvina részének tekintik, mert Mátyás címerállata, a csőrében gyűrűt tartó holló többször is benne van (egyébként mindig illuzionisztikus kontextusban: lunetta sarkain, konzolon, terítőn), és a szöveg is tartalmaz utalást Mátyásra. A 1489 januárjában elkezdett kéziratnak sem a másolását, sem az illuminálását nem fejezték be. HOFFMANN 1929/1992. 135–139., 263–264.; BALOGH 1966. I. 542–543.; CSAPODI 1973. 444. (937. sz.); *Bibliotheca Hungarica II.* (1993.) 186. (2554. sz.); *Hunyadi Mátyás, a király* 2008. 424–426. (10.11. sz.) (Anna MELAGRANI–FARBAKY Péter).

király alkancellárja – korábban veszprémi kispópost volt. 1463-ban távozott Egerbe, s immár egri nagyprépostként készítette a reprezentatív missalét a veszprémi Szent Mihály-székesegyház számára. A kódexet 1489-ben adományozta, hogy halála után „az égi seregek fejedelme járjon közbe lelke üdvéért”. A rendkívül gazdagon kifestett pergamenkódex biztosan eljutott a városba, mert 1494. július 22-én Kenesei János, a volt örkanonok átadta utódjának, Miletinci János custosnak.¹⁰⁴ Talán a kincstárral együtt kerülhetett Pozsonyba, ahonnan – a káptalani könyvtárból – Knauz Nándor közölte a kötet dedikációs feliratát 1870-ben. Hoffmann Edith még elhelyezte festőjét Francesco de Castello Ithallico de Mediolano körében,¹⁰⁵ a két világháború között azonban az egykor 375 lapos kódex elpusztult, lapjai ismeretlen helyekre szóródtak szét, és ma csupán két – többlapos – töredéke lelhető fel Pozsonyban, az Archív mesta Bratislavy, illetve a Múzeum mesta Bratislavy gyűjteményében.¹⁰⁶

4.3. Zágráb

A káptalanok közül az egyik legfontosabb a zágrábi műpártolása, már csak azért is, mert itt különösen sok emlék maradt ebből a korból, tárgyak és írott források is. A zágrábi püspökség székhelyét soha nem foglalták el az oszmánok, a város nem vált hadszínterré, és nem érintette a reformáció sem. Művészeti hagyatékának teljességével szinte egyedül áll a Magyar Királyság középkori püspökségei közül. A városban a 16. század elején jelentek meg nagyobb számban a reneszánsz művészeti alkotások. Korábban talán inkább szórványjelenség volt: Thuz Osvát birtokában is volt egy missale, amelyet Budán, Franciscus de Castello műhelyében illumináltak, s amelyet Kálmáncsehi Domonkos ajándékozhatott a püspöknek.¹⁰⁷

Thuz közvetlen utódja, Wémeri Zsigmond röviddel választása után meghalt (Budán maradt fenn vörösmárvány sírköve).¹⁰⁸ Thuz tényleges utódja, Szegedi Lukács (1500–1510) a kor jelentős mecénása volt.¹⁰⁹ Szegeden született, iskolázására, egyetemjárására nincs adatunk; a királyi udvar pénzügyi adminisztrációjában töltött be különböző tisztségeket, s emelkedett egyre magasabbra az egyházi ranglétrán.¹¹⁰ Már zágrábi püspökként építtetett kápolnát szülő-

¹⁰⁴ SOLYMOSI 1989. 89–90., 99.

¹⁰⁵ HOFFMANN Edith: Franciscus de Castello Ithallico de Mediolano és szerepe a budai könyvfestő műhelyben. *Magyar Művészet*, 9. 1933. 42–48.

¹⁰⁶ SOPKO 1986. 63–65. (490. sz.); Dušan BURAN–Juraj ŠEDIVÝ: Listiny a knižné maliarstvo na sklonku stredoveku. In: *Gotika* 2003. 521–523.; katalógustétel: 792–793. (6.1.27. sz.), képek: 522–523. (472. és 473. sz.); *Renascia* 2009. 26–27. (1.3. 9–3.16. sz.) (Zuzana LUDIKOVÁ–Monika ŠURDOVÁ).

¹⁰⁷ Zágráb, Riznica Katedrale, RK 355. RÖMER Flóris: Középkori miniature-ök és a Corvinának egy eddig ismeretlen maradványa. *Archaeologiai Értesítő*, 2. 1870. 278–279.; HOFFMANN 1929/1992. 119–120., 260.; KNIEWALD Károly: Kálmáncsehi Domonkos zágrábi misekönyve. *Magyar Könyvszemle*, 67. 1943. 1–15.; *Riznica* 1987. 96, 224. (17K. sz.); PELC 2007. 547–548.

¹⁰⁸ MIKÓ 1986. 99.

¹⁰⁹ Összefoglalóan: Árpád MIKÓ: Lukács Szegedi, the bishop of Zagreb and the arts. Paths of the all’antica style in the Kingdom of Hungary in the early 16th century. In: *Bonum ut pulchrum* 2010. 443–456.

¹¹⁰ JUHÁSZ Kálmán: *A csanádi püspökség története, 5 (1434–1500)*. Makó, Szent Gellért Nyomda Szeged, 1947. (Csanád vármegyei Könyvtár, 42.) 81/12., 82/29.; KUBINYI András: A kincstári személyzet a 15. század második felében. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából*. 12. Budapest, 1957. 31., 41/96.; BÓNIS 1971. 335–336.; Andrija LUKINOVIC: Luka Baratin. In: *Zagrebački biskupi i nadpiskupi*. Zagreb, 1995. 223–227.; Soós Ferenc: *Magyarország kincstartói, 1340–1540*. [Budapest,] 1999. 47–48., 49–50., 52. – Járt-e Szegedi Lukács Itáliában, nagy kérdés; ez egyben névhasználatát is érinti. Borovszky Samu ugyanis feltételelesen azzal a Baratin Lukáccsal azonosította, aki Rómában beiratkozott a Szentlélek Társulatba (BOROVSZKY Samu: Szegedi Baratin Lukács zágrábi püspök, 1500–1510. *Századok*, 34. 1900. 831–834.). Ezt a feltételezést később többen elfogadták. Bálint Sándor az összes szegedi Baratint idekapcsolta; Baratin Márton a bécsi egyetemre járt (BÁLINT Sándor: *Szeged reneszánsz kori műveltsége*. Budapest, Akadémiai, 1975. [Humanizmus és Reformáció, 5.] 44., 80.). A horvát kutatás Luca Baratinként ismerte sokáig (így Anđela Horvat, Diana Vukičević-Samaržija is); legutóbb Milan Pelc

városa, Szeged plébániatemplomának oldalán.¹¹¹ Antikizáló ötvöstárgyai voltak – egy szenteltvíztartó és egy pacifikálé maradt ránk –, pásztorbotjának felépítése gótikus, de szintén vannak all'antica részletei.¹¹² A nagyméretű, aranyozott ezüst szenteltvíztartó különösen szép darab, gazdagon profilált talpát all'antica építészeti tagozatok díszítik, a püspök gravírozott címereit felváltva gyümölcskoszorú vagy astragalos-sor veszi körül.¹¹³ A pacifikálé talapzatán klasszikus tagozatok futnak: tojás- és levélsorok; fogóját all'antica konzolt idéző formára alakították ki.¹¹⁴

Töredékesen fennmaradt vörösmárvány síremléke a legszebb reneszánsz emlékek közé tartozik: a szinte teljesen épen maradt arc jó szobrászi munka.¹¹⁵ A sírkő típusa a főpapi sírkövek hagyományát követi, keretének ornamentikája pedig szorosan kapcsolódik a korabeli esztergomi vörösmárvány faragványokhoz. Nem véletlenül; a kő anyagvizsgálata ugyanis kimutatta esztergomi (grecsei) eredetét. A sírkő töredékes szignatúrája alapján valószínű, hogy mestere ugyanaz a Giovanni Fiorentino volt, aki Esztergomban működött, s onnét szállított faragványokat olykor hihetetlen távol-ságokra is (Gniezno, Włocławek, a szilágysági Menyő).¹¹⁶ Lukács püspök idejében készült az a szép, itáliai reneszánsz és északi elemeket vegyítő oltárkép is, amely a megfeszített Krisztust ábrázolja, a kereszt alatt jobbról Máriával, Szent Jánossal és Mária Magdolnával, a másik

9. kép. Szent István király megkoronázása. Fametszet a *Breviarium Zagabiensében*, 1505. Róma, Biblioteca Apostolica Vaticana, Barberini C. I. 33. fol. 422v.

Szegedi Lukácsként tárgyalta (PELC 2007. 537). A Baratin Lukáccsal való azonosítást Kubinyi András cáfolta meg (KUBINYI András: A kincstári személyzet a 15. század második felében. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*. 12. Budapest, 1957. 41/96–101.); maga a püspök *Luca de Zege*dként írta a nevét (BÓNIS 1971. 232/69).

¹¹¹ REIZNER János: *Szeged története*. I. Szeged, 1899. 282., ua. III. Szeged, 1900. 5., 7., 410.; ua. IV. Szeged, 1900. 90–92., 261.; BÁLINT Sándor: *Szeged városa*. Budapest, Képzőművészeti Alap, 1959. 25., 27.

¹¹² Zágráb, Riznica Katedrale, ltsz.: 118. *Riznica* 1987. 186. (19M. sz.); DOBRONIC 1994. 66–62.; PELC 2007. 441.

¹¹³ Zágráb, Riznica Katedrale, ltsz.: 125. *Riznica* 1987. 188. (39M. sz.); HORVAT 1975. 45.; DOBRONIC 1994. 66–69.; PELC 2007. 439.

¹¹⁴ Zágráb, Riznica Katedrale, ltsz.: 180. *Riznica* 1987. 185–186. (18M. sz.); DOBRONIC 1994. 66–70.

¹¹⁵ Zágráb, Povijesni muzej Hrvatske, ltsz.: 6732. Mirkó VALENTIĆ: *Kameni spomenici Hrvatske, Zagreb Povijesni muzej Hrvatske*. Zagreb, 1969. 31.; HORVAT 1975. 40–45.; *Riznica* 1987. 58. (25S. sz.); DOBRONIC 1994. 74–75.; PELC 2007. 315–317.

¹¹⁶ HORVAT 1975. 41–44.; MIKÓ Árpád: *Riznica Zagrebačke katedrale*. Zagreb, Muzejski prostor 1983. [Recenzió.] *Művészettörténeti Értesítő*, 33. 1984. 189. A sírkőből Milan Pelc juttatott el mintát Budapestre, Lővei Pálhoz, aki elemzettette az összetételét. A vizsgálatok eredményeként ma már biztosak lehetünk abban, hogy Szegedi Lukács sírkövének anyaga grecsei vörösmárvány. Lásd Milan PELC: Ugarske kiparske radionice i renesansa u severnoj Hrvatskoj. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 30. 2006. 67–80.

10. kép. Patrona Hungariae a magyar szent királyokkal. Fametszet a *Missale Zagradiensében*, 1511. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, RMK III. 176 (1. péld. „A” variáns), fol. 1r.

oldalon pedig a három magyar szent király alakjával.¹¹⁷ Ennek mesterét helyben is megbízták a munkával.

A magyar szent királyok kultusza ekkoriban különösen fontosá vált a városban. Az 1505-ben Velencében nyomtatott *Breviarium Zagrabiense*¹¹⁸ illusztrációi között például szerepel Szent István király koronázása, ami a téma egyedülálló ábrázolása a középkorban, s amit a szent király a székesegyház tituláris szentjeként érdemelt ki (9. kép).¹¹⁹ A szintén még Lukács püspök idejében kezdeményezett, de csak halála után, 1511-ben, Velencében megjelent *Missale Zagrabiense* címlapjának hátára nem kevésbé különleges képet, egy egész oldalas *Patrona Hungariae*-ábrázolást nyomtattak: a *sacra conversazione* szereplői a Madonna és az öt körülvevő magyar szent királyok (10. kép).¹²⁰ Feliratok értelmezik az ábrázolást: Mária *Hungaria* védelmezőjeként jelenik meg; Szent Imre – akinek szereplését, úgy látszik, itt külön meg kellett indokolni – mint Szlavónia hercege szerepel. Ez a missale a leggazdagabban díszített a középkori magyarországi nyomtatott szerkönyvek között; olykor kifestett, vagy vörös bársonyba kötött, veretekkel díszített példányai a 16. század második felében több főpap – például Oláh Miklós,¹²¹ Chereödy János,¹²² Kuthassy János¹²³ és Monoszlói András¹²⁴ – könyvei között is ott voltak.

Szegedi Lukács halála után a jól jövedelmező püspökségre – adminisztrátorként – maga Bakócz Tamás tette rá a kezét. Később unokaöccseit választotta püspökké, először Erdődi Jánost, majd Erdődi Simont. Erdődi Simonnak is maradtak reneszánsz ötvöstárgyai a székesegyház kincstárában: egy füstölő a hozzá tartozó naviculával.¹²⁵ A szép ötvösmunkán mitológiai figurák, tritónok tartják az Erdődi-címereket. Nem tudjuk, hogy az unokaöccsök közül melyik nevéhez kapcsolható a *Bakócz-graduále* megrendelése és György topuszkói apát és rozsonyi püspök – az előző század végén Zágrábban félbemaradt – missaléjának befejeztetése Budán, az úgynevezett Bakócz-monogramista műhelyben.¹²⁶

¹¹⁷ A képet ma a zágrábi érseki palotában őrzik. HORVAT 1975. 72–73., 61. kép; Diana VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA: Umjetnost renesanse. In: *Sveti trag. Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadpiskupije, 1094–1994*. Zagreb, Muzejsko-galerijski centar, Institut za povijest umjetnosti, Zagrebačka nadpiskupija, 1994. 176–177.; DOBRONIĆ 1994. 59–61.; PELC 2007. 536–537.

¹¹⁸ RMK III. 133. *Régi Magyar Könyvtár, III. Pótlások, 5. füzet*. BORSA Gedeon irányításával összeállította DÖRNYEI Sándor és SZÁLKA Irma. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1996. 263. (Függelék. A budai könyvtárak kiadványai, 1480–1525, 21. sz.)

¹¹⁹ Mikó Árpád: A szentképek áruháza. A magyar szent királyok ábrázolásai a zágrábi egyházmegye liturgikus nyomtatványában (1505–1525). *Ars Hungarica*, 25. 1997. 133–135.

¹²⁰ RMK III. 176. („A” variáns). Nem került minden példányba bele ez a metszet, lásd HUBAY 1938. 53–55. (16. sz.). Legújabbban: *Európa színpadán* 2009. 80–81. (MAROSI Ernő).

¹²¹ Oláh Miklós példánya: Győr, Egyházmegyei Könyvtár, jelz.: R. V. 35. VÁSÁRHELYI 1980. 337., 344.

¹²² Chereödy János példánya: Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, jelz.: Inc. XVI. I. 143. *Bibliotheca Hungarica*, I. (1988) 341. (1258. sz.); *A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum Szent Imre 1000 éve című kiállításának katalógusa*. Szerk. KERNY Terézia. Székesfehérvár, 2008. DVD-ROM, 46. kat. sz. (MIKÓ Árpád).

¹²³ Kuthassy János példánya: Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, jelz.: Inc. XVI. I. 144. *Bibliotheca Hungarica*, I. (1988) 341. (1259. sz.). Kötése fatáblára kasírozott, lelógó vörös bársony; a vereteknek csak lenyomataik vannak meg. A *Patrona Hungariae*-metszet színezetlen.

¹²⁴ Monoszlói András példánya: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, jelz.: RMK III 176. MIKÓ Árpád: Riznica Zagrebačke katedrale. Zagreb, Muzejski prostor, 1983. [Recenzió.] *Művészettörténeti Értesítő*, 33. 1984. 193. Monoszlói András valószínűleg ezt a könyvét hagyta a pozsonyi káptalanra, lásd *Magyarországi magánkönyvtárak, I. 1533–1657*. Sajtó alá rendezte VARGA András. Budapest–Szeged, 1986. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13.) 90. (Fenti adattár 17 kötetet azonosított Monoszlói könyvtárából, ezt a *Missale Zagrabiense*t azonban nem regisztrálta.)

¹²⁵ *Riznica* 1987. 188 (38M. sz.); DOBRONIĆ 1994. 103.; PELC 2007. 437., 439.

¹²⁶ Lásd a 205–206. jegyzetet!

A kanonokok közül Marocsai János (Johannes de Marocha) lehetett a legjelentősebb mecénás. A zágrábi székesegyházban testvérének, az 1495-ben elhunyt Marocsai Balázs (Blasius de Marocha) kemléki főesperesnek és saját magának közös síremléket állíttatott, amelyre humanista kapitálissal vésték fel a síratot.¹²⁷ A sírlap csak töredékesen maradt fenn; a figura lába alatt helyezték el a feliratos táblát, a városban gyakori szokás szerint.¹²⁸ Blasius Itáliában járt egyetemre, Padovában szerezte kánonjogi doktorátusát.¹²⁹ Voltak-e Marocsai Jánosnak, a goricaei főesperesnek budai kapcsolatai? Nem tudjuk, de lehettek.¹³⁰ Mindenesetre Marocsai János a Budán működő Johannes Nicze Florentinusszal készítette el 1507-ben a zágrábi székesegyház Szent László-kápolnájának egyik stallumát.¹³¹ Divatot teremthetett vele (ha ez volt az első): bár épp ez a pad nincs már meg, a katedrálisban ma is több Jagelló-kori reneszánsz stallum áll.¹³² A legszebbiken – ez 1520-ban készült – antikva betűs felirat hirdeti a megrendelő, Gerzencei László kanonok és – igazi újdonságként – az alkotók dicsőségét: „Opus factum ad laudem S. Emerici ducis per venerabilem dominum magistrum Ladislaum canonicum Ecclesiae Zagrabiensis. Arte et ingenio magistri Petri pictoris et sculptor Nicolaique carpentarius” (Ezt a művet Szent Imre herceg dicséretére a tisztelendő László kanonok úr csináltatta. Péter festő és szobrász, Miklós asztalos mesterségbeli tudásával és tehetségével).¹³³ A humanista indíttatású szöveg szerint tehát *ars* és *ingenium* kellett a mű megvalósításához: a reneszánsz művészetelmélet cicerói és ovidiusi eredetű alapfogalmait fedték ezek a szavak; már Janus Pannonius is ezeket verselte meg Andrea Mantegna képeről annak idején.¹³⁴ A feliratot maga a megrendelő, Gerzencei László fogalmazhatta. Ez nemcsak személyes műveltségéről tanúskodik, hanem arról is, hogy a művészet bizonyos elméleti kérdéseinek volt értő közönsége a káptalanban. A liturgikus könyvek kiadása komoly filológiai felkészültséget igényelt¹³⁵ – 1503-ban a breviáriumot adták ki, 1511-ben a missalét, 1525-ben a diurnalét –, és valamennyit gazdagon illusztráltak is.¹³⁶ Erdődi Simon püspök Mohács után Szapolyai János pártjára állt; környezetében kezdte pályáját Sylvester János,¹³⁷ aki később, 1543-ban, elkészítette és megjelentette az első magyar nyelvű Újszövetség-fordítást Sárváron,¹³⁸ Nádasdy Tamás birtokán.

¹²⁷ Ivan Krst. TKALČIĆ: *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba*, 2. Zagreb, 1895. 532.

¹²⁸ HORVAT 1975. 41., 24. kép; DOBRONIĆ 1994. 36–38.; PELC 2007. 341.

¹²⁹ *A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai (1264–1864)*. Gyűjtötte és közrebocsátja VERESS Endre. (Matricula et acta Hungarorum in Universitatibus Italiae studentium, I.) Budapest, Stephaneum Nyomda, 1915. 13.; *Olasz egyetemeken járt Magyarországi tanulók anyakönyve és iratai, 1221–1864*. Kiadja: VERESS Endre. Budapest, MTA, 1941. (Olaszországi Magyar Emlékek, III.) 161–162.

¹³⁰ Egy bizonyos Marocsai Ferenc (†1514) kúriai jegyzőként, majd nádori és személynöki protonotáriusként működött ugyanebben az időben, bár nem tudjuk, volt-e közülük egymáshoz. BÓNIS 1971. 360–361.

¹³¹ PELC 2007. 401.

¹³² DOBRONIĆ 1994. 46–52.; PELC 2007. 400–404.

¹³³ HORVAT 1975. 41–44.; VUKIČEVIĆ–SAMARŽIJA 1988–1989. 209.; DOBRONIĆ 1994. 50–52.; PELC 2007. 401–404.

¹³⁴ RITÓKNÉ SZALAY Ágnes: Andrea Mantegna és Janus Pannonius. In: Uő: *Kutak. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*. Budapest, Balassi, 2012. 70–93.

¹³⁵ TARNAI Andor: „A magyar nyelvet írni kezdik.” *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 1984. (Irodalomtudomány és Kritika) 75–80., 174–175.

¹³⁶ MIKÓ Árpád: A szentképek áruháza. A magyar szent királyok ábrázolásai a zágrábi egyházmegye liturgikus nyomtatványaiiban (1505–1525). *Ars Hungarica*, 25. 1997. 133–144.

¹³⁷ BALÁZS János: *Sylvester János és kora*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1958. 17., 58.

¹³⁸ RMNy 49.

4.4. Várad

A váradi püspök éppúgy a kalocsai érsek suffraganeusa volt, mint a zágrábi; az egyházmegye a leggazdagabbak közé tartozott Magyarországon. Várad késő középkori székesegyháza, püspöki palotája többszörösen elpusztult. 1557-ben a protestáns erdélyi rendek szekularizálták a káptalant,¹³⁹ a 16. század végi ostromok során elpusztult szinte minden középkori épület, a következő században pedig Bethlen Gábor fejedelem hordatta el a maradványokat, amikor saját grandiózus, ötszögű palotájának emeltetésébe fogott a reneszánsz vár mértani közepén.¹⁴⁰ A 19. század végi ásatások során felbukkant kőfaragványok egy része eltűnt, lappang, a 20. század végi feltárások pedig nem hoztak döntő fordulatot.¹⁴¹ A legutóbbi időben (jelenleg, 2015-ben is) folyó ásatás minden eddiginél világosabb képet ad a középkori székesegyházról és a hozzá kapcsolódó épületekről.¹⁴²

Nem lehetetlen, hogy már a 15. században megjelentek itt is all'antica nyíláskeretek, budai importként. Filipecz János püspök váradi építkezéseiről Pietro Ransano is megemlékezett, s talán egy nagyméretű vörösmárvány ablakkeret töredékei ebből származnak (1490-ig).¹⁴³ Az bizonyos, hogy az a két – jelenleg sajnos lappangó – baluszterpillér, amelyek dekorációja ugyanolyan könnyeden lebegő növényi indákból állt, mint amilyenek a Bakócz-kápolna csegelyein vagy Szatmári György tabernákulumán láthatók, Thurzó Zsigmond püspökségének idejére tehető (1506–1512).¹⁴⁴ Ő halotti kápolnát is alapított itt, amelyből megmaradt egyszerű vonalú, antikizáló sírköve.¹⁴⁵ Perényi Ferencnek fennmaradt a pásztorbotja, antikizáló tagozatokkal,¹⁴⁶ és ismerjük nyomtatott missalját is,¹⁴⁷ amelynek gazdag miniatúradíszje a Jagelló-kor valamennyi stílusirányzatát felvonultatta a németalföldi virágtövektől egészen az észak-itáliai akantuszindáig és gyümölcsharangokig.

4.5. Gyulafehérvár

Erdélyben, a gyulafehérvári püspöki székhelyen a reneszánsz sorsa hasonló módon alakult, mint másutt; bár némi késedelem mutatkozik. Az első nemzedék, vingárti Geréb László – Mátyás király unokaöccse – érdeklődéséről az antik módra készült művek iránt egyedül gyalui várából előkerült címerköve tanúskodik, amelyen két mezítelen puttó tartotta a püspök címerét.¹⁴⁸ Bachkay Miklós püspök dévai címere helyi adaptációja az all'antica címerköveknek:

¹³⁹ MIKÓ–MOLNÁR 2003. 303–318.

¹⁴⁰ Monográfiája: BALOGH 1982.

¹⁴¹ *Várad i kő t ő r e d é k e k* 1989; *Cetatea Oradea. Monografia arheologică, vol. I. Zona palatului episcopal*. Szerk. Adrian Andrei RUSU. Oradea, 2002.

¹⁴² Az eredmények zöme egyelőre publikálatlan. Előadást tartott róluk Emődi Tamás 2015-ben Budapesten, a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat szervezésében. Porsztner Kitti nek itt is szeretném megköszönni, hogy a hitelesítő ásatással és a helyreállítással megismertetett (2015 őszén).

¹⁴³ MIKÓ Árpád: *Reneszánsz paloták a váradi várban*. In: *Várad i k ő t ő r e d é k e k* 1989. 100–102., 135–138. (150. sz.)

¹⁴⁴ *Várad i k ő t ő r e d é k e k* 1989. 109–111. (121–122. sz.)

¹⁴⁵ Nagyvárad, barokk székesegyház (másodlagos helyen, belül, az oldalkapunál). BALOGH 1982. I. 34–35., 91. kép, II. 284–285.; MIKÓ 1986. 101., 70. kép; *Várad i k ő t ő r e d é k e k* 1989. 171., 186–187. (196. sz.) (LÖVEI Pál).

¹⁴⁶ Nyitra, székesegyházi kincstár. BALOGH 1982. I. 37., 96. kép, II. 302.; *Katedrála sv. Emmeráma v Nitre*. Nitra, 2006. 39.

¹⁴⁷ Lappang; egykor Győr, Székesegyházi Kincstár és Könyvtár. Schallaburg 1982. 547. (601. sz.), 54–56. kép (Elisabeth SOLTESZ). Részletesen, dokumentatív szándékkal is: MIKÓ Árpád: *Perényi Ferenc váradi püspök eltűnt missaléja. Művészettörténeti Értesítő*, 61. 2012. 291–311. A váradi könyvkultúráról legújabban: KRISTÓF Ilona: *Egyházi középréteg a középkori Váradon (1440–1526)*. Pécs, Pécsi Tudományért Kulturális Egyesület, 2014. 160. Szakirodalmi ismeretei elég hézagosságok. A Perényi Missaléről nem tudja, hogy rég eltűnt.

¹⁴⁸ BALOGH 1943. 183., 230–232.; BALOGH 1985. 262–263.; KOVÁCS 2003. 134.

11. kép. Az 1498-ban, Velencében nyomtatott *Missale Strigoniense* címlapja Megyericsei János kolozsi főesperes dedikációs feliratával, 1505. Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Incun. XV. l. 141.

a Szent Mihály-rend lánca koszorúként lebeg a címerpajzs körül,¹⁴⁹ egy Bachkay-címer töredékei előkerültek a székesegyházban is.¹⁵⁰ Színvonaluk meglehetősen gyenge.

Geréb környezetéhez tartozott Megyericsei János kolozsi főesperes, a humanista költő, Janus Pannonius és Garázda Péter rokona, és – maga állította sírkövének felirata szerint – Janusszal és Garázdával együtt a Múzsák harmadik tanítványa az Ister partjainál.¹⁵¹ Megyericsei a római feliratok egyik legjelentősebb gyűjtője volt a Jagelló-kori Magyarországon; a daciai epigráfiai kutatások vele kezdődtek el.¹⁵² Epigráfiai műveltsége sírkövén is tükröződött – szokatlanul hosszú volt rajta a vers. A gyulafehérvári székesegyház 1531. évi leltára nyilvántartotta kelyhét és arannyal átszőtt miseruháját.¹⁵³ Budán Antonio Bini firenzei kereskedőtől ötvösműveket, egy nagyobb és egy kisebb zománcos csészét (*scutella*), valamint Madonna-képet vásárolt.¹⁵⁴ Ma is megvan (Esztergomban) az a miserukönyve, amelyet a gyulafehérvári székesegyház Szent András-oltárának adományozott: az 1498-ban Velencében kiadott *Missale Strigoniense* címlapjára a *divus Andreas*nak szóló dedikációs feliratot végig humanista kapitálissal írta be (11. kép).¹⁵⁵ Gyulafehérvárott háza falába, a vár mellett húzódó kertjébe római köveket falaztatott be, s a Szent András-oltárhoz tartozó malom hal-

¹⁴⁹ BALOGH 1943. 169–170., 222., 61. kép; MIKÓ 1986. 97., 55. kép.

¹⁵⁰ A kőfaragvány töredékeit 1984-ben a gyulafehérvári (akkor még) püspöki palota udvarán láttam a földön heverni. Később már nem talákoztam velük; valószínűleg elpusztultak, esetleg lappanganak. A címer töredékeit a székesegyház helyreállítása során találták: MIKÓ 1986. 104/3. jegyzet. Vö. BÁGYUJ Lajos: A gyulafehérvári székesegyház restaurálása. *Építés-Építészettudomány*, 15. 1983. 23. (talán ezekkel azonosak: 82., 82.a, 93. sz.).

¹⁵¹ MIKÓ Árpád: Két világ határán. Janus Pannonius, Garázda Péter és Megyericsei János síremlékei. *Ars Hungarica*, 11. 1983. 53–56. Legújabbban, a korábbi adatokat átértelmezve és újabbakkal kiegészítve Ritoókné Szalay Ágnes előadása 2015. november 25-én az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében: »Tres fuimus clari cognato e sanguine vates.« Janus Pannonius kéziratjai Gyulafehérvárott.

¹⁵² V. KOVÁCS Sándor: A Pieridák harmadik dicsősége. (Megyericsei János neoplatonikus költészete.) In: Uő: *Eszmetörténet és régi magyar irodalom. Tanulmányok*. Budapest, Magvető, 1987. 384–395.; LAKATOS Bálint: Egy 16. századi humanista, Megyericsei János feliratgyűjtései. In: *TENEZIA. Tanulmányok Bollók János emlékére*. Szerk. HORVÁTH László–LACZKÓ Krisztina–MAYER Gyula–TAKÁCS László. Budapest, Typotex, 2004. 737–748.; VEKOV Károly: A kolozsvári egyháziak humanista törekvései. In: *A reneszánsz Kolozsvár*. Összeáll. KOVÁCS András. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2008. 167–168., 170–172.

¹⁵³ ENTZ 1958. 216. (kehely), 218. (miseruha).

¹⁵⁴ BALOGH 1943. 194.

¹⁵⁵ Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Inc. XV. 1. 141. A címlap képét közli: MIKÓ Árpád: Hoffmann Edith: Régi magyar bibliofelek. Hasonmás kiadás és újabb adatok. Szerkesztette WEHLI Tünde. Budapest, 1992. [Recenzió.] *Művészettörténeti Értesítő*, 44. 1995. 145–146., 4. kép.

tartóját is római szarkofágból alakította ki.¹⁵⁶ Gyűrűspecskéje kvalitásos antik gemma volt (a kezében kardot tartó Théseus figurájával);¹⁵⁷ s bár a gemmák gyűrűbe foglalása a korban általános, ebben az esetben feltűnő a metszés kítűnő színvonala.

Több kanonoknak volt hasonló a műveltsége, és igazi humanista kört alkothattak.¹⁵⁸ Budai Udalrik, az örkanonok szép gyűjteményt mondhatott magáénak ötvöstárgyakból. Másfél évtizeddel ezelőtt sikerült azonosítani közülük – a nyitrai székesegyház kincstárában – antik és bizánci pénzekkel kirakott kelyhét, amely a később nagy divattá lett pogánypénzes edények legkorábbi darabjai közé tartozik Európában is.¹⁵⁹ A kehely biztosan Erdélyben készült; Evelin Wetternek sikerült párhuzamait megtalálnia Medgyesen és Ecelen.¹⁶⁰ Udalrik jól ismerte Janus Pannonius verseit; a Gyulafehérvárott kibontakozó Janus-kultusz alapítói közé kell számítanunk. Adrianus Wolphardus neki ajánlotta Janus Démosthenés- és Plutarkhos-fordításainak bolognai kiadását 1522-ben.¹⁶¹ Az Erasmus *Adagiá*ját többnyire gonoszkodó glosszák-kal kísérő Pelei Tamás, az ózdi főesperes is nagyra becsülte őt,¹⁶² és aligha véletlenül tette fel címerét kápolnája nyugati ajtaja fölé Lázói János, a telegdi főesperes.

E különös, keresztény és antik-pogány elemeket szinkretizáló szellemi környezet áll e kör – és az erdélyi kora reneszánsz – legjelentősebb emléke, Lázói János kápolnája mögött is. Építtetője, Lázói János telegdi főesperes még az előző nemzedékhez tartozott. Mélyen vallásos ember lévén, zarándoklatot tett a Szentföldre (1483–1484), ahová Velencén keresztül jutott el. 1489-ben kapott címereslevelet Mátyás királytól. 1500-ban, a szentévből talán Rómában járt; élete utolsó éveiben ide is tért vissza mint magyar gyóntató; a Santo Stefano Rotondóban temették el.¹⁶³

1512-ben készült el – a korábbi, románkori előcsarnok felhasználásával – a gyulafehérvári székesegyház északi oldalánál álló kápolnája.¹⁶⁴ Az építmény hálóboltozata késő gótikus

¹⁵⁶ KOVÁCS András: Humanista epigráfusok adalékai Gyulafehérvár középkori és koraiújkorai helyrajzához. In: *Szamosközy István: Analecta lapidum...*, 1593. *Inscriptiones Romanae...*, 1598. Sajtó alá rendezte BALÁZS Mihály–MONOK István. Szeged, Scriptum, 1992. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 33.) 32.

¹⁵⁷ GESZTELYI Tamás–RÁCZ György: *Antik gemmapecsétek a középkori Magyarországon*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006. (AFAΘA, XIX.) 101–102. (57. sz.), 57. kép.

¹⁵⁸ BALOGH 1943. 51–52., 58–62., 64–66., 69–70.; Károly VEKOV: *Locul de adeverire din Alba-Iulia (secolele XIII–XVI)*. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Gloria, 2003. 333–351.

¹⁵⁹ MIKÓ Árpád: „Pogánypénzes” kehely a 16. század elejéről. Budai Udalricus gyulafehérvári kanonok kelyhe a nyitrai székesegyház kincstárában? *Ars Decorativa*, 13. Budapest, 1993. 137–140.; WETTER 2003. 535. A kehely pénzeit meghatározta: Eva KOLNÍKOVÁ: Mince vo vyzdobe nitrianskeho liturgického kalicha. *Pamiatky a múzea*, 50. 2002/3. 52–57. Kolníková figyelmét sajnos elkerülte, hogy kinek is volt a tulajdonában eredetileg a kehely, és hogyan került Nyítrára. Legújabbban, a proveniencia regisztrálásával: Veronika OLBERTOVIÁ: Diecézne múzeum nitrianskeho biskupstva. In: *Kolíška kresťanstva na Slovensku* 2011. 451–453.

¹⁶⁰ WETTER 2011. 58–59., 251. (26. sz.)

¹⁶¹ ERNUSZT 1939. 33.; KELÉNYI B. 1940. 46–47.; BALOGH 1943. 201–202.

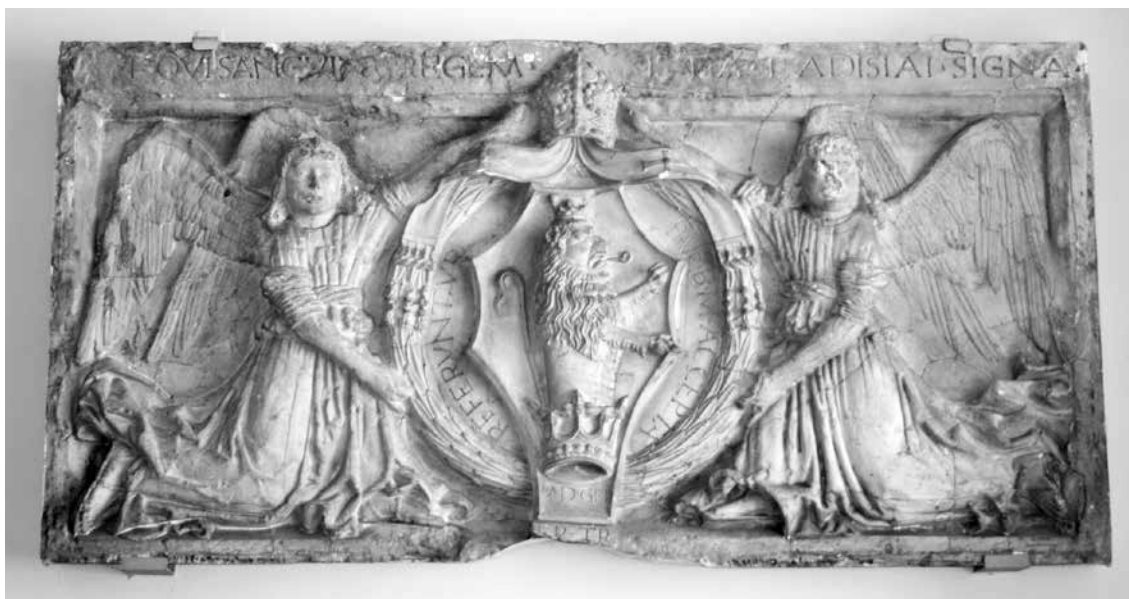
¹⁶² KELÉNYI B. 1940. 47., 72.

¹⁶³ BALOGH 1943. 189–191.; V. KOVÁCS Sándor: Egy epigramma-költő a Jagelló-korban. (Lászlai János latin versei.) In: Uő: *Eszmetörténet és régi magyar irodalom. Tanulmányok*. Budapest, Akadémiai, 1987. 396–427.; *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény. I. Humanizmus*. Szerk. Ács Pál–JANKOVICS József–KÖSZEGHY Péter. Budapest, Balassi, 1998. 407–409.; Florio BANFI: *Magyar emlékek Itáliában*. Bővített, átdolgozott kiadás. Szerk. KOVÁCS Zsuzsa–SÁRKÓZY Péter. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, Olasz Tanszék, 2005. 238–239.

¹⁶⁴ BUNYITAI Vince: *A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista*. Budapest, 1893; BALOGH 1943. 60–62., 189–191., 233–241., 77–99. kép; ENTZ 1958. 117–120., 155–159. kép; ENTZ Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996. 163–164.; KOVÁCS 2003. 9.; SARKADI Márton: A gyulafehérvári székesegyház és érseki palota 1999–2002 között végzett helyreállítási munkáinak tanulságai. *Műemlékvédelmi Szemle*, 13. 2003/1. 53–55., 12–13. kép; HALMOS Balázs: A gyulafehérvári székesegyház Lázói-kápolnája. In: *Reneszánsz látványtár* 2009. 369–389.; SARKADI 2010. 61.

stílusú, és egész struktúrája alapján aligha lehetne all'antica műnek tekinteni, ám dekoratív faragványai antikizálnak. Rajzos karakterű külső homlokzatát szinte quattrocento módra tagolják a pilaszterek és párkányok, emiatt kereste korábban a kutatás az épület tervének lombard eredetét. Bár elképzelhető, hogy a gótikus stílusban gyakorlott mestereknek így sikerült alkalmazkodniuk a megrendelő antikizáló törekvéseihez, az nem tételezhető fel, hogy ezek helyiek lettek volna, mivel a magyar szenteket összekeverték.¹⁶⁵

A sarokpillérek lábukat borító figurális domborműveken egymást váltják a szent témák és a pogány mitológia lényei: Mózes a Sínai-hegyen, Judit és Holofernés, Hercules a lernai hidrával, vagy egy szatír figurája, a pillérek kannelúras törzséhez vázán álló szirének ta-

12. kép. A Lázói-kápolna bejárata fölötti mező Geréb László püspök címerével, 1512.
Gipszmásolat, 1900 körül; Budapest, Magyar Nemzeti Galéria

padnak; a pilléreket kagylós záródású baldachinnal koronázott szoborfülkék szakítják meg. A homlokzat legfontosabb – a kapu fölötti lapos fülkében és a sarokpillérekén állt – szobrai elpusztultak. A teljes ikonográfiai program megfejtésére nem sok lehetőség kínálkozott. Kovács András felismerése azonban lényegesen közelebb vitt bennünket a kápolna eredeti programjának megértéséhez.¹⁶⁶ Valószínű, hogy a bejárat fölötti, feltűnően lapos fülkébe a Veronika kendőjének képét helyezték el, amely az Urbs egyik fő ereklyéje volt a *Sacco di Roma* (1527) előtt. A fülkét keretező pilaszterek fejezetein a két büszte Róma két fő szentjét, Szent Pétert és Szent Pált ábrázolja, az ajtó fölé Krisztus-arcot illesztettek. A kápolna a Lázóinak oly kedves Rómát idézte meg Gyulafehérvárott, belefoglalva mindazokat a személyeket, akik az építetőnek fontosak voltak, megkísérelve ekként is részeltetni őket a kegyes zarándoklataiból fakadó, mennyei kedvezményekben.

¹⁶⁵ Kovács András figyelmeztett erre a lehetőségre disszertációm opponensként: *Művészettörténeti Értesítő*, 63. 2014. 178.

¹⁶⁶ Kovács András: Középkori erdélyi zarándokok. In: *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*. Új Sorozat VI–VII. (XVI–XVII.) kötet. 2011–2012. Kolozsvár, 2013. 212–213.

A kápolna faragványai helyi, igen rossz megtartású kőből készültek, csupán a főkapu fölött, az angyalok tartotta, koszorús Geréb-címer van vörösmárványból, betétként a domborműbe illesztve (12. kép). A belső térből az eredeti berendezés természetesen hiányzik, egyedül a székesegyházba nyíló kapu kőkerete maradt meg. Több méter magasra, csaknem a boltozatig felnyúló, kékszürke kőből faragott all'antica építmény ez; a gazdagon tagolt koronázópárkány fölötti fülkében a Madonna előtt térdel a donátor. Nem hallgathatjuk el, hogy a figurák kivitelezése gyarló, alkotójuk egyszerű kőfaragó volt, akinek az ornamentika volt az erőssége.¹⁶⁷

Az épületet körös-körül antikva betűkkel vésett disztichonok „szólaltatják meg”, Lázói János versei. A szövegek részben a szobrokra, részben pedig a címerekre vonatkoznak, a keresztény-pogány szinkretizmust – Szent Péter az Olympos öre – szó szerint is kimondva. A verseken kívül a sok – az ajtók fölött, belül a boltozaton látható – címer szerepeltetése feltűnő még: a retrospektív címerek (Mátyás királyé, Geréb László püspöké) mellett az aktuális uralkodói, illetve pápai címerek (II. Ulászló, X. Leó pápa), az erdélyi vezető rétegé (Barlabássy Lénárd alvajda), valamint a gyulafehérvári kanonokoké is megjelenik. A főpárkány címersora elpusztult; zömüket Várady József rajza örizte meg, kettőnek a csonkját nemrég sikerült megtalálni a szomszédos, valamivel később ideépült Szent Anna-kápolna padlásán.

A Szent Anna-kápolnát¹⁶⁸ a Padovában és Bolognában egyetemre járt püspök (1514–1524), Várday Ferenc alapította.¹⁶⁹ A két boltszakasznyi épület kívül-belül, minden ízében zavarban ejtően hasonlít a románkori székesegyházhoz, úgyszólván csak a külső főpárkány humanista kapitálissal vésett dedikációs felirata antikizálja.¹⁷⁰ Nemcsak a szerkezeti elemek – a bordás keresztboltozat, a pillérek –, hanem a lábazatok és a fejezetek is a 13. századi formákat imitálják.¹⁷¹ Hasonló archaizálás figyelhető meg a nyugati karzatra vezető, Várday-címeres törpepillérekkel tagolt reneszánsz lépcső melletti félpillérekben is, amelyeket a lépcső építésekor elváltak, s az eredeti helyükön hagyott fejezeteket – alul leveles formákkal kiegészítve – gyámkövekké alakították át.¹⁷² Várday Ferenc díszíthette freskókkal az északi mellékszentélyt is, amelyekből sajnos mára alig maradt valami értékelhető töredék.¹⁷³ Várday átépítette a püspöki palotát is, ebből azonban természetesen ma nem ismerünk semmit; építési felirata is elveszett.¹⁷⁴ Megőrződött viszont pontificaléja, egy jóval korábbi pergamenkézirat, amelyet

¹⁶⁷ Ebből a szempontból is fel kell idézzem egyik régi élményem, amikor Gyulafehérvárot kutathattam, a felállványozott Lázói-kápolnában. A székesegyház terébe nyíló ajtókeret párkányán tapogattam a porban, amikor öklömnyi „kőgolyó”-ra leltem. Leemelve kiderült, hogy a Madonna előtt térdelő donátor letörött feje volt; valószínűleg alulról (a padlón állva) törték le, s a széles párkányra hullott. Közelről nézve a fejet, nagyon gyenge kvalitásúnak láttam. S közelről a figurák általában rossz arányú, ügyetlen kőfaragómunkának látszottak. (A fejet visszarakasztották a helyére.)

¹⁶⁸ LUKSICS Pál: *A gróf Zichy család okmánytára. XII.* Budapest, 1931. 366–371.; BALOGH 1943. 202–204.; BORSA Gedeon: *Bornemisza Pál megemlékezése Várdai Ferencről* és a többi, Mohács előtti bolognai, magyar vonatkozású nyomtatvány. (1983) In: BORSA Gedeon: *Könyvtörténeti írások. II. A külföldi nyomdászat, 15–16. század.* Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1997. 336–345., 452–455.

¹⁶⁹ BUNYITAI Vince: *A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista.* Budapest, 1893. 9–11.; BALOGH 1943. 241–243.; ENTZ 1958. 118.; ENTZ Géza: *Erdély építészete a 14–16. században.* Budapest, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996. 164., 298–299.; PATTANTYUS Manga: *Adalékok a gyulafehérvári székesegyház úgynevezett Várdai-kápolnájának építéstörténetéhez.* In: *Tanulmányok Tóth Sándor 60. születésnapjára.* Szerk. ROSTÁS Tibor–SIMON Anna. Budapest, ELTE BTK Hallgatói Önkormányzat, 2000. 175–184.; KOVÁCS 2003. 9.; SARKADI 2010. 54–65.

¹⁷⁰ MIKÓ 2005. 230–231.

¹⁷¹ BALOGH 1943. 90–93., 202–204., 241–243., 108. kép; ENTZ 1958. 118. A kérdést részletesen tárgyalja: SARKADI 2010. 54–65.

¹⁷² BALOGH 1943. 241., 109–110. kép; ENTZ 1958. 118–120., 141–141. kép.

¹⁷³ BALOGH 1943. 187–189. kép; ENTZ 1958. 120.

¹⁷⁴ BALOGH 1943. 252–253.

a saját ábrázolásával egészítettetett ki; egyike volt-e ez annak a három kódexnek, amelyet mint az ő egykori tulajdonát említett a székesegyház 1531. évi leltára, nem tudni.¹⁷⁵

A Szent Anna-kápolna az alapító halálakor még nem volt készen; befejezéséhez, mint a végrendelet executorának, a gyulafehérvári kanonok és kolozsi főesperes Wolphard Adorjának is köze volt. Wolphardnak erre a vállalkozásra meglehetősen az oka, itáliai tanulmányai-ban feltehetően Várday támogatta. A kiemelkedően művelt, Bécsben és Bolognában egyetem-et végzett „Adrianus doctor” jelentős könyvtárat gyűjtött, és maga is több Janus-művet adott ki.¹⁷⁶ Plinius *Naturalis Historiájába* írt saját kezű bejegyzése alapján feltehető, hogy Rómában – testvérével, Hilariusszal együtt – látta az 1506-ban előkerült *Laokoónt*.¹⁷⁷

Az 1520-as években valószínűleg ő építtette újjá a szásztröppényi templom hálóbolto-zatos hajóját is, amelynek egyik sarokgyámján reneszánsz levélmaszk helyi változata jelent meg.¹⁷⁸ 1534–1541 között ugyancsak ő építette Kolozsvár főterén a város első reneszánsz há-zát.¹⁷⁹ Szellemi útjára jellemző, hogy 1538-ban, a segesvári hitvitán elfogultságára hivatkozva (ami a protestantizmus iránti szimpátiájára utal) igyekezett kivonni magát a döntőbíró szere-péből.¹⁸⁰ A toleráns Wolphard Adorján bírótársa a szintén gyulafehérvári kanonok, Kálmán-csehi Sánta Márton volt. Ő utóbb protestáns és következetes képromboló lett: 1556-ban az ő hatására dobták ki az oltárokat Kolozsvár templomaiból.¹⁸¹ Az azonos szellemi környezetből már akkor is sokfelé vezettek az utak.

5. Miniaturafestészet és könyvművészet a Jagelló-korban

A 16. század eleje volt az az időszak – nemcsak Magyarországon, hanem Európa-szerte –, ami-akor módosultak a könyv használatának korábbi módjai, az olvasási szokások, és teljesen meg-változtak maguk a könyvek is. Megjelentek az antik auktorok világosan követhető, tiszta szö-vegtükrű kiadásai, a 16. század elején pedig, Aldus Manutius velencei műhelyében, a kisméretű szövegkiadások. Aldus Manutiusszal sok magyar humanista kapcsolatban állt;¹⁸² az 1502-ben kiadott, Cicero leveleit tartalmazó könyvecske ajánlása például Thurzó Zsigmond székesfe-hérvári prépostnak (a későbbi váradi püspöknek) szólt.¹⁸³ A késő középkor a liturgikus dísz-kódexek készítésének az utolsó nagy korszaka is, mellettük azonban egyre nagyobb sze-repet kaptak a nyomtatott szerkönyvek. A nyomtatott könyveket eleinte miniatúrákkal is

¹⁷⁵ Bécs, ÖNB, Cod. Lat. 1799. BERKOVITS Ilona: Várday Ferenc pontificaléja Bécsben. *Magyar Könyvszemle*, 66. 1942. 259–266.; BALOGH 1943. 318., 244–245. kép; BERKOVITS 1975. 79.; *Bibliotheca Hungarica I.* (1988). 62. (114. sz.); HOFFMANN 1929/1992. 284., 288. (WEHLI Tünde kiegészítése)

¹⁷⁶ ERNUSZT 1939; BALOGH 1943. 206–207.; újabb életrajza: JAKÓ 1991. 43–49., könyvtára: 53–55.; JAKÓ Klára: A Wolphard–Ka-kas-könyvtár. In: *A reneszánsz Kolozsvár*. Összeáll. KOVÁCS András. Kolozsvár, Kolozsvár Társaság, 2008. 126–145.

¹⁷⁷ JAKÓ 1991. 54., 113. (341. sz.) A hivatkozott bejegyzés: „Laocoontis statua nunc Rome est in palatizio pontificis Belve-dere nuncupato Julii II. pontificis tempore reperta, anno domini nostri 1506.” A kötet kolligátum, két velencei kiadá-sú Plinius-művet (1518, 1520) tartalmaz, egykorú kötésben, amelyet Bolognában vásárolt Hilarius 1521-ben.

¹⁷⁸ KOVÁCS 2003. 11–12.

¹⁷⁹ BALOGH 1943. 260–261.; KOVÁCS 2003. 30–35.

¹⁸⁰ JAKÓ 1991. 46.

¹⁸¹ ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Szerk. LADÁNYI Sándor. Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977³. 289.; FERENCZI Sándor: *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyház-megye történeti papi névtára*. Budapest–Kolozsvár, Szent István Társulat, Verbum, 2009. 82.

¹⁸² GERÉZDI Rabán: Aldus Manutius magyar barátai. (1945) In: Uő: *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig. Tanulmányok*. Buda-pest, Akadémiai, 1968. 204–266.

¹⁸³ *Apponyi Hungarica* 1903. 49–50. (65. sz.); *Pannonia regia* 1994. 446. (IX-25. sz.) (W. SALGÓ Ágnes).

díszítették (maguk a kiadók vagy utóbb a tulajdonosok), és gyakran kaptak díszes kötést. Az egyik legszebb a *Missale Quinqueecclesiense* (1499), amelynek három olyan pergamenpéldánya ismert ma is, amely kiadói, igen kvalitásos egyenminiatúra-dísz kapott.¹⁸⁴

A Jagelló-korban Magyarországon működő miniátorok művészi eszköztára sokszor bilingvis: egyaránt ismerték a gótikus formavilágot és a reneszánsz ornamentikát is. A könyvfestők díszítették a korban nagy számban készülő, reprezentatív kiállítású címeresleveleket is.

Az észak-itáliai miniátorok, vagyis azok a mesterek, akik a Cassianus-mester stílusához kapcsolódtak, egy darabig kimutathatók 1490 után is Budán. Maga a festő a névadó kódexet már II. Ulászló számára fejezte be.¹⁸⁵ Ebbe a stíluskörbe illik, és a budai udvarhoz kapcsolódik Felix Petancius *Historia Turcicájának* díszes kódexe is.¹⁸⁶ A táj és a figurák formálása, a széldíszek ékítményei és a színvilág alapján ideilleszkedik, de kivitele gyarlóbb, s a stílus Jagelló-kori utóéletéhez tartozik. A kézirat díszítése befejezetlen; az utolsó szultán, aki szerepel a kötetben, II. Bajazid (1481–1512), II. Ulászló címerének helye pedig üresen maradt, csak a W és R betűk utalnak rá.

A Cassianus-mester munkáit karakterizáló dús akantuszornamentika, bőségszaruk, gyümölcs-harangok tűnnek fel az 1490-es évektől kezdve nemcsak Magyarországon, hanem Morvaország, Csehország és Szilézia területén készült-használt kódexekben is. Recepciójának pontos útját s főleg okait ma még nem látjuk világosan. Úgy látszik, mintha ez a felső-itáliai eredetű miniátorstílus különösen alkalmas lett volna arra, hogy beilleszkedjék az Alpokon túli késő gótikus könyvfestészet eszköztárába.

13. kép. A loukai graduále címlapjának részlete, 1499. Olomouc, Univerzitní knihovna, M IV 1, fol. 2v.

¹⁸⁴ A három példány: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Inc. 989; Pécs, Püspöki Könyvtár, V. V. 8.; Pannonhalma, Bencés Főapátsági Könyvtár, 122. H. 27. *Pannonia regia* 1994. 437–439. (IX-16a-b. sz., IX-17. sz.) (WEHLI Tünde, BÁNHÉGYI B. Miksa). Lásd még: TÖRÖK József: A pécsi liturgia. In: *A pécsi egyházmegye története. I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk. FEDELES Tamás–SARBAK Gábor–SÜMEGI József. Pécs, Fény Kft. 2009. 547–553.; SARBAK Gábor: *Könyvkultúra. Uo.* 581–582.

¹⁸⁵ MIKÓ 2009. 48–49.; FARBAKY Péter: A párizsi Cassianus-corvina és a Corvina könyvtár lombard-ferreraei kapcsolatai. *Ars Hungarica*, 39. 2013. 44–53.; ÁRPÁD MIKÓ: Über den Miniator der Wolfenbütteler Tolhopff-Corvine. In: *Corvina Augusta. Die Handschriften des Königs Matthias Corvinus in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*. Hrsg. von Edina ZSÚPAN unter Mitarbeit von Christian HEITZMANN. (Supplementum Corvinianum, III.) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2014. 223–255.

¹⁸⁶ Nürnberg, Stadtbibliothek, jelz.: ms. solg. 31. HOFFMANN 1929/1992. 167–168.; *Bayern – Ungarn* 2001. 208–209. (4.12. sz.) (Wolfgang JAHN); Jonathan J. G. ALEXANDER: Francesco da Castello in Lombardy and in Hungary. In: *Italy & Hungary* 2011. 289.

14. kép. Iniciálé a Jordánszky-kódexben, 1516–1519. Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, MS II. 1.

A loukai premontrei kolostor számára készített Pál apát 1499-ben azt a hatalmas méretű graduálét, amelynek címlapján, széles kolumnában, szinte a Casianus-mester kezére ismerünk (13. kép).¹⁸⁷ A kompozíció, a színek azonosak, a rajz duktusa azonban lassúbb, részletesebb, s különös látni, hogy a kódex gótikus indáit és reneszánsz levéldíszait ugyanaz a kéz rajzolja meg. A kétféle stílus egyben kétféle mondani-valót is hordoz: a lazán széthulló akantuszornaméntika, a bőségszaruk és a gyümölcscharangok között babérkoszorúba foglalva jelenik meg a megrendelő címere, s felfüggesztett, antikva betűs táblák örökítik meg Pál apát és a scriptor – egyben talán a miniátor? – nevét. Olybá tűnik, mintha a mű megalkotásának dicsősége az all'antica közegben szólalt volna meg a leghitelesebben. Az 1505-ben, Ladisze Sternberka számára készült cseh nyelvű evangelistarium két fóliója,¹⁸⁸ vagy az 1506 után, Thurzó János boroszlói püspök számára készült hóráskönyv egyik lapja is ugyanebben a stílusban készült,¹⁸⁹ s ennek későbbi hatása ismerhető fel a znojmoi *Liber municipalis*ban.¹⁹⁰ Figyelemreméltó, hogy e reprezentatív kódexek között nemzeti nyelven írott és világi rendeltetésű munka is van; Magyarországról illet nem ismerünk.¹⁹¹ A ránk maradt, kvalitásos illuminált kéziratok kivétel nélkül latin nyelvű, liturgikus művek.

A magyar nyelvű kódexek – bibliafordítás, imakönyvek, szentek legendái – illuminálása általában középszerű, bár akad közöttük antikizáló díszű is.¹⁹² A Jordánszky-kódexben van néhány érzékenyen festett, antikizáló iniciálé a sok igen egyszerű mellett (14. kép).¹⁹³ Az 1532-ben készült Kriza-kódex díszlapjai a nem túl magas kvali-

¹⁸⁷ Olomouc, Státní vedecká knihovna, jelz.: M. IV. 1. HOFFMANN 1929/1992. 175–176.; Josef KRÁSA: Knižní malířství. In: *Pozdné gotické umění v Čechách...* 1984. 430–432; Schallaburg 1982. 542–543. (597. sz.) (TÖRÖK Gyöngyi); HLOBIL–PETRŮ 1992. 123., II–III. kép; HLOBIL–PETRŮ 1999. 159., II–III. kép; Barry Frederic Hunter GRAHAM: *Bohemian and Moravian Graduals 1420–1620*. Turnhout, 2006. 300–303. (50. sz.); MIKÓ 2009. 83–85.

¹⁸⁸ Berlin, Kunstgewerbemuseum, ltsz.: F. 398. HOFFMANN 1929/1992. 176.; *Zimelien. Abendländische Handschriften des Mittelalters aus dem Sammlungen der Stiftung Preussischer Kulturbesitz Berlin*. Hrsg. Tilo BRANDIS. Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichart Verlag, 1975. 232. (161. sz.) (Fedja ANZELEWSKY); MIKÓ 2009. 85.

¹⁸⁹ Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, jelz.: Cod. Lat. 380. HOFFMANN 1928. 45., 49., 57.; HOFFMANN 1929/1992. 172–175., 283.; BARTONIEK 1940. 335. (380. sz.); Schallaburg 1982. (596. sz.) (VIZKELETY András); *Habsburg Mária* 2005. 184 (III–16. sz.) (MIKÓ Árpád); MIKÓ 2009. 85.

¹⁹⁰ Znojmo, Okresní archiv, jelz.: rkp. 286/A. HLOBIL–PETRŮ 1992. 159–160., X–XIV. kép; HLOBIL–PETRŮ 1999. 181–182., X–XIV. kép; MIKÓ 2009. 85.

¹⁹¹ A nyelvi problémához lásd SOLYMOSI László: *Anyanyelv és jogi írásbeliség a középkori Magyar Királyságban*. (Székfoglaló előadások a Magyar Tudományos Akadémián) Budapest, 2014.

¹⁹² MIKÓ Árpád: *Illuminált könyvek a kora újkori Magyarországon*. In: *Mátyás király öröksége* 2008. 70–73.

¹⁹³ Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, jelz.: Ms. II. 1. és Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, jelz.: MNy 4. *Pannonia regia* 1994. 435–437 (IX–15. sz., Ács Pál–ROZSONDAI Marianne); Jankovich Miklós (1772–1846) *gyűjteményei*. Szerk.

tás szempontjából egységesek; festésmódjuk finom, részletező, a kompozíciók igényesek.¹⁹⁴ Sajnos ebből az illuminációtípusból nem maradt ránk több.

A Jagelló-kor egyházi művészeti reprezentációjának fontos részei voltak a hatalmas méretű liturgikus díszkódexek. A késő középkor e monumentális sorozatokban foglalta össze az egyes katedrálisok teljes zenei hagyományát.¹⁹⁵ Tisztán reneszánsz és tisztán gótikus díszű egyaránt akad közöttük, sőt, a két stílus vegyülékére is akad példa. A nagy kódexek zöme azonban hamarosan elpusztult, néha csak szétszóródott töredékekből ismerünk egy-egy székesegyházi – vagy kolostori – használatra szánt szerkönyvsorozatot. A 16. század első évtizedének két legjelentősebb reneszánsz könyvfestészeti emléke is csupán fragmentum: egy antifonále és egy psalterium maradványai. Mindkét kódexet – az úgynevezett *Antiphonale Budensét*¹⁹⁶ és az úgynevezett *Psalterium Budensét*¹⁹⁷ – dallamanyaga alapján az ország középpontjába, Budára helyezte a magyar zenetörténeti kutatás, ami teljesen egybevágg a művészettörténeti megállapítással, hogy e miniátorműhelynek a kancellária mellett kellett tevékenykednie. A töredékes kódexek megrendelőjéről természetesen nem tudunk semmit; viszont mindkét darabot kétségtelenül ugyanabban a műhelyben miniálták, amelyben több címereslevelet is 1507-ben.

Az *Antiphonale Budense* anyakódexében – amint ez pár éve kiderült – gótikus lapszél-díszek is vannak, amelyeket nemrég Ulrich Schreier köréhez kapcsoltak, s 1490 körülre datáltak.¹⁹⁸ A gótikus és reneszánsz ornamentika nem váltakozva, hanem eltérő szisztéma szerint jelenik meg a kódexben: a gótikus lapszél-díszek egymás után felsorakoztatva nyolc fólión, mindig a rektó oldalon, iniciálé nélkül;¹⁹⁹ a reneszánsz szél-díszek viszont mindig iniciáléhoz csatlakozva, a kódex elején és végén is, ünnepi alkalmakhoz illesztve.²⁰⁰ Ezeket az iniciálékat már a kódex írásakor eltervezték, a helyüket kihagyták; gótikus miniatúradíszű iniciálék nincsenek. Elképzelhetetlen, hogy a reneszánsz dekorációt 1490 körül készült volna. Egyébként pedig a budai gótikus miniatúrafestészetről a 16. század elején nem sokat tudunk.

Az 1506-tól 1511-ig Budán kiadott címereslevelek és a két kódex reneszánsz növényi ornamentikája egymásba kapcsolódó, egymásból kinövő akantuszindákból, levelekből alakul, stílusukat az erős színek és az arany élfények használata, szigorúan szimmetrikus kompozí-

Mikó Árpád. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2002. 240–241. (225. sz., Ács Pál); *Látjátok feleim...* 2009. 264–267. (25–26. sz., Ács Pál–KERTÉSZ Balázs).

¹⁹⁴ Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, jelz.: K 47. *Mátyás király öröksége* 2008. I. 80. (I-22. sz., KÖRMENDY Kinga); *Látjátok feleim...* 2009. 346–347. (55. sz., LAZS Sándor).

¹⁹⁵ SZENDREI 1981. 31–32.

¹⁹⁶ Pozsony, Archív mesta Bratislavy, jelz.: EC Lad. 6; Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, A. 23. III, V. DOBSZAY László: A „Budai Antiphonále” megtalált töredékei. In: *Zenetudományi Dolgozatok 1978*. Budapest, 1979. 35–39.; SOPKO 1981. 51–52. (7. sz.); *Pannonia regia* 1994. 427–428. (IX-12. sz.) (MIKÓ Árpád); *Mátyás király öröksége* 2008. I. 74–75. (I-13. sz.) (MIKÓ Árpád); *Renesancia*, 26–27. (1.3.17 – 3.19. sz.) (Zuzana LUDIKOVÁ); Juraj ŠEDIVÝ: Gotische Minuskel in Handschriften aus dem Königreich Ungarn. In: *Magistrae discipuli. Tanulmányok Madas Edit tiszteletére*. Szerk. NEMERKÉNYI Előd. Budapest, 2009. (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület Füzetei, 2.) 287–288.

¹⁹⁷ Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, jelz.: Ms. I. 3b. BERKOVITS 1948. 310–312. (8. sz.); RADÓ-MEZEY 1973. 262–263. (62. sz.); BERKOVITS 1975. 73.; SZENDREI 1981. 31., 59–60. (C 7. sz.), 82. (F 43. sz.); Schallaburg 1982. 528. (572. sz.) (TÖRÖK Gyöngyi); *Kódexek a középkori Magyarországon* 1985. 163. (184. sz.) (SZENDREI Janka); *Pannonia regia* 1994. 426–427. (IX-11. sz.) (MIKÓ Árpád–ROZSONDAI Marianne); MIKÓ 2009. 85.

¹⁹⁸ Dušan BURAN: Bratislavská kapitula a Univerzita Istropolitana na prahu novoveku. In: *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom* 2009. 12–14.

¹⁹⁹ Pozsony, Archív mesta Bratislavy, jelz.: EC Lad. 6. Fol. 38r, 39r, 40r, 41r, 42r, 43r, 44r, 45r.

²⁰⁰ Pozsony, Archív mesta Bratislavy, jelz.: EC Lad. 6. Fol. 30r, 126r, 135r, 135v, 153r; valamint a Széchényi Könyvtár töredékein két iniciálé, lapszél-díszszel.

15. kép. Iniciálé és lapszédísz
a *Bakócz-graduáléban*, 1510-es évek. Esztergom,
Főszékesegyházi Könyvtár, MS I. 1a., fol. 7r.

ció és színváltás jellemzi. Az itt illuminált legismertebb címereslevél gersei Pető Jánosé.²⁰¹ A megadományozott a királyné ajtónállómestere, majd a gyermek II. Lajos udvarmestere volt, ezért is kerülhetett – egyedi megoldásként – a címerkép fölé a II. Ulászlónak és két gyermekének – Lajosnak és Annának – érzékenyen festett miniatúra-képmása. A pár éve publikált Fáncsi-armális a stíluskör felső időhatárát 1511-re tolta ki.²⁰²

A Jagelló-kori reneszánsz könyvkultúra különösen jelentős emléke a *Bakócz-graduále* (15. kép).²⁰³ A kétkötetes, nagyméretű kóruskönyv miniatúradíszbe befejezetlen.²⁰⁴ Csak az első kötet címlapja készült el, azután egyre több helyen hiányzik a tervezett iniciálé, később pedig már az előrajzok is elmaradnak. Több helyen látható benne a csupán püspöksüveggel koronázott Bakócz–Erdődi-címer, amely kizárja annak feltételezését, hogy a kódex miniatúradíszbe a bíboros-érsék Bakócz Tamás számára készült volna. A kódexpárt eredetileg – zenei anyaga, liturgiai sajátosságai és főképp a Szent Adalbert ünnepéhez tervezett díszlap alapján – az esztergomi székesegyháznak szánták.

Ugyanebben a műhelyben fejezték be azt a (ma is Zágrábban, a székesegyház kincstárában őrzött) missalét, amelyet még a 15. század végén kezdett el miniatúrázni György topuszkoói apát egy gótikus stílusban alkotó, német metszeteket felhasználó miniatórral. A missale reneszánsz miniatúrával ékes lapjain ugyanaz az infulával koronázott Bakócz–Erdődi-címer jelenik meg, amely a *Bakócz-graduáléban* is látható, tehát mindkét kódex festett díszének megrendelőjeként Bakócz két zágrábi püspökké tett unokaöccse, Erdődi János (1514–1518) vagy Erdődi Simon (1518–1535) jöhet szóba.

A festő műhelye – amint egy másfél évtizede előkerült töredék alapján tudjuk – nemcsak a Bakócz-

²⁰¹ Gersei Pető János címereslevele, 1507. november 22., Buda. Budapest, Magyar Országos Levéltár, jelz.: Dl. 86.051. ÁLDÁSY 1923–1930. 68–69 (73. sz.); RADOCSAY 1965. 252., 4. kép; RADOCSAY 1966. 76.; NYULÁSZINÉ 1987., 51., 125., 35. tábla; *Pannonia regia* 1994. 473. (IX-54. sz.) (ÉRSZEGI Géza–MIKÓ Árpád); NYULÁSZINÉ 2005. 245–260., 202. sz.

²⁰² MIKÓ ÁRPÁD: Fáncsi Imre armális (1511) és két Budán illuminált, kottás díszkódex. *Ars Hungarica*, 39. 2013. 163–173.

²⁰³ Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, jelz.: Ms. I. 1a–b. BERKOVITS 1948. 312–320. (9. sz.); RADÓ–MEZEY 1973. 511–513. (171. sz.); BERKOVITS 1975. 83–86.; SZENDREI 1981. 32., 60. (C 15. sz.), 111. (F 469. sz.); Schallaburg 1982. 530. (575. sz.) (TÖRÖK Gyöngyi); *Kódexek a középkori Magyarországon* 1985. 163–164. (186. sz.) (SZENDREI JANKA); *Graduale Strigoniense* (S. XV/XVI). Kiad. SZENDREI Janka. Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 1990–1993. (Musicalia Danubiana, 12/1–2.); *Pannonia regia* 1994. 428–433. (IX-13. sz.) (MIKÓ Árpád–ROZSONDAI Marianne); *Habsburg Mária* 2005. 179–180. (III-9. sz.) (MIKÓ Árpád); MIKÓ 2009. 86–87.

²⁰⁴ KÖRMENDY Kinga: A Bakócz-graduale lehetséges megrendelője és possessora. *Magyar Könyvszemle*, 125. 2009. 212–220.

16. kép. A Forgách-címer a család címeres nemeslevelén. II. Lajos király, Buda, 1525. május 27.
Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, DL. 60103.

klánnak dolgozott, hanem a pannonhalmi bencés monostor Tolnai Máté főapát által rendelt graduálóját is ott illuminálták.²⁰⁵ A címlap szeldísze szabadabban komponált, mint a korábban ismert kódexeké. A fennmaradt miniatúrákeret-szakasz jobb oldalát nem zárja le mindenütt vékony aranyléc, hanem a fehér pergamenen az építményt alkotó all'antica elemek sziluettjei szabadon rajzolódnak ki: a puttó sötétvörös szárnya, egy inda kunkorodó indítása, vagy a vízszintes keretlécek túlfutó, profilos végződése.

A legjobb miniatúra nevét nem ismerjük; a zágrábi kódexben látható, föloldatlan ligatúra alapján hívja őt a szakirodalom Bakócz-monogramistának.²⁰⁶ A festő jól ismert szereplője a Jagelló-kori budai könyvfestészetnek. Másfél tucatnyi címereslevelet tulajdonítunk neki és műhelyének az 1514. január 4-én kelt Paulik-armálistól kezdve egészen az 1525. május 27-én kelt Forgách-armálisig (16. kép).²⁰⁷ A műhely eszköztárában fontos szerepet játszanak az antik mitológia tengeri lényei (tritónok és tritónnők, delfinek). Az armálisok hagyományos elemeit ebben a körben váltották fel végleg az antik képi toposzok: gyakran tartják mitológiai lények – tritónok, néreisek, puttók – a címerpajzsot; olykor megjelenik a címer körül a megadományozott antikva betűs monogramja, s a szöveget reneszánsz ornamentika veszi körül. Legszebb példájuk szerdahelyi Imreffy Miklós 1523-ban kelt címereslevele, amelynek bal szélén ragyogó színű, aranyozott all'antica emelvény magasodik, rajta megkötözött tritónokkal, fáklyát tartó puttókkal; legalul a vörös színű *tabula ansatára* római számokkal írták rá a kiadás évszámát. Az oklevél jobb szélét vizont – művészi ellenpontként – naturalisztikusan festett, karcsú íriszszál kíséri. Az oklevélszövegek a keretdekorációra soha nem adnak verbális magyarázatot.²⁰⁸

A többi – sajnos esetlegesen – ránk maradt késő középkori, nagy kóruskönyvbe gótikus stílusú dekoráció került. A cseh miniatúrafestészet jelenléte különösen nagy súlyú. Az esztergomi *Ulászló-graduálét* Prágában festette Janíček Zmily z Písku 1500 körül, de hogy mióta őrzik a káptalan könyvtárában, sajnos ma még nem tudjuk megmondani.²⁰⁹ A győri *Zalka Antiphonale* szintén Prágában készült a 15. század végén, de egykori váradai használata kétségtelennek látszik.²¹⁰ A nagyváradi székesegyházban mindenesetre 1557-ben több karkönyv-sorozatot is leltárba vettek, s ezek között volt négy nagyméretű graduále, kiválóan minősített illuminációval, s hasonlóképp díszített, talán szintén négy, kisebb antifonále. Összeírtak ezeken kívül még két nagy graduálét és két kisebb antifonálét is.²¹¹ Ezek a kötetek a 16. század máso-

²⁰⁵ Pannonhalma, Bencés Főapátság Könyvtára, Fragmentum-gyűjtemény. SZENDREI 1981. 47., 111. (F 466. sz.); *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Szerk. TAKÁCS Imre. Pannonhalma, 2001. 212–214. (IV. 26. sz.) (WEHLI Tünde); *Habsburg Mária* 2005. 180. (III-10. sz.) (MIKÓ Árpád); *Mátyás király öröksége* 2008. I. 75. (I-14. sz.) (MIKÓ Árpád).

²⁰⁶ Vö. HOFFMANN 1929/1992. 180.

²⁰⁷ MIKÓ Árpád: II. Lajos király címereslevelei. Egy speciális heraldikai reprezentációs forma művészettörténeti kérdései a késői Jagelló-korban Magyarországon. In: *Habsburg Mária* 2005. 74–76.

²⁰⁸ MIKÓ 1995. 253–258.

²⁰⁹ Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, jelz.: Ms. I. 3. *Könyvkiállítás* 1882. 110. (324. sz.); BERKOVITS 1948. 356–369. (33. sz.); RADÓ-MEZEY 1973. 513–515. (172. sz.); SZENDREI 1981. 41–42., 59. (C 5. sz.); *Kódexek a középkori Magyarországon* 1985. 161. (180. sz.) (SZENDREI Janka); MIKÓ 2009. 87.

²¹⁰ Győr, Székesegyházi Kincstár és Könyvtár, jelzet nélkül. RÓMER Flóris Ferenc: Adalékok a régi egyházi írott könyvek és rajzaik ismertetéséhez. *Archeologiai Közlemények*, 11. Új Folyam, 8. 1877. 12–26.; *Könyvkiállítás* 1882. 110. (323. sz.); RADÓ-MEZEY 1973. 530–531. (181. sz.); SZENDREI 1981. 40–41., 64–65. (C 53. sz., itt felsorolva az összes akkor ismert töredék is); *Kódexek a középkori Magyarországon* 1985. 163. (185. sz.) (SZENDREI Janka–ZENTAI Loránd) – Újabb előke-reült töredékeiről is: CZAGÁNY Zsuzsa: Töredék, kódex, rítus, hagyomány. A Zalka Antifonále győri és modori töredékeinek tanúsága. In: *Zenetudományi Dolgozatok 2011. In memoriam Dobszay László*. Budapest, MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2012. 123–141.

²¹¹ Az 1557-ben, a székesegyház javainak szekularizációjakor felvett inventáriumban: „[309] Libri maiores gradualles cum optima illuminatione conscripti quatuor, [310] Libri antiphonarum minores simili illuminatione conscripti, [311] Libri

dik felében javarészt elpusztulhattak, s csak a két győri töredék maradt belőlük hírmondónak. A *Kassai Graduale* két kötetét is megcsonkították (főleg a teljes díszlapokat és a miniatúrákat vágták ki belőlük), de ezek eredeti használati helyét ma még nem tudjuk megállapítani teljes bizonyossággal. 1518-ban festette ki több kéz, és stíluselemei között a késő gótika és az északi reneszánsz egyaránt jelen van. Az elemek harmonikusan illeszkednek egymáshoz (17. kép).²¹² Az ország miniatúra-festészete a Jagelló-korban rendkívül heterogén: a gótikus és az itáliai all'antica, valamint az északi reneszánsz stílus egymás mellett éltek.

Az, hogy milyen sokféle irányzat élt együtt, akár egyetlen miniatorműhelyen belül is a Mohács előtti Magyarországon, Perényi Ferenc váradi püspök missaléján mutatkozik meg a legjobban (18. kép). Perényi Ferenc fontos mecénás volt, akinek más antikizáló alkotását, pásztorbotját is ismerjük.²¹³ Miskolcra gazdagon illuminált ősymotatvány, egy pergamenre nyomtatott *Missale Strigoniense*, amelyet Velencében adtak ki 1498-ban.²¹⁴ Talán az első miséjéhez, 1522-ben készítette a püspök; lapjain a késő Jagelló-kor összes

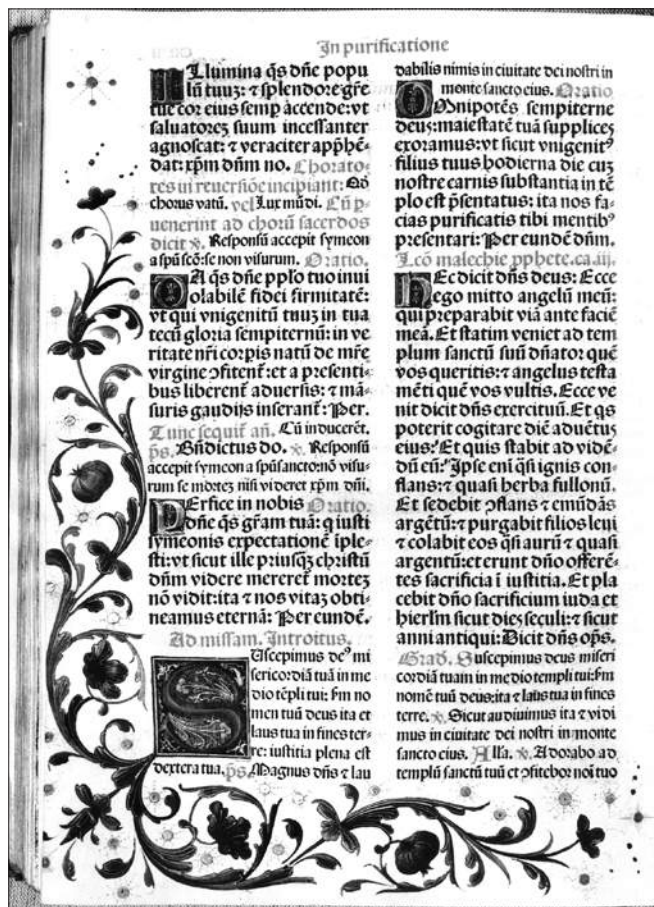
17. kép. Iniciálé és lapszeldísz a *Kassai Graduale*-ban, 1518. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 452. fol. 223r.

duo graduales maiores, [312] Libri antiphonarii minores duo, [313] Libri preterea diversi in choro existentes sunt decem et octo." MIKÓ–MOLNÁR 2003. 305., 316–317.

²¹² Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, jelz.: Cod. Lat. 452 és 172. *Könyvkiállítás* 1882. 21–22. (57–58. sz.); HOFFMANN 1928. 104–106.; BERKOVITS Ilona: A Kassai Graduale és a XVI. századi kassai festészet. In: *Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének hatvanadik fordulójára*. Budapest, 1942. 64–86.; Alžbeta GÜNTHEROVÁ–Ján MIŠIANIK: *Stredoveká knižná maľba na Slovensku*. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1961. 26., 62–64. (58–59. sz.); RADÓ–MEZEY 1973. 515–518. (173. sz.); BERKOVITS 1975. 79–83.; SZENDREI 1981. 38–39., 62. (C 25–26. sz.); SOPKO 1982. 38–41. (216–217. sz.); BALOGH 1982. I. 35–36., 92–94. kép, II. 298–299.; MAMÚL V. 146–147. (MIKÓ Árpád); András VIZKELETY: *Mittelalterliche Lateinische Handschriften der Széchényi-Nationalbibliothek (Cod. Lat. 405–556)*. Budapest, Akadémiai, Országos Széchényi Könyvtár, 2007. (Fragmenta et codices in Bibliotheca Hungariae, 6.) 26–27. (452. sz.); *Mátyás király öröksége* 2008. I. 73–74. (I–12. sz.) (MIKÓ Árpád).

²¹³ Nyitra, Diécézne múzeum. BALOGH 1982. I. 37., 96. kép, II., 302; Katedrála sv. Emeráma v Nitre. Nitra, 2006. 39.; *Renescancia* 2009. 16–17 (I.1.17.sz.) (Zuzana LUDIKOVÁ); Veronika OLBERTOVA: Diécézne múzeum nitrianskeho biskupstva. In: *Kolíška kresťanstva na Slovensku* 2011. 454–455.

²¹⁴ Egykor Győr, Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár. Jelenleg lappang. HOFFMANN 1929/1992. 187–189., 289.; RADÓ Polikárp: Nyomatott liturgikus könyveink kéziratossá bejegyzései. In: *A Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola Évkönyve az 1942/43-i tanévre*. Pannonhalma, 1943. 407–408. (40. sz.); BERKOVITS 1975. 86–88.; VÁSÁRHELYI 1980. 250., 263.; BALOGH 1982. I. 34–35., 97. kép, II. 300.; Schallaburg 1982. 547. (601. sz.) (Elisabeth SOLTÉSZ); MIKÓ Árpád: Ivánczy János győri nagyprépost (†1636) sírköve. *Művészettörténeti Értesítő*, 44. 1995. 266–268., 2. kép; MIKÓ Árpád–PÁLFFY Géza: A győri székesegyház késő reneszánsz és barokk sírkövei (16–17. század) *Művészettörténeti Értesítő*, 48. 1999. 148–150., 10. kép; MIKÓ 2009. 89.; MIKÓ Árpád: Perényi Ferenc váradi püspök eltűnt missaléja. *Művészettörténeti Értesítő*, 61. 2012. 291–311.

18. kép. Diszlap Perényi Ferenc váradi püspök missaléjában, 1522. Egykor Győr, Egyházmegyei Könyvtár, fol. CXLIIIv.

nyomtatás hőskorában, az 1480–1490-es években megjelent missalék, breviáriumok díszetlen kötetek voltak, a 16. század elejétől gazdagon illusztrálták fametszetekkel őket. A figurális ábrázolások közül kiemelendők azok, amelyeket kifejezetten a Magyarországra szánt nyomtatványok számára készítettek, így például az 1501-ben Lyonban készített esztergomi misekönyv, amelyben a *Patrona Hungariae* a magyar szent királyokkal első ízben tűnt fel könyvillusztrációként,²¹⁷ vagy a már említett 1511-es zágrábi missale *Patrona Hungariae*-ábrázolása.²¹⁸ Utóbbin persze fennállt a lehetősége annak, hogy a magyar szenteket kicseréljék.²¹⁹ Ez megesett például az 1508-ban Bécsben nyomtatott *Missale Strigoniense* kánonképével is, amelyen az *Arma Christi*-ábrázolást keretező all'antica lunetta mezejében jelent meg a három magyar szent király, előzőleg azonban, amikor a metszetet a passau missaléban is lenyomtatták, még Szent István protomártír és két püspökszent volt látható ugyanezen a helyen.²²⁰

²¹⁵ V. ECSÉDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában, 1473–1800*. Budapest, Balassi, 1999. 18–28.

²¹⁶ A kiadványok teljes jegyzéke, könyvészeti leírással: Fűggelék. A budai könyvtárak kiadványai, 1480–1525. BORSÁ Gedeon adatgyűjtését sajtó alá rendezte DÖRNYEI Sándor. In: *Régi Magyar Könyvtár, III. Pótlások, 5. füzet*. BORSÁ Gedeon irányításával összeállította DÖRNYEI Sándor és SZÁLKA Irma. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1996. 249–282.

²¹⁷ RMK III. 102.; HUBAY 1938. 47–48. (11. sz.); *Történelem – kép* 2000. 151–152. (II-5. sz.) (MIKÓ Árpád).

²¹⁸ RMK III. 176.; HUBAY 1938. 53–55. (16. sz.); *Történelem – kép* 2000. 152–153. (II-6. sz.) (MIKÓ Árpád).

²¹⁹ Vö. MIKÓ 1997. 134–136.

²²⁰ RMK III. 149. és 189.; HUBAY 1938. 52–53. (15. sz.), 60–61. (21. sz.); *Történelem – kép* 2000. 153. (II-7. sz. [RMK III. 189.]) (W. SALGÓ Ágnes).

miniatúrafestészeti irányzata megjelenik. A címlap címertartó tritónjaiban a Bakócz-monogramista toposzai, más lapjain a Casianus-mester motívumai – gyümölcscharangok, egymáson keresztbe illesztett bőség-szaruk, lecsüngő gyöngyfűzerek – tűnnek föl, másutt a szélesen hullámzó akantusz-ornamentika, a levelek élein, a virágok szirmain fátyolszerűen csillogó fényekkel. Néhány lapon a 16. század első évtizedének nyugalmas, szimmetrikusan hajladozó virágos indái keretezik a szöveget, néhány helyen pedig a németalföldi hóraskönyvek-ből származó naturalisztikus virágok: rózsák és bogáncsok.

Andreas Hess budai, majd a második ősnymoda rövidre szabott (szintén budai) működése után csak jóval a mohácsi csatát követően indult el újra Magyarországon a könyvnyomtatás.²¹⁵ A könyvek iránti igény természetesen nagy volt. Budán, az ország fővárosában tucatnyi könyvkiadó működött, akiknek költségén elsősorban liturgikus könyvek jelentek meg. Ezeket főleg Velencében és Bécsben nyomtatták, de némelyiket távolabb, például Krakkóban vagy Lyonban. Negyven esztendő alatt közel hetven kiadványt jelentettek meg a budai kiadók.²¹⁶ Míg a könyv-

Az esztergomi, a pannonhalmi vagy a zágrábi breviárium a velencei Liechtenstein-nyomda sok all'antica fametszetét tette ismertté; olyan ikonográfiai ritkaságokat is, mint a Szent István koronázását (*Breviarium Zagradiense*).²²¹ Nem hanyagolhatók el a könyvek nem figurális díszítőelemei sem, hisz ezeknek is köszönhető, hogy az új, all'antica ornamentika széles körben ismertté és népszerűvé vált. A reneszánsz építészet megannyi formai megoldása, ékítménye előbb jelent meg képen, mint a valóságban.

A Jagelló-korban nemcsak a Velencében gyártott liturgikus könyvek, hanem egész Európa nyomdatermékei is eljutottak Magyarországra, és bennük mindaz a képi világ, amelyet tartalmaztak. Nemcsak a possessorbejegyzések árulkodnak erről, hanem a hazai reneszánsz könyvkötőműhelyek termékei is. Budán ugyanis nem egy olyan műhely működött, már az 1490-es esztendőktől, amely reneszánsz ornamentikát és kompozíciót használt. Csak néhány kiragadott példa: Olmüci Ágoston említett corvinája itt kapta reneszánsz borítását,²²² Pelei Tamás gyulafehérvári kanonok Erasmus *Adagiájának* első kiadását budai kötésben vásárolta meg,²²³ Jodocus Clichtoveus *Elucidatoriumának* párizsi – amúgy Gosztonyi János győri püspöknek dedikált – kiadását szintén budai kötésben²²⁴ használta Haczaki Márton váradi prépost, a kor egyik neves könyvgyűjtője.²²⁵ Akivel Haczaki bekötte a könyvét, név szerint is ismerjük: ő az a Lucas Coronensis, akit sokáig a Corvina könyvkötőjének vélt a kutatás; valójában azonban csak az 1510-es években mutatható ki tevékenysége Budán, Mátyás könyvtárához nem volt semmi köze.²²⁶

6. Építészet és kőfaragás

Míg a templomok, székesegyházak és kápolnák késő gótikus stílusban épültek továbbra is, illetve épültek át a Jagelló-kor végéig, sőt később, addig a világi épületeken egyre gyakrabban tűntek fel all'antica elemek: klasszikus tagolású nyíláskeretek, gyámkövek, oszlopok, pilaszterek, balusztrádok stb. Teljesen új épülettípusok megjelenéséről viszont nem nagyon tudunk. Talán ilyen volt a nyéki királyi vadászkastély nagyobbik épülete. Ez a – valószínűleg földszintes – ékítmény, amelyet árkádsor (loggia) vett körül, külső megjelenésével is teljesen újszerű le-

²²¹ MIKÓ 1997. 133–134., 1. kép; ÁRPÁD MIKÓ: Lukács Szegedi, the Bishop of Zagreb and the Arts. Paths of the all'antica Style in the Kingdom of Hungary in the Early 16th Century. In: *Bonum ut pulchrum* 2010. 443–456.

²²² MIKÓ ÁRPÁD: Az olomouci Alberti-corvina – Augustinus Olomucensis könyve. *Művészettörténeti Értesítő*, 34. 1985. 65–72.

²²³ Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Bq 0941/319. KELÉNYI B. 1940.; SZ. KOROKNAY 1973. 40., 65. (69. sz.); *Pannonia regia* 1994. 464. (IX-43. sz.) (ROZSONDAI Marianne).

²²⁴ Sárospatak, Református Kollégium Nagykönyvtára, S. 481. SZ. KOROKNAY 1973. 45., 97. (294. sz.); *Pannonia regia* 1994. 462–463. (IX-41. sz.) (ROZSONDAI Marianne).

²²⁵ Haczakit mint a kötet possessorát én ismertem föl [fol. 3r: „Martini Haczii p(rae)p(osi)ti: u(aradiensis). su(m)“]: MIKÓ ÁRPÁD; HOFFMANN Edith: Régi magyar bibliofilek. Hasonmás kiadás és újabb adatok. Szerkesztette Wehli Tünde. Budapest, 1992. [Recenzió.] *Művészettörténeti Értesítő*, 44. 1995. 146. Haczaki Mártonra és könyvtárára: HOFFMANN 1929/1992. 169–170., 282–283.; JAKÓ Zsigmond: Várad helye középkori könyvtártörténetünkben. In: Uő: *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bukarest, 1977. 165–167.; JAKÓ 1991. 37–43. Vö. KRISTÓF Ilona: *Egyházi középréteg a középkori Váradon (1440–1526)*. Pécs, Pécsi Tudományért Kulturális Egyesület, 2014. 147., 209–210., 298–299. Fenti kötetéről nem tud, és a rá vonatkozó művészettörténeti irodalmat igen kevésbé ismeri.

²²⁶ ROZSONDAI Marianne: Magyar gótikus és reneszánsz könyvkötések. In: *Pannonia regia* 1994. 455–456.; Uő: Lucas Coronensis. A master of Hungarian Renaissance bindings, early 16th century, Buda. *The Book Collector*, Vol. 46, No. 4. Winter 1997. 515–540.; Uő: A Corvin Mátyás számára készített aranyozott bőrkötésekről. In: *A holló jegyében* 2004. 207–208. Vö. NÉMETH András: A Mynas-kódex és VII. Konstantin történeti kivonatgyűjteménye. *Antik Tanulmányok*, 55. 2011. 70–95.

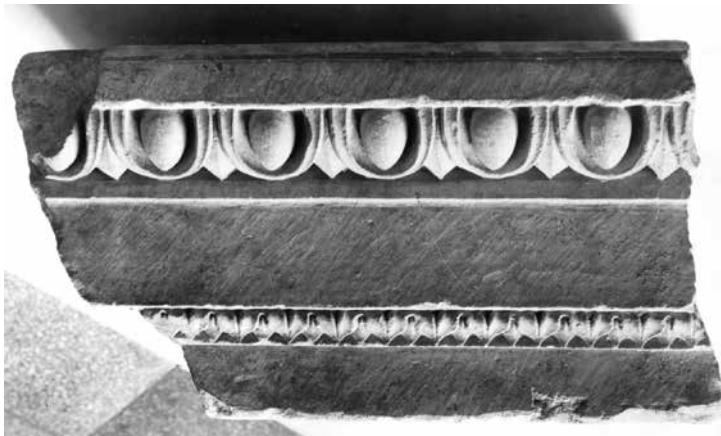
hetett.²²⁷ A „villa” terminussal azonban nem árt óvatosan bánni: Magyarországon általában korábbi épületek átalakításával számolhatunk csupán, olyan klasszikus villaépületekkel, mint amilyenek Itáliában vannak (ott is régióként változnak), alig-alig.

Az emlékek pusztulása olyan mérvű, hogy gyakran kell a régészethez fordulnunk. A régészeti eredmények azonban erős önkorlátozással és kritikával kezelendők, mert – noha egy-máshoz igen hasonló szerkezetekről, építészeti formulákról van szó – nem lehet egy-két szerény kőtöredékből, falkutatói megfigyelésből túlságosan nagy ívű következtetéseket levonni az egész épület megjelenésére nézve.²²⁸ (Az utóbbi időben nem egy félig-meddig légből kapott rekonstrukció meg is épült.) Bizonyos all’antica strukturális elemek kétségkívül népszerűek lettek. Ezek között is első helyen kell említeni a loggiát. Ez többnyire oszlopokra terhelt ívsorból állt, az oszlopközökben esetleg balusztráddal. Balusztrád azonban loggia nélkül, önállóan is szerepelhetett. Ez volt az a formula, amely a legerőteljesebben változtatta meg, modernizálta az épület megjelenését. Egy-egy antikizáló részletformájú ajtókeret, kandalló szinte a berendezéshez tartozott; a belső tereket a lebegő fejezeteken nyugvó boltozat vagy a kazettás mennyezet tehetette modernné. Klasszikus tagolású ajtókeretekből egyébként igen sok maradt fenn eredeti helyén, és nemcsak világi épületeken, hanem gótikus templomokban is, mint például a Dunántúlon Sopronban,²²⁹ Zalaszánton,²³⁰ Szentkirályszabadján,²³¹ Andocsban,²³² az Alföld északi peremén Baktalórántházán,²³³ Erdélyben Mezőkeszűn²³⁴ vagy Berethalmon²³⁵ és még sok helyütt az egész országban.

Az épületek egy részét már említettük a nagyobb egyházi központok teljes művészeti képét áttekintve. A legkorábbi építetők, még az 1490-es években, a káptalanok székhelyein kívül is a főpapok voltak. Báthory Miklós váci püspök, aki a királyi udvar után alkalmasint

- ²²⁷ HORLER Miklós: A buda-nyéki királyi villa épületei. *Ars Hungarica*, 14. 1986. 51–80.; FELD István: Régészeti adatok a nyéki villák építéstörténetéhez. In: *Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. LÖVEI Pál. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1993. 259–268.; FELD István: A nyéki királyi villák. In: *Pannonia Regia* 1994. 348–349.; FELD István: II. Ulászló építkezései és a reneszánsz építészet elterjedése Magyarországon. A régészeti kutatások és a rajzi rekonstrukciók szerepe és jelentősége. In: *Détshy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. BARDOLY István–HARIS Andrea. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 2002. 168–171.; HORLER Miklós: Újabb adalékok a buda-nyéki királyi villa épületeinek történetéhez. In: *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére*. Szerk. VADAS Ferenc. Budapest, Hild–Ybl Alapítvány, 2004. 53–65.; FELD István: A nyéki királyi épületek. Késő középkori curia–villa–aula–vadászastély–nyaraló a budai hegyekben. In: *Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai. Tanulmányok a nyolcvanéves Koppány Tibor tiszteletére*. Szerk. FELD István–SOMORJAY Sélysette. Budapest, Castrum Bene Egyesület, Históriaantik Könyvesház, 2008. 21–42.
- ²²⁸ Lásd erről például MAROSI Ernő: A rekonstrukció a művészettörténetben. *Ars Hungarica*, 26. 1988. 353–369.; FELD István: Kutatás – dokumentálás – rekonstrukció. *Műemlékvédelmi Szemle*, 9. 1999/1–2., 27–56.
- ²²⁹ Sopron, Szent Mihály-templom, a nyugati karzat feljárójának ajtaja. CSATKAI Endre et al.: *Sopron és környéke műemlékei*. Szerk. DERCSÉNYI Dezső. Budapest, Akadémiai, 1956². (Magyarország Műemléki Topográfája, II. Győr–Sopron Megye Műemlékei, I.) 398., 264. kép.
- ²³⁰ Zalaszánton, a római katolikus plébániatemplom sekrestyeajtaja. KOPPÁNY 1984. 206., 16. kép; KOPPÁNY Tibor: *A Balaton környékének műemlékei*. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1993. (Művészettörténet – műemlékvédelem, 3.) 191.; KOPPÁNY Tibor: Zalaszánton középkori temploma. *Műemlékvédelmi Szemle*, 13. 2003/1., 5–42., különösen 33–34.
- ²³¹ Szentkirályszabadja, a római katolikus plébániatemplom nyugati kapuja. KOPPÁNY 1984. 205–206., 15. kép; KOPPÁNY Tibor: *A Balaton környékének műemlékei*. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1993. (Művészettörténet – műemlékvédelem, 3.) 102.
- ²³² Andocs, az egykori ferences templom sekrestyeajtaja. KOPPÁNY 1984. 213., 25. kép.
- ²³³ Baktalórántháza, a református templom nyugati kapuja. *Szabolcs-Szatmár* 1986–1987. I. 279., 142. kép; MIKÓ 2005. 227–228., 38. kép.
- ²³⁴ A református templom déli homlokzatán. BALOGH 1943. 256., 113–116. kép; FEUERNE 1977. 221., 103. kép; KOVÁCS 2003. 9.
- ²³⁵ Az evangélikus templom északi és déli kapuja. BALOGH 1943. 218., 127. kép.

a legkorábban fogott reneszánsz építkezésekbe Magyarországon, 1490 után is tovább építkezett, amint erről a Vácott előkerült, II. Ulászló király koronás monogramjával és címerével díszített vörösmárvány baluszterpillérek tanúskodnak.²³⁶ Ezek édestestvérei a budaiaknak. Ez idő tájt alakította át a mogoródi kolostort is, ahonnan egy leletmentő feltárás során nagyon szépen faragott oszlophezetek, párkányok töredékei váltak ismeretessé.²³⁷ A bolognai egyetemre járt kalocsai érsek, Váradi Péter, aki Corvin János bukása után visszavonult a politikától, bácsi várában nagyszabású átalakításokba fogott. A palotaépület maradványai között olyan márgafaragványok is vannak – mint például egy gyöngyosoros nyíláskeret –, amelyek igen magas színvonalú kőfaragómunkák, de voltak vörösmárvány és fehérmárvány faragványok is a várban (19. kép).²³⁸ Váradi Báthory Miklóshoz 1497-ben írott leveléből derül ki, hogy a váci püspök Bácsón jártában nemtetszésének adott hangot a mocsaras, elhanyagolt környezet miatt.²³⁹ Ezután vezették be a Duna eleven vizét a várat körülvevő Mosztongába, ami az építkezésekkel függhetett össze. A folyó rendszabályozása természetesen antik allúziókra indította a levél íróját: a munkát a Helléspontost megbabolázó Xerxés tettéhez hasonlította. A veszprémi székesegyházban is kerültek elő a régészeti feltárások során all'antica kőfaragványok,²⁴⁰ és itt állt Beriszló Péter püspök fülkés sírlemléke is (csak a címer töredékei azonosíthatók), amelyhez hasonlót Magyarországon egyelőre nem ismerünk. Megrendelője – a káptalan megbízásából – Statileo János, a későbbi erdélyi püspök volt.²⁴¹

19. kép. Fehérmárvány kerettöredék Váradi Péter kalocsai érsek bácsi várából, 15. század vége. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria

A világi főurak közül a Báthoryak megrendelésének köszönhető a legtöbb és legjobb all'antica mű. A nyírbátori Szent György- (ma református) templom tágas terű, gótikus épület, amelynek déli kettős kapuja, papi ülőfülkéje és tabernáculuma azonban all'antica stílusban készült (20. kép).²⁴² A 16. század elején már kicsit régies darabok ugyanabból a műhelyből

²³⁶ MIKÓ 1988. 134–136., 13. kép; MIKÓ 1998. 212–214.; MIKÓ 2007. 117–131.

²³⁷ KOPPÁNY 1994. 180–181., 188–189., 14. ábra.

²³⁸ Emerich HENSZLMANN: *Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa Dr. Ludwig Haynald*. Leipzig, 1873. 189–209., különösen 205–209.; HORVÁTH Alice: Egy magyar humanista, Váradi Péter építkezései. (15. századi építészeti központ Magyarországon.) *Művészettörténeti Értesítő*, 36. 1987. 54–85.

²³⁹ Magyar fordításban: *Magyar humanisták levelei, XV–XVI. század*. Szerk. V. Kovács Sándor. Budapest, Gondolat, 1971. (Nemzeti Könyvtár, Művelődéstörténet) 390–391. (204. sz.).

²⁴⁰ TÓTH 1994. 337–340.; *Pannonia regia* 1994. 362–363. (VII-40–41. sz.) (MIKÓ Árpád); MIKÓ Árpád: A reneszánsz művészet emlékei Veszprémben. In: *Veszprém reneszánsza* 2008. 82–84.

²⁴¹ KOPPÁNY 1984. 199–200; TÓTH 1994. 338–339.; MIKÓ Árpád: A reneszánsz művészet emlékei Veszprémben. In: *Veszprém reneszánsza* 2008. 83.

²⁴² *Szabolcs–Szatmár megye műemlékei* 1986–1987. II. 141–149.; PAPP 2005. 67–76., 194–201.; SIMON Zoltán: Adalékok a nyírbátori református templom építéstörténetéhez. *Szabolcs–Szatmár-Beregi Szemle*, 43. 2009/1. 135–154.; FELD István: A Bátoriak kegyúri temploma. Megjegyzések az újabb nyírbátori épületrégészeti kutatások értékeléséhez. *Szabolcs–Szatmár-Beregi Szemle*, 43. 2009/1. 155–158.; GRYNÆUS András–PAPP Szilárd–SARKADI Márton–TÓTH Boglárka: A nyírbátori Szent György-templom felülről – fedélszerkezet és dendrokronológia. In: *Művészet és vallás a Felső-Tisza-vidéken*. Szerk. KOLLÁR Tibor. Nagyvárad–Nyíregyháza, 2014. (Templomok útja, 3.) 159–164.

20. kép. Báthory-címer a kösedilia belső oldalán, 16. század eleje. Nyírbátor, református templom

(Budáról) kerülhettek ide, importként, amelyben a ritkán fennmaradt magyarországi reneszánsz kőszobrászat legfontosabb és legismertebb emlékét, fő művét, a Báthory Madonnát is faragták. Megrendelője ugyanaz a Báthory (II.) András volt, aki a nyírbátori reneszánsz stallumsort is készítette (1511).²⁴³ Mikként a stallumok, a kőfaragványok is olasz mesterek munkái voltak. A Madonna a firenzei quattrocento félalakos Madonna-domborműveit követi, kompozícióját tekintve Andrea del Verrocchio műveéhez áll legközelebb. Nem kizárt, hogy készen jutott Báthory Andrásához, aki a művet a – nem klasszikus, hanem korai humanista kapitálissal írott – felirat vésetésével fejezte be (1526).²⁴⁴

A nyírbátori kőfaragványok lineáris stílusa mellett a 16. század első évtizedének legfontosabb áramlata az volt, amely a Bakócz-kápolna csegelyein, ívháromszögeiben jelent meg a leglátványosabb formában. Hatalmas íveket leíró, vékony indák, keskeny levelek örvényébe bukó akantuszvirágok, felfelső bimbók alkotják a velencei eredetű dekorációt, amely a 16. század elején persze Firenzében is jól ismert volt. Balogh Jolán épp a firenzei Benedetto da Rovezzano környezetéből eredeztette mesterüket.²⁴⁵ Ugyanilyen stílusú indákkal díszített pilaszterek kerültek elő Thurzó Zsigmond püspök váradi palotájá-

²⁴³ Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 67/1933a, c., illetve (a Nemzeti Múzeum letétjeként) Nyírbátor, Báthory István Múzeum. ÉBER László: A bútorművéség emlékei Magyarországon. [A bútór, IV–VII. fejezet] In: *Az iparművészet könyve*, I–III. Szerk. RÁTH György. Budapest, 1902–1912. Budapest, Athenaeum, 1905. II. 433–436.; BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL Magda: *A nyírbátori stallumok*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1937. (Bibliotheca Humanitatis Historica, II.); VOIT Pál: Műhely a Via de' Servin. *Művészettörténeti Értesítő*, 10. 1961. 97–130.; ZLINSZKY-STERNEGG 1966. 32–37.; KOVALOVSKÍ Júlia: *Gótikus és reneszánsz bútorok*. Budapest, Magyar Helikon–Corvina, 1980. (A Magyar Nemzeti Múzeum kincsei) 17–20., 29., 39–53. kép. Vö. még PAPP 2005. 74–76., ezzel szemben lásd NÉMETH Péter: A nyírbátori Szent György-templom – új megvilágításban. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 41. 2006. 377–382., és C. TÓTH Norbert: Észrevételek a nyírbátori stallum egykori elhelyezéséről. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 43. 2009/1. 159–164.; továbbá MAROSI Ernő: Stallum a nyírbátori Szent György-templomból. In: *Európa színpadán* 2009. 82–83.; MIKÓ Árpád: A nyírbátori stallum (1511) és problémái. *Historiográfia, stílus, szerkezet, proveniencia*. In: *Az ecsedi Báthoriak a XV–XVII. században*. Szerk. SZABÓ Sarolta–C. TÓTH Norbert. Nyírbátor, Báthori István Múzeum, 2012. 41–69.; MIKÓ Árpád: A nyírbátori stallum (1511). *Művészettörténeti Értesítő*, 64. 2015. 269–295.

²⁴⁴ Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, Régi Magyar Gyűjtemény, ltsz.: 55.982. JOHANNES ROKA: *Alt und Neu Waitzen*. Preßburg–Kaschau, 1777. 44–45.; *Cimeliotheca Nationalis Musei Hungarici sive catalogus historico-criticus...* Budae, 1825. 43.; PASTEINER Gyula: Báthory-féle Madonna a Nemzeti Múzeumban. *Archaeologiai Értesítő*, 5. 1885. 378–381.; PULSZKY Ferenc: *Magyarország archaeológiája, I–II*. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1897. II. 248.; BALOGH Jolán: La Madone d'André Báthory / Báthory András Madonnája. In: *Az O. M. Szépművészeti Múzeum Közleményei*, 1. Budapest, 1947. 8–14., 28–30.; MIKÓ Árpád: Báthory András Madonnája. *Művészettörténeti Értesítő*, 47. 1998. 167–175.; Árpád MIKÓ: La Madonna di András Báthory. *Acta Historiae Artium*, 47. 2006. 93–102.; *Mátyás király öröksége* 2008. I. 53–54. (I–1. sz.) (MIKÓ Árpád); „*Látjátok feleim...*” 2009. 330–331. (T22. sz.) (MIKÓ Árpád).

²⁴⁵ BALOGH 1955. 37.

nak helyén is,²⁴⁶ és a Bakócz-kápolna (lebontott) homlokzatának pilaszterfejezeteihez *stilárisan* közel álló peducciókat találtak a Somogy megyei Ötvöskónyi várkastélyának feltárásán és Korotna várának helyén, valamint Budán, a városban is.²⁴⁷ Ez volt alighanem az utolsó alkalom, amikor Magyarországon készült reneszánsz faragványok teljesen szinkronban voltak az itáliai fejlődéssel. Alkotóik egészen biztosan olaszok, akik valahol az ország közepén tevékenykedtek, Budán vagy Esztergomban, s faragványaik – az általános gyakorlatnak megfelelően – készen kerültek rendeltetési helyükre.

A sok azonos stílusú, olykor azonos méretű architektonikus faragvány országsszerte jelzi, hogy az épületek igazán reprezentatív köelemeit nem a helyszínen szerveződött „műhelyek”, hanem a városokban működő kőfaragók készítették.²⁴⁸ A mesterek egy része Itáliából jött; az olaszok magyarországi tevékenységéről egészen a korszak végéig vannak adataink. Közéjük tartozott Giovanni Fiorentino (a magyar szakirodalomban: Johannes Fiorentinus) is, aki 1515-ben biztosan Esztergomban működött, mert két síremléket is szignált ekkoriban (Gniezno, illetve Felsőelefánt).²⁴⁹ Az utóbbi években vált erősen valószínűvé, hogy az 1510-ben elhunyt zágrábi püspök, Szegedi Lukács alakos síremlékét is ő szignálta,²⁵⁰ s az Zágrábban éppúgy esztergomi import mű, mint címeres társa Gnieznóban. Egyre kevésbé zárható ki, hogy korábban már a Bakócz-kápolnán is dolgozott, ehhez a következtetéshez azonban továbbra is csak a stíluskritika ingoványán át lehetne eljutni (keze nyomát a kápolnában egyszer a leggyengébb, másszor a java faragványokon vélték megtalálni²⁵¹). Jól mutatja Giovanni Fiorentino példája egyébként azt is, hogy a sírköveket faragó

21. kép. A menyői templom vörösmárvány kapuja, 1514.

²⁴⁶ BALOGH 1982. I. 33–34., 86–87. kép, II. 307.; *Váradi kőtöredékek* 1989. 103., 109–111. (121–123. sz.) (MIKÓ Árpád) Persze a faragványokat csak stílusuk alapján datáljuk Thurzó Zsigmond püspök idejére.

²⁴⁷ Schallaburg 1982. 672–673. (822. sz.) (Kálmán MAGYAR); uo. (823. sz.) (Emese NAGY); uo. (824. sz.) (Kálmán MAGYAR).

²⁴⁸ MIKÓ 1998. 207–223.

²⁴⁹ BALOGH 1943. 64., 86., 176., 211–214., 268–270., 100–105. kép; BALOGH 1955. 40.; FEUERNÉ 1977. 220., 85. kép; HORLER Miklós: Ioannes Fiorentinus Forgách-síremléke. *Építés-Építészettudomány*, 15. 1983. 237–259.

²⁵⁰ Zágráb, Povijesni muzej Hrvatske, ltsz.: 6732. Mirko VALENTIĆ: *Kameni spomenici Hrvatske, Zagreb Povijesni muzej Hrvatske*. Zagreb, 1969. 31.; HORVAT 1975. 40–45.; *Riznica* 1987. 58 (255. sz.); MIKÓ Árpád: *Riznica Zagrebačke katedrale*. Zagreb, Muzejski prostor 1983. [Recenzió.] *Művészettörténeti Értesítő*, 33. 1984. 189.; DOBRONIĆ 1994. 74–75.; MILAN PELC: *Ugarske kiparske radionice i renesansa u severnoj Hrvatskoj. Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 30. 2006. 67–80.; PELC 2007. 315–317.

²⁵¹ Balogh Jolán nem tartotta első rangú kőfaragónak, s keze nyomát például a sekrestye lavabofülkéjének keretén fedezte fel (BALOGH 1955. 40–41.), Horler Miklós viszont épp ellenkezőleg, a mestert a kápolna vezető díszítőszobrászá-

mesterek közül kerültek ki az épületszobrászati munkákat alkotó szobrászok is. A szilágysági Menyő templomának a keresztelő-medencéjét szignálta (1515), de nyilvánvaló, hogy a templom szép vonalú, lunettás vörösmárvány kapuja (1514) és szentség-háza is ugyanebben a műhelyben készült (21. kép).²⁵² A megrendelő, Désházy István, az esztergomi vár gubernátora volt Bakócz Tamás idejében. Most került elő az az Esztergomból (1515. május 15-én) írt levele, amelyben azt kéri Német Pál budai kanonoktól, az érsek ügyvivőjétől, hogy a menyői templom megújításához szükséges márványkövek szállításában segídkezzék, különös tekintettel a Tiszán való átkelésre.²⁵³

Jellemző a kőfaragó- és építési munkák szervezésére az a szerződés is, amelyet Perényi Gábor kötött Nicolaus de Milano muratorral budai háza építésére, 1526-ban, Mohács előestéjén.²⁵⁴ Ebben szó esik tervrajzról, faragott kövekről, az udvart díszítő loggiáról; de nem írták elő a mesternek, hogyan szerezze be a faragott kövelemeket. (A rajz sajnos nem maradt ránk.) Nicolaus de Mediolano egyébként budai polgár volt, 1528-ból is van róla adatunk.²⁵⁵

Raguzai István királyi borbély háza leleteinek ismeretében alkothatunk magunknak fogalmat arról, hogy milyen lehetett a budai polgárváros képe a Jagelló-korban.²⁵⁶ Remek márgafaragványok kerültek elő, gyümölcsfüzéres kandallóelemek, feliratos fríz töredéke, párkányok, keretek (22. kép). Az egyik fríz – trófeák, bőségszaruk, palmették váltakoznak rajta – másik darabját (folytatá-

22. kép. Pilasztertöredék Raguzai István királyi borbély budai házából, 16. század első negyede. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum

nak tartotta (HORLER 1987. 21–23). Mindkét véleményt lehet védeni is, és támadni is (utóbbit védeni kevésbé): a szignált keresztelőmedence címerképe valóban elnagyolt, de tegyük hozzá, hogy aprócska részlet ez, ugyanott a kapu címerképe viszont színvonalas munka. A szignált gnieznói sírkő koszorúja valóban a kápolna csegeyeinek függesztett koszorúira hasonlít, de a Forgách-síremlék igénytelen koszorúja is szignált alkotás; az ívháromszögeknek vagy a székesegyház felé nyíló homlokzat lábázatának dekorációi viszont stílusosan nagyon távol állnak Giovanni Fiorentino szignált munkáitól. A szignatúra egyébként aligha játszott akkora szerepet, illetve maga a kőfaragó aligha foglalt el olyan fontos pozíciót az esztergomi érseki udvarban, hogy jelentősége lett volna annak, kinek mit szignál, és mit nem. Mindehhez hozzátehetjük most, hogy a kápolna sekrestyéjének lavabóján, a kereten valóban hasonlóképp laposan faragott ornamentális sáv fut, mint a zágrábi Szegedi Lukács-sírkövön. Mindazonáltal ez sem bizonyítja, hogy a kőfaragó már 1506–1507-ben Esztergomban dolgozott volna, s hogy folyamatosan ott tevékenykedett 1515–1516-ig. Alapjában véve ma sem gondolom másképp, mint huszonöt évvel ezelőtt: a probléma tanulsága elsősorban historiográfiai, s ennek egyik kulcsa a zágrábi sírkő.

²⁵² BALOGH 1943. 268–270.; MIKÓ Árpád: A menyői templom keresztelőkútja. In: *Váradai kőtöredékek* 1989. 265–267.

²⁵³ „[...] Pro certa reformationis ecclesie nostre in domo nostra Menyew misimus lapides marmoreos. Ideo rogamus, ut velitis comittere ad partes Tycie, ut in via in ductione per vectores fiant auxilia et sequantur.” HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVY–C. TÓTH 2014. 96., 100. (2. sz.)

²⁵⁴ KOMÁROMY András: A báró Perényi család levéltárából. In: *Történelmi Tár (Új Folyam)*, 1. 1900. 132–133.; Árpád MIKÓ: Italienische Künstler in Ofen/Buda zur Zeit der Jagiellonen. In: *Maria von Ungarn (1505–1558). Eine Renaissancefürstin*. Szerk. Martina FUCHS–Orsolya RÉTHELYI. Münster, Aschendorf, 2007. 357.; VÉGH 2006/2008. I. 285., II. 185–186. (689. sz.)

²⁵⁵ VÉGH 2006/2008. I. 167., II. 191. (716. sz.)

²⁵⁶ VÉGH 2008. 54–59.

sát) már a 19. század végén megtalálták az újkori királyi palota bővítése alkalmával, s természetesen Mátyás palotájához kapcsolták, ez is jellemzi kvalitását.²⁵⁷

Az egyik legfontosabb újdonság azonban a terrakottaelemek előbukkanása: az all'antica építészeti tagozatok egy része ugyanis égetett cserépből készült, s még egy astragalos-soros negatívot is találtak, ami talán helyben gyártásra utal. Terrakottából figurális elemek is készültek, amint erről különböző puttószobrocskák fragmentumai tanúskodnak.²⁵⁸ Az épület külső homlokzatát freskókkal dekorálták, egy nagyobb faltömbön fennmaradt kép nyílvevesszőt mutató puttót ábrázol, és a keretező – részben kőből faragott, részben vakolatból formált – kymatagot is színes festés borította.²⁵⁹

Valószínűleg több vidéki városban is hasonló lehetett a helyzet. Pécssett például feltártak antikizáló, külső homlokzati festést,²⁶⁰ és a pontos proveniencia nélküli kőfaragványok mellett jó pár kőleletet ismerünk a városi házak tudományosan dokumentált műemléki falkutatásaiból is. A helyi, puha mészmárgából készült faragványok stílusán is összefüggő, jól körvonalazható csoportot alkotnak.²⁶¹ A kiindulópontot bizonyára Szatmári György építkezéseinek faragványai jelentették, amelyekben gyakori dekorációs elem lehetett a változatos módon összekapcsolt rozettasor. A rozettákkal díszített vörösmárvány keret persze Pécssett import volt; a legszebb pécsi töredék méretre pontos párja Győrött bukkant fel, a Káptalandombon (23. kép).²⁶²

Idevágó, fontos okleveles adat került elő tavaly: 1516. augusztus 18-án Désházy István, esztergomi jószágkormányzó azt kérte Németi Pál budai kanonoktól, Bakócz Tamás ügyvivőjétől, hogy juttasson el két, márvánnyal megrakott hajót Szatmári György pécsi püspöknek (és legalább az egyiket borral megrakottan küldje vissza).²⁶³ Désházy ekkor építkezett a menyői templomon, és oda is Németi segítségével jutottak el márványkövek, köztük Ioannes Fiorentinus szignált vörösmárvány keresztelőkútja.²⁶⁴ Ebben az esztendőben tehát Szatmári is építkezett Pécssett. Vajon volt-e Giovanni Fiorentinónak

23. kép. Kerettöredék rozettákkal Győről, 16. század első negyede. Győr, Rómer Flóris Múzeum

²⁵⁷ VÉGH 2008. 56/6., (I-2a. sz.). A korábban előkerült darab: BALOGH 1955. 36.; BALOGH 1966. I. 116., II. 130. kép; Schallaburg 1982. 289. (193. sz.) (Emese NAGY).

²⁵⁸ VÉGH 2008. 56–58. (I-3a-k. sz.). A terrakotta mint építészeti elemek anyaga egyébként a királyi palotában is jelen volt, ez kevésbé ismert, kevés emléke van. – Az óbudai királynéi várban is került elő reneszánsz terrakotta építészeti tagozat: HAVASI Krisztina: Az óbudai királyi, utóbb királynéi vár köemlékei. *Budapest Régiségei*, XL. Budapest, 2007. 224., 3. kép.

²⁵⁹ VÉGH 2008. 55.

²⁶⁰ A Káptalan utca 2. számú ház (ma a Zsolnay-múzeum működik benne). CSEMEGI József: Jelentés a Pécs, Káptalan utca 2. sz. épületen végzett helyreállítások eredményeiről. In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 1956. Pécs, 1957. 8–29.; SARKADINÉ HÁRS Éva: A Pécs, Káptalan utca 2. számú épület díszítő elemei. In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 1956. Pécs, 1957. 48–54.; G. SÁNDOR 1984. 29., 36. kép. Pár éve, a legutóbbi „helyreállítás” során, sajnálatos módon levették a középkori vakolatot, s az egykor méltán sokat emlegetett reneszánsz festés megsemmisült.

²⁶¹ G. SÁNDOR 1984. 18–33., 71–76.; FARBAKY 2002. 45–62.

²⁶² *Pannonia Regia* 1994. 367. (VII-47. sz.) (MIKÓ Árpád); MIKÓ 1998. 209–211., 7–8. kép.

²⁶³ „Nunc mittimus duas naves lapidibus marmoreis oneratas, qui reverendissimo domino episcopo Quinqueecclesiensi presentandi sunt.” HORVÁTH–NEUMANN–PÁLÓSFALVY–C. TÓTH 2014. 97., 107. (11. sz.)

²⁶⁴ Lásd a 253. jegyzetet.

24. kép. Síremlék töredéke koszorúba foglalt címerrel a pécsi domonkos templomból, 16. század első negyede. Pécs, Janus Pannonius Múzeum

bármilyen szerepe a pécsi faragványok körül? S hová szánhatták ezeket a köveket? Egyik ma ismert vörösmárvány faragvány sem évszámos Péccsett: sem a tabernákulum, sem az a néhány, rozettadíszes nyíláskeret-töredék, amelyek régóta ismeretesek.²⁶⁵ Bármelyik készülhetett közülük 1516-ban – bár a tabernákulumot stíluskritikailag teljesen megalapozottan kapcsoljuk a Bakócz-kápolnához, és így 1506–1507 tájára datáltuk. Talán a püspöki palotán építkeztek ekkortájt?²⁶⁶ A vörösmárvány reprezentatív, drága anyag, csak fontos emlék jöhet szóba. Két hajóakománnyi faragott kő nagyon sok. Mindenesetre az a koszorús vörösmárvány sírkő, amely töredékesen került elő a pécsi középkori domonkos kolostor templomának feltárásakor

(24. kép),²⁶⁷ egészen más perspektívát kap most, hogy konkrét adat bukkant fel épp 1516-ból, esztergomi vörösmárvány faragványok Pécsre szállításáról.²⁶⁸

A pécsi kőfaragók kezén a rozettasor motívuma népszerűvé vált, mert nemcsak a városban, hanem tágabb vidékén is ismerünk puha mészmárgából faragott rozettás építészeti töredékeket;²⁶⁹ a rozettasorok egyre durvább változatokban követik egymást Ozorán, majd Pécsváradon. Ozoráról ugyanakkor finomabb faragványokat is ismerünk, amelyeknek nincs a közelben párhuzamuk, például egy három oldalán faragott hasáb fragmentumát, amelyet igen gazdag díszítés borít: örvényesen forduló indák közül kihajló bőségszaruk s egy levélkoszorú keretezte profilkép.²⁷⁰ A motívumok egymáshoz illeszkedése nem mindig szerves, és az akantuszlevelek mintázásában – különösen az erősen hangsúlyozott középső ér, vagy a fűrészfogas levélzegélyek megformálásában – érződik némi gótikus íz. A pécsi Munkácsy utcában feltárt, delfines-kandeláberes ablakkeret-töredékek is nyilvánvalóan választékosabb megmunkálású faragványok durva kivitelű leszármazottai.²⁷¹ A félköríves záródású, záradékan Szatmári-címerrel, ívháromszögeiben puttófejjel díszített pécsi ajtó rontott replikáit Mára-váron találták meg.²⁷²

A márévári és pécsváradai darabok már Mohács után készültek. A pécsiek között is lehetnek bőven 1526 utániak; az a jókora kútkávatöredék, amely Eszéki János pécsi püspök (1539–1541) címerét és az 1540-es évszámot viseli,²⁷³ arról tanúskodik, hogy még ekkor is volt

²⁶⁵ *Pannonia Regia* 1994. 371–372. (VII-54–55. sz.) (MIKÓ Árpád).

²⁶⁶ FARBAKY 2002. 40–52. A palotára új adatokkal, megfigyelésekkel alapvető KIKINDAI András: A pécsi püspöki palota rekonstrukciója. In: *Reneszánsz látványtár* 2009. 311–322.

²⁶⁷ *Pannonia Regia* 1994. 372–373. (VII-57. sz.) (KÁRPÁTI Gábor).

²⁶⁸ A félreértések elkerülése végett: nem azt írtam, hogy ez a sírkő azon a hajón volt.

²⁶⁹ SZÖNYI Ottó: Ismeretlen siklósi renaissance kömemlékek. *Magyar Művészet*, 9. 1933. 169–180.; G. SÁNDOR 1984. 62–63., 69., 71., 95. kép; *Pannonia Regia*. 368–369. (VII-48–49. sz.) (KOPPÁNY Tibor), 375. (VII-60. sz.) (MIKÓ Árpád).

²⁷⁰ FELD István–GÁL-MLAKÁR Viktor–GIBER Mihály–MORDOVIN Maxim: Ozora, várkastély. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2008*. Szerk. KISFALUDI Júlia. Budapest, 2009. 242–246. – Az adatra Lővei Pál hívta fel a figyelmem.

²⁷¹ G. SÁNDOR 1984. 75–76., 47–51. kép.

²⁷² G. SÁNDOR 1984. 37–38., 76., 60–61. kép.

²⁷³ A pécsi székesegyház régi kőtárában, a sírkövek között. Felirata: „ · I(ohannes) · | · E(zeki) · | E(piscopus) | Q(uinqueeclesiensis) | · 1 · 5 · | · 4 · 0 · ”. SZÖNYI Ottó: *A pécsi püspöki múzeum kőtára*. Pécs, 1906. 246–247. (771. sz.); SZÖNYI Ottó: A pécsi Dómmúzeum. *Magyar Művészet*, 5. 1929. 532. (az alsó képen, az Ernuszt-címer alatt). Eszéki Jánosra: KOLLÁNYI 1900. 137.

25. kép. Kútmedence töredéke Eszéki János pécsi püspök címerevel, 1540. Pécs, székesegyház

kőfaragó a városban. A kút nem lehetett különösebben reprezentatív funkcióban, mert a címeren kívül nincs értékelhető részlete (25. kép).

A motívumok romlása, a minőség esése persze nemcsak Pécsre és környékére volt jellemző, hanem az ország más részeire is, a 16. század második évtizedétől. Jó példáját láthatjuk ennek a Közép-Dunántúl két kisebb nemesi kastélyán, Devecseren és Jánosházán. A devecseri Choron-kastélyban – az itt álló gótikus udvarházat devecseri Choron András, Szalaházy Tamás veszprémi püspök sümegi várnagya bővítette ki all'antica részekkel – az egyszerűen profilált nyílászerveken (1526) kívül igényes kialakítású kandallógyámkő-töredékek is fennmaradtak,²⁷⁴ amelyek nemcsak motívumaik, hanem részletformáik miatt is közeli párhuzamaiul kínálkoznak Erdődy Péter jánosházi kastélyának szépen díszített kandallógyámköveihez.²⁷⁵ A bőségszaruk leegyszerűsített kialakítása, a karéjos levelű rozetták faragásmódja erősen hasonló, ami azonos kőfaragóműhelyre vall, s amelyet jó volna pontosan lokalizálni. Anyaguk olyan finom szemcséjű homokkő, amelyből a sümegi várban, sőt Veszprémben is kerültek elő – egyszerűbb – faragványok.²⁷⁶

Különösen érdekes az egyik jánosházi gyám-

kővön látható laposan faragott, gyümölcscsel teli kosár, mert a motívum egyelőre páratlan; a körtékkel, gránátalmákkal megrakott bőségszaruk is előkelő mintákra utalnak, ha gyarlóbb kivitelben is.

²⁷⁴ KOPPÁNY Tibor: *A sümegi vár és a devecseri kastély reneszánsz kőfaragványai*. Szerk. LÖVEI Pál. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 2009. (Lapidarium Hungaricum, 7. Veszprém megye, I.) 89–191.; KOPPÁNY Tibor: *A kastély részei, berendezése és tartozékai a 16–17. századi Dunántúlon*. *Művészettörténeti Értesítő*, 64. 2015. 310.

²⁷⁵ M. KOZÁK Éva: *Jánosháza, Erdődy–Choron-kastély*. In: *Lapidarium Hungaricum, 5. Vas megye, I.* Szerk. LÖVEI Pál. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 2002. 385–455. (A szerkezeti és tipológiai összefüggések tipológiai katalógusának társszerzője: SIMON Zoltán.)

²⁷⁶ A jánosházi kastély bővítésének *terminus post quem*je 1510, ebben az évben kapott ugyanis engedélyt a birtokos, Erdődy Péter II. Ulászlótól arra, hogy árokkal és fallal körülvegye az udvarházat (KOZÁK Éva 275. jegyzetben i. m.; KOPPÁNY 1999. 158). Mivel adatunk van arra, hogy a devecseri udvarházat 1514-ben fölégették (KOPPÁNY Tibor 274. jegyzetben i. m. 98.), az itteni épület all'antica részletekkel való dekorálására, bővítésére, helyreállítására ezt követően kellett sor kerülni. Az egyik ajtó (festett) 1526-os évszáma kissé távolinak tűnik, de mégsem lehetetlen, hogy ez vonatkozik, *terminus ante quem*ként, az összes antikizáló faragványra. Az építető, devecseri Choron András Szalaházy Tamás veszprémi püspök sümegi várnagya volt 1524-től; a sümegi várban valószínűleg ekkor történt az átalakítás, amelyből finomszemcséjű homokkőből faragott, antikizáló nyílászervek-töredékek kerültek elő. A devecseri és a sümegi faragványok összefüggnek, bár utóbbi helyen nem bukkant fel még értékelhető ornamentális darab, csupán profilált töredékek. A kérdés az, hogy miként magyarázható Jánosháza és Devecser, e két – egymástól egyébként nem távoli – hely ornamentális darabjainak szoros stíláriai összetartozása. Azt hiszem, ez az a pont, ahol a stíluskritika – a művészettörténet-írás klasszikus eszköze – olyan problémát vet fel, amely azonos súlyú lehet az okleveles adatokból kiinduló kérdésekkel. Az összefüggés további vizsgálatra vár.

A Dunántúlon a Jagelló-korban különösen sok kastélyon jelentek meg all'antica részletek, talán az ország területén sehol másutt ennyire sűrűn. Sajnos csak keveset ismerünk közülük olyan részletességgel, mint a devecserit vagy a jánosházit. A Somogy megyei ötvöskőnyi kastély helyét, alaprajzát régészeti feltárás tisztázta,²⁷⁷ itt a reneszánsz faragványok anyaga – a Buda környéki márga – távolabbi eredetre, központi kőfaragóműhelyre vall; s az egyik – már említett – szép lebegőfejezet stílárís párhuzama Budán is került elő, a polgárvárosban.²⁷⁸ Az Ötvöskőnyihoz közel eső Korotna helyéről egy gyönyörű peduccioát ismerünk (amely szintén szorosan kapcsolódik anyagában, stílusában az előbb említett két darabhoz),²⁷⁹ s egy márgából faragott Mátyás-címer töredékét.²⁸⁰ A Dombaiak dombói (Tolna megye) kastélyáról egyelőre csak írott adataink vannak, a kastély helyén nem volt feltárás,²⁸¹ ajtókeretein feliratok ékeskedtek, ami a korban az all'antica nyíláskeretek sajátja volt.²⁸²

7. Az északi reneszánsz nyomai

A bártfai városháza sokáig úgy szerepelt a szakirodalomban, mint az itáliai – budai udvari – reneszánsz kisugárzásának egyik legtávolabbi példája.²⁸³ 1507-ben „olasz ablakokat” rendelték Alexander mestertől, aki akkor már évek óta dolgozott a város számára. Az ablakok közül néhány fennmaradt máig, de részletformáik nem az olasz típusú all'antica módnak felelnek meg, hanem furcsa vegyületei a gótikának és a félreinterpretált reneszánsz formáknak. Az ominózus ablakoknál is világosabb a kétféle formavilág keveredése a zárterkélyen, amely a *praetorium* emeletére vivő lépcső indításának adja meg a reprezentatív keretet. A szerződésben szereplő „olasz ablakok” tehát nem a budai példákra utalnak, hanem arra, hogy Bártfán is tisztában voltak a legújabb divattal, de ez arrafelé úgy hangzott, hogy „welsch”. Ma északi reneszánsznak vezetnék. Alexander mester 1508-ban eltűnt Bártfáról, helyét Johannes mester – valószínűleg az eperjesi Johannes Brengyssen – vette át, aki évekig vitte tovább az építkezést, összefogva a soknációjú, környékbeli és főleg határon túlról érkezett lengyel munkás ténykedését.²⁸⁴

A bártfai városházát monumentális feliratok is díszítik, amelyek afféle magisztrátus-tükröként figyelmeztették a helyes kormányzásra a város vezetőit; az antikizáló felirat-együttes olyan, mint valami egységes koncepció szerint íródott, monumentális olvasókönyv. Az

²⁷⁷ MAGYAR Kálmán: *Az ötvöskőnyi Báthori várkastély*. Kaposvár, 1974. (Somogyi Múzeumok Füzetei, 18.) 27–53.; Schallaburg 1982. 672. (822. sz.) (Kálmán MAGYAR); KOPPÁNY 1984. 210.; *Pannonia Regia* 1994. 370–371. (VII-53. sz.) (KOPPÁNY Tibor); KOPPÁNY 1999. 190–191., 36–38. kép; HORVÁTH Richárd: *Az ecsedi Bátoriak várbirtokai a késő középkorban. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 41. 2006. 317.

²⁷⁸ László GEREVICH: *The Art of Buda and Pest in the Middle Ages*. Budapest, Akadémiai, 1971. 118., 145., CXVI/306. kép; GEREVICH László: Budapest művészete a későbbi középkorban a Mohácsi vészig. In: *Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején*. Szerk. GEREVICH László–KOSÁRY Domonkos. Budapest, Budapest Főváros Tanácsa, 1973. (Budapest története, 2.) 307.; Schallaburg 1982. 672. (823. sz.) (Emese NAGY).

²⁷⁹ Schallaburg 1982. 672–673. (824. sz.) (Kálmán MAGYAR); KOPPÁNY 1984. 212.; *Pannonia Regia* 1994. 370. (VII-52. sz.) (KOPPÁNY Tibor).

²⁸⁰ MAGYAR Kálmán: *Az ötvöskőnyi Báthori várkastély*. Kaposvár, 1974. (Somogyi Múzeumok Füzetei, 18.) 46–48., 42. kép; Schallaburg 1982. 565. (632. sz.) (Kálmán MAGYAR).

²⁸¹ KOPPÁNY Tibor: A Tolna megyei Dombó vára. In: *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. PAMER Nóra. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1994. 159–168.

²⁸² MIKÓ 2005. 226–227.

²⁸³ Vö. BALOGH Jolán: A reneszánsz kor művészete. In: *A magyarországi művészet története*. Főszerk. FÜLEP Lajos, szerk. DERCSÉNYI Dezső–ZÁDOR Anna. Budapest, Corvina, 1973⁵. 211.; FEUERNE 1977. 23.

²⁸⁴ MIKÓ 2004. 19–52.

1505-ben építeni kezdett városháza az északi reneszánsz és a késő gótika stílusjegyeit viseli magán – természetes módon, ám a térségben roppant korán – s monumentális feliratai sem klasszikus antikva betűkkel íródtak, hanem korai humanista kapitálissal, ami ennek a „keverék-stílus”-nak velejárója.²⁸⁵

Az épület reprezentatív kialakítású lépcsőtornya (zárterkélye) hordozza a feliratok zömét, amelyek jól azonosítható bibliai idézetek vagy közmondások. Valamennyi a város előljáróságát inti az erényes kormányzásra, szó szerint utalva a bölcsességre és az igazságosságra, és a sorok között a mértékletességre is. Szellemük jól egybeillik a vezetőkkel szemben a városi jogkönyvekben megfogalmazott elvárásokkal. Szerencsés módon bepillantunk abba a világba is, amelyben keletkeztek. A város számadáskönyveiben ugyanis ezekben az években, a címlapokon hasonlóképp szentenciák jelennek meg, olykor végig kapitálissal írva. Ezek között is akad bibliai citátum, sőt Plautus-idézet is. Plautus jelképezheti a humanista szellemet, hisz a középkorban – Terentiussal ellentétben – csak kevésbé ismert és olvasott auktor volt.²⁸⁶ A feliratok alkalmazásának gondolata modern, szemben konvencionális tartalmukkal. Az északi reneszánsz és a gótika elemeit egymásra montírozó párkányok alatt futó feliratok talán éppúgy az all’antica képzetét kelthették, mint a keresztosztós, kimondottan is „olasz” – vagy is „welsh” – ablakok.

A Bártfán megismert északi reneszánsz stíluselemek Sárosban és Szepesben több helyen is felbukkannak. Így például a kisszebeni plébániatemplom déli kapuján.²⁸⁷ A kapu szarköve és párkánya is gazdagon profilált, levél- és tojássor díszíti. A lunetta tagozatait is ugyanilyen dekoráció borítja, külső élén pedig golyók és vázaidomok alkotta ív feszül. Középpütt, az ív záradékán, szemárhátívbe tömörödő, stilizált levélcsonomán váza áll, a két szélén pedig – tetejükön golyót egyensúlyozva – ingatag baluszterorsók emelkednek; középről, az ív pereméhez tapadva, jobbra és balra egy-egy stilizált delfintest ível lefelé. Farkuk és tarajuk felkunkorodik, mintha a középső vázában és a szélső baluszterorsókban all’antica akrotérionok paródiáit kellene látnunk. Ezek azonban legalább annyira szimbolikus fiálék is, egy gótikus fiatornyos saroklezárás imitációi. A fríz korai humanista kapitálissal vésett felirata: „Beati qui habitant in domo tua Domine”, azaz „boldogok, akik házában lakoznak, Uram”. Ez szoltáridézet, bár nem szó szerinti,²⁸⁸ és kétségkívül a templomra és az oda igyekvő hívekre vonatkozik. A templom kő szószéke hasonló stílusú (bár kevésbé dúsan dekorált); egyik lapos domborművű baluszterén Zuzana Ludiková nemrégiben fedezte fel az 1529-es évszámot.²⁸⁹

A kapu díszítésének motívumkincse, zömök aránya, „fejsúlyos” lunettája, feliratának betűtípusa egyaránt szoros kapcsolatban van több korabeli szepesi és sárosi építészeti faragvánnyal, mindenekelőtt a bártfai városházával. A különös balusztermotívumok megisméltődnek Lőcsén, lomnici Horvát János szepesi prépost házában ajtaján is,²⁹⁰ amelynek 1530-as dá-

²⁸⁵ A lépcsőtornony főpárkányán olvasható szöveg: „DILIGITE LVMEN SAPIENTIAE | OMNES QVI PREESTIS POPVLIS VT IN AETERNVM REGNETIS | ET PRODERIT VOBIS”; a déli oldalon, a bejárat fölött: „HABITACVLA IVSTORVM BENEDICENTVR”. Az erkély túoldalán: „DOMVS IVSTORVM PERMANEBIT”. A középső, a keleti homlokzatra írott idézet: „FELIX CIVITAS QVAE TEMPORE PACIS COGITAT BELLA”. A bejáratú ajtó fölött: „PRIVSQVAM INCIPIAS CONSVLTO.” Az első emeleten, az épületen belül, az egyik ajtó fölött: „IVSTVM EST AVXILIARI PAVPERI”. A feliratokkal részletesen foglalkoztam: MIKÓ 2004. 19–52.; MIKÓ 2005. 229–230.

²⁸⁶ Michael von ALBRECHT: *A római irodalom története*. I–II. Ford. TAR Ibolya. Budapest, Balassi, 2003–2004. I. 151–152.; Franz BRUNHÖLZL: Plautus im Mittelalter. *Lexikon des Mittelalters*, VII. München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 2003². 16–17.

²⁸⁷ FEURNÉ 1977. 220., 87. kép; KUHN 1982. 26.; KRESÁK 1988. 23–24.; KRESÁK 1995. 3., 6. kép; CIULISOVÁ 2002. 130–131.; MIKÓ 2005. 228.; *Ilustraná enciklopédia*... 2009. 909.

²⁸⁸ PsG 83,5 Beati habitantes in domo tua Domine.

²⁸⁹ Zuzana LUDIKOVÁ: Kazateľnica. In: *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom* 2009. 657.

²⁹⁰ KUHN 1982. 27.; KRESÁK 1988. 23.; KRESÁK 1995. 4., 8. kép; EVA KRÍŽANOVÁ: Renesancia ako nový výtvarný štýl. *Pamiatky a múzeá*, 49. 2001/4. 9.; CIULISOVÁ 2002. 138.; Jozef MEDVEČKY: Novovek 1526–1780. In: Zuzana BARTOŠOVÁ–Ivan GERÁT–

tuma e stíluskör végső határát jelöli. Nyársardón (Héthárs mellett) Nyási Dömötör esztergomi vikárius tabernákuluma (1520 körül) ugyanennek a stílusnak a képviselője.²⁹¹ Az átmeneti típusú betűkkel írott, hosszú felirat is jelzi, hogy a megrendelő reprezentatív alkotásnak szánta. Különös, de szülőfalujába nem Esztergomból hozatott tabernákulumot, hanem a környéken rendelte meg. Nemcsak ő nem hozatott az ország közepéről tabernákulumot, hanem Rozsnyóra sem Esztergomból került a Bakócz-címeres kápolnaajtó-keret (1515–1516).²⁹² A szepesi, sárosi stallumokon, a szárnyasoltárok szekrényfaragványain is ebben az időben jelennek meg a reneszánsz ornamentális elemek.

Nemcsak a Szepességre és környékére volt jellemző az északi reneszánsz stílus feltűnése, hanem természetesen a nyugati országrészekre is. Pozsony környékére azonban Bécsből kerültek az egyes darabok. Zömmel nem építészeti faragványok, hanem köretábulumok, esetleg epitáfiumok. Legszebb példájuk a pozsonyszentgyörgyi főoltár,²⁹³ amelynek ornamentális részletei – a szekrényfülkében függő tömött gyümölcsfüzérek, a pilaszterek tükrét elborító zsúfolt levélkötegek – más emlékeken is fölbukkannak. Így például Sopronban, az egykori ferences templomban is állhatott egy ehhez hasonló oltárépítmény,²⁹⁴ Bazinban pedig a plébániatemplom szószéke kapcsolható ide.²⁹⁵ Ezt 1523-ban állíttatta az egyik Szentgyörgyi és Bazini gróf;²⁹⁶ a szószéket tartó tömzsi oszlop „sudasodó” törzse és hibrid „korinthoszi” fejezete tipikus északi reneszánsz megoldás, a mellvéd elegánsan faragott ornamentumain viszont erről csak a részletek árulkodnak.

A pannonthalmi főapátság templomában ma is fennálló épületrészek (26. kép), a somogyvári bencés kolostorból csak építészeti elemek őrzik ennek a stílusváltozatnak a nyomát.²⁹⁷

Marta HERUCOVÁ–Jozef MEDVEČKÝ–Martin VANČO: *Umenie na Slovensku. Stručné dejiny obrazov*. Bratislava, Slovart, 2007. 81., képpel; *Ilustrovaná enciklopédia*... 2009. 766.

²⁹¹ Ladislav ŠÁSKY: *Kunstdenkmäler der Slowakei*. Bratislava, Tatran, 1988. 279. kép; CIULISOVÁ 2002. 129–130.; MIKÓ 2004. 30., 18. kép; MIKÓ 2009. 102–103., 66. kép; Juraj ŽÁRY: Tabernákulum. In: *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom 2009*, 2. kép és 653–654.; *Ilustrovaná enciklopédia*... 2009. 914.

²⁹² GÁNGEL Judit: *Rozsnyó műemlékei*. Budapest, 1942. (A budapesti Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem Művészet-történeti és Keresztényrégészeti Intézetének dolgozatai, 77.) 16. 25–26.; Karol KAHOUB: *Neskorogotická architektúra na Slovensku*. Bratislava, 1973. 67.; Ivan CHALUPECKÝ: Od baníckej osady k baníckemu mestu. In: *Dejiny Rožnavy*, 1. Rožnava, 1978. 79.; KUHN 1982. 26., 2. kép; KRESÁK 1988. 24.; Juraj ŽÁRY: Tabernákulum. In: *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom 2009*. 653–654.; *Ilustrovaná enciklopédia*... 2009. 471.

²⁹³ ÉBER László: A pozsonyszentgyörgyi oltár. In: *Az Országos Szépművészeti Múzeum Évkönyvei*, I. Budapest, 1918. 135–151.; KRESÁK 1995. 4–5., 9. kép; CIULISOVÁ 2002. 133–134.; MIKÓ 2009. 105., 68. kép.

²⁹⁴ BALOGH Jolán: Renaissance oltár Sopronban. *Soproni Szemle*, 16. 1962. 144–146; *Mátyás király öröksége 2008*. I., 204–206. (VII-19. sz.) (BARTOS György).

²⁹⁵ BALOGH Jolán: A késő-renaissance és a kora-barokk művészete. In: *Magyar művelődéstörténet*, 3. A kereszténység véődőbástyája. Szerk. DOMANOVSKY Sándor. Budapest, [1940.] 560.; KRESÁK 1995. 4.; CIULISOVÁ 2002. 134.; MIKÓ 2009. 105., 69. kép; *Ilustrovaná enciklopédia*... 2009. 156.

²⁹⁶ A szószek címeréhez: Moriz WERTNER: *Die Grafen von St. Georgen und Bösing. Genealogische Studie*. Wien, 1891. 71–73.; *Die Wappen des Adels in Ungarn. J. Siebmacher's großes Wappenbuch*, Bd. 33. [Reprint.] Neustadt an der Aisch, 1982. Bd. I. 628., Bd. II. Taf. 442. Bazin birtoklástörténete: 1543-ig a Szentgyörgyi és Bazini grófoké; II. Kristóf halála után a kincstárra szállt, majd I. Ferdinánd király a birtokot Serédy Gáspárnak adta zálogba. Nagy IVÁN: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 10. Pest, Ráth Mór, 1863. 152. Lásd még MAKSAY Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*, I–II. Budapest, Akadémiai, 1990. II. 581.; HÁZI Jenő: *Pozsony vármegye középkori földrajza*. Pozsony, Kaligram, 2000. 78–79. – Juraj ŽÁRY–Árpád MIKÓ: Kazateľnica. In: *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom 2009*. 4. kép és 655–656.

²⁹⁷ PAPP Szilárd: Késő gótikus építkezések Pannonthalmán. In: *Mons Sacer* 1996. I. 250–264.; MIKÓ Árpád: Tolnai Máté főapát és a reneszánsz művészet emlékei Pannonthalmán. In: *Mons Sacer* 1996. I. 572–575.; PAPP Szilárd: Pannonthalma és Somogyvár. Bencés reform és építészet a 15–16. század fordulóján. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Szerk. TAKÁCS Imre. Pannonthalma, Pannonthalmi Bencés Főapátság, 2001. 306–309.

26. kép. Pilaszter részlete a „keresztelőkápolna” kapuzatán a pannonhalmi bencés főapátsági templomban, 16. század első negyede.

Budához közel, Bajnán magas, karcsú tabernákulum áll: felépítése a nagy gótikus szentségházakét követi, tartópillérét azonban leveles tükrű pilaszter alkotja, tetején fogrovatos párkányzattal, a szentségfülkét pálcaáthatásos tagozatok keretezik, a töredékes oromzat pálcai gyémántmetszéses lábazatról indulnak. Az all’antica párkányok között futó képszék szárnyas angyalbüszkjei azon a helyen az itáliai reneszánsz kerubfejeinek gótikus változatai.²⁹⁸

Az itáliai all’antica műveknek – ha kis számban is – voltak „oltralpe” ellenpontjai még a Dunántúlon, a fővároshoz közel is. Talán még Budán is; egy vörösmárvány epitáfiumtöredék – Krisztus levétele a keresztről domborművel – erre utal.²⁹⁹ A budai német polgárok ugyanakkor az olasz reneszánszsal is próbálkoztak, sőt, Peter Juncker budai polgár bécsi házának – az egykori Peterlhofnak – ajtókeretei (1497)³⁰⁰ az első all’antica faragványok közé tartoztak Bécsben.

²⁹⁸ MAROSI Ernő: *Magyar falusi templomok*. Budapest, Corvina, 1975. 42–43.; B. BENKHARD Lilla: A Bajnai Both család késő középkori udvarháza. Régészeti kutatások a bajnai Sándor–Metternich-kastélyban, 1995–2004. In: *Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai. Tanulmányok a 80 éves Koppány Tibor tiszteletére*. Szerk. FELD István–SOMORJAY Sélysette. Budapest, Castrum Bene Egyesület–Históriaantik Könyvesház, 2008. 69.

²⁹⁹ László GEREVICH: *The Art of Buda and Pest in the Middle Ages*. Budapest, Akadémiai, 1971. 119., CXVI. tábla, 304. kép; *Habsburg Mária* 2005. 203. (IV-30. sz.) (VÉGH András).

³⁰⁰ KUBINYI András: A budai német patriciátus társadalmi helyzete családi összeköttetései tükrében. *Levéltári Közlemények*, 42. 1971. 259/384.; LÓVÉI Pál: A Sárkány-rend fennmaradt emlékei. In: *Zsigmond* 1987. I. 160.; Gerd PICHLER: Neue Erkenntnisse zum Auftreten der Renaissancebaukunst in Wien. Drei Portalfragmente von 1497. *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, 52. 1998. 424–431.; Gyöngyi TÖRÖK: Die Ursprünge der Jagiellonischen Renaissance in Ungarn während der Regierungszeit des Königs Matthias Corvinus (1458–1490). In: *Die Jagiellonen. Kunst und Kultur einer europäischen Dynastie an der Wende zur Neuzeit*. Hgg. Dietmar POPP–Robert SUCKALE. Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, 2002. 218–219., 3. kép; Cornelia PLIEGER: Plastik der Renaissance. In: *Geschichte der bildenden Kunst in Österreich*, Bd. 3. *Spätmittelalter und Renaissance*. Hrsg. Arthur ROSENAUER. München–Berlin–London–New York, Prestel, 2003. 367.

Rövidítések

- ÁLDÁSY 1923–1930 – ÁLDÁSY Antal: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címereslevelei, 2. 1092–1600.* Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, 1923–1930. (Catalogus Bibliothecae Musaei Nat. Hungarici, II. Litterae armales, vol. 2., fasc. [1]–2.)
- Apponyi Hungarica* 1903 – Alexander APPONYI: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften. I–II.* München, Jacques Rosenthal's Verlag, 1903.
- Apponyi Hungarica* 1925 – Alexander APPONYI: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften. III–IV.* München, Verlag Jacques Rosenthal, 1925–1927.
- BALOGH 1943 – BALOGH JOLÁN: *Az erdélyi renaissance, I. 1460–1541.* Kolozsvár, Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet, 1943.
- BALOGH 1955 – BALOGH Jolán: *Az esztergomi Bakócz kápolna.* Budapest, Képzőművészeti Alap, 1955.
- BALOGH 1966 – BALOGH Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában, I–II.* Budapest, Akadémiai, 1966.
- BALOGH 1973 – BALOGH Jolán: *A reneszánsz kor művészete.* In: *A magyarországi művészet története.* Főszerk. FÜLEP Lajos, szerk. DERCSENYI Dezső–ZÁDOR Anna. Budapest, Corvina, 1973⁵.
- BALOGH 1982 – BALOGH Jolán: *Varadinum – Várad vára. I–II.* (Művészettörténeti Füzetek, 13/1–2.) Budapest, Akadémiai, 1982.
- BALOGH 1985 – BALOGH Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század.* Budapest, MTA Művészet-történeti Kutató Csoport, 1985.
- BARTONIEK 1940 – BARTONIEK Emma: *Codices Latini Medii Aevi.* Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1940. (Catalogus Bibliothecae Musei Nationalis Hungarici, XII.)
- Báthory Miklós emlékezete* 2007 – Báthory Miklós váci püspök (1474–1506) emlékezete. Szerk. HORVÁTH Alice. Vác, Váci Egyházmegyei Gyűjtemény, 2007.
- BERKOVITS 1948 – BERKOVITS Ilona: *Főszékesegyházi könyvtár.* In: *Esztergom műemlékei. I. Múzeumok, kincstár, könyvtár.* Összeállította GENTHON István. Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága, 1948. (Magyarország Műemléki Topográfiája, 1.) 287–371.
- BERKOVITS 1975 – BERKOVITS Ilona: *Magyar kódexek a XI–XVI. században.* Budapest, Magyar Helikon–Corvina, 1975².
- BIAŁOSTOCKI 1976 – Jan BIAŁOSTOCKI: *The Art of the Renaissance in Eastern Europe. Hungary, Bohemia, Poland.* Oxford, Phaidon, 1976.
- Bibliotheca Hungarica I.* (1988) – CSAPODI Csaba–CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. I.* Budapest, MTA Könyvtára, 1988. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, Új Sorozat, 23. [98.])
- Bibliotheca Hungarica II.* (1993) – CSAPODI Csaba–CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. II.* Budapest, MTA Könyvtára, 1993. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, Új Sorozat, 31. [106.])
- BÓNIS 1971 – BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon.* Budapest, Akadémiai, 1971.
- Bonum ut pulchrum* 2010 – *Bonum ut pulchrum. Essays in Art History in Honour of Ernő Marosi on His Seventieth Birthday.* Edited by Livia VARGA–László BEKE–Anna JÁVOR–Pál LÖVEI–Imre TAKÁCS. Budapest, Argumentum, 2010.

- CIULISOVÁ 2002 – Ingrid CIULISOVÁ: Humanizmus a renesancia. Mestá, umenie a idey Erazma Rotterdamského. In: *Problémy dejín výtvarného umenia Slovenska*. Bratislava, Veda, vydateľstvo SAV, 2002. 120–144.
- CSAPODI 1973 – Csaba CSAPODI: *The Corvinian Library. History and Stock*. Budapest, Akadémiai, 1973. (Studia Humanitatis, 1.)
- CSAPODI-GÁRDONYI 1984 – Klára CSAPODI-GÁRDONYI: *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*. Budapest, Akadémiai, 1984. (Studia Humanitatis, 6.)
- Csillag a holló árnyékában* 2008 – *Csillag a holló árnyékában. Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon*. Szerk. FÖLDESI Ferenc. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2008.
- DACOSTA KAUFMANN 1995 – Thomas DACOSTA KAUFMANN: *Court, Cloister, City. The Art and Culture of Central Europe 1450–1800*. London, Weidenfeld & Nicolson, 1995.
- DIVÉKY 1910 – DIVÉKY Adorján: *Magyarország szerepe a lengyel renaissanceban*. Különlenyomat az Archaeologiai Értesítő 1910-es évfolyamából. Budapest, 1910.
- DOBRONIC 1994 – Jelja DOBRONIC: *Renesansa u Zagrebu*. Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, 1994.
- ENTZ 1958 – ENTZ Géza: *A gyulafehérvári székesegyház*. Budapest, Akadémiai, 1958.
- ERNUSZT 1939 – ERNUSZT Johanna: *Adrianus Wolphardus*. Budapest, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R. T., 1939. (Értekezések a magyarországi latinság köréből, 1.)
- Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei... 1992 – Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei. 1500–1508*. Közzéteszi: E. KOVÁCS Péter. Eger, Heves Megyei Levéltár, 1992. (A Heves Megyei Levéltár Forráskiadványai)
- Esztergomi érsekek 2003 – Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk. BEKE Margit. Budapest, Szent István Társulat, 2003.
- Európa színpadán 2009 – Európa színpadán. Magyarország ezeréves hozzájárulása az európai közösség eszméjéhez*. Szerk. MAROSI Ernő. Budapest, Balassi, 2009.
- FARBÁKY 2002 – FARBÁKY Péter: *Szatmári György, a mecénás. Egy főpap műpártoló tevékenysége a Jagelló-kori Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 2002. (Művészettörténeti Füzetek, 27.)
- FEDELES 2005 – FEDELES Tamás: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)*. Pécs, Pécs Története Alapítvány, 2005. (Tanulmányok Pécs Történetéből, 17.)
- FEUERNÉ 1977 – FEUERNÉ TÓTH Rózsa: *Reneszánsz építészet Magyarországon*. Budapest, Magyar Helikon–Corvina, 1977.
- FÖGEL 1913 – FÖGEL József: *II. Ulászló udvartartása (1490–1516)*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1913.
- FÖGEL 1916 – FÖGEL Sándor: *Celtis Konrád és a magyarországi humanisták*. Budapest, 1916.
- Gotika 2003 – Gotika. (Dejiny Slovenského výtvarného umenia, [2.])* Szerk. Dušan BURAN. Bratislava, Slovenská národná galéria, 2003.
- Habsburg Mária 2005 – Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara, 1521–1531*. Szerk. RÉTHELYI Orsolya–F. ROMHÁNYI Beatrix–SPEKNER Enikő–VÉGH András. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2005.
- HLOBIL–PETRŮ 1992 – Ivo HLOBIL–Eduard PETRŮ: *Humanismus a raná renesance na Morave*. Praha, Academia, 1992.
- HLOBIL–PETRŮ 1999 – Ivo HLOBIL–Eduard PETRŮ: *Humanism and the Early Renaissance in Morava*. Olomouc, Votobia, 1999.

- HOFFMANN 1928 – HOFFMANN Edith: *A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratái.* (Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos kiadványai, 1.) Budapest, Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó R. T., 1928.
- HOFFMANN 1929/1992 – HOFFMANN Edith: *Régi magyar bibliofilmek.* Budapest, 1929. (Új kiadása WEHLI Tünde előszavával és új jegyzeteivel: Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1992.)
- HORLER 1987 – HORLER Miklós: *A Bakócz-kápolna az esztergomi főszékesegyházban.* Budapest, Helikon–Corvina, 1987.
- HORVAT 1975 – Anđela HORVAT: *Između gotike i baroka. Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700.* Zagreb, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1975.
- HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVY–C. TÓTH 2014 – HORVÁTH Richárd–NEUMANN Tibor–PÁLOSFALVY Tamás–C. TÓTH Norbert: Németi Pál budai kanonok, majd bozóki prépost levelesládája. Magyar vonatkozású középkori oklevelek feltárása Morvaországban. In: *Arcana Tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére.* I–II. Szerk. BÁRÁNY Attila–DRESKA Gábor–SZOVÁK Kornél. Budapest–Debrecen, Debreceni Egyetem, 2014. I. 85–116.
- HUBAY 1938 – HUBAY Ilona: *Missalia Hungarica. Régi magyar misekönyvek.* Budapest, Országos Széchényi Könyvtár–Magyar Bibliophil Társaság, 1938.
- Hunyadi Mátyás, a király* 2008 – *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban, 1458–1490.* Szerk. FARBAKY Péter–SPEKNER Enikő–SZENDE Katalin–VÉGH András. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2008.
- Ilustrvaná enciklopédia...* 2009 – *Ilustrvaná enciklopédia pamiatok Slovensko. Historická architektúra, pamiatky výtverného umenie, pamätihodnosti.* Red. Juraj ŽÁRY et. al. Bratislava, Simplicissimus, 2009.
- Italy & Hungary* 2011 – *Italy & Hungary. Humanism and Art in the Early Renaissance.* Ed. by Péter FARBAKY–Louis A. WALDMANN. Florence, Villa I Tatti, 2011.
- JAKÓ 1991 – JAKÓ Klára: *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója, 1579–1604.* Szeged, Scriptum Kft., 1991. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 16/1.)
- Jankovich Miklós gyűjteményei* 2002 – *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei.* Szerk. MIKÓ Árpád. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2002.
- KELÉNYI B. 1940 – KELÉNYI B. Ottó: *Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagia-jához.* Budapest, 1940. (Tanulmányok, kiadja a Fővárosi Könyvtár, 13.)
- KIRÁLY 2003 – KIRÁLY Péter: *Magyarország és Európa. Zenetörténeti írások.* Budapest, Balassi, 2003.
- Kódexek a középkori Magyarországon* 1985 – *Kódexek a középkori Magyarországon.* [Szerk. VIZKELETY András.] Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1985.
- Kolíška kresťanstva na Slovensku* 2011 – *Kolíška kresťanstva na Slovensku. Nitriansky hrad a Katedrála sv. Emeráma v premenách času.* Red. Štefan HAVIAR. Bratislava, Arte Libris, Plekanec & Haviar, 2011.
- KOLLÁNYI 1900 – KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok, 1100–1900.* Esztergom, Buzárovits Gusztáv Könyvnyomdája, 1900.
- Komárom megye régészeti topográfiája* 1979 – HORVÁTH István–H. KELEMEN Márta–TORMA István: *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom régészeti topográfiája.* Budapest, Akadémiai, 1979. (Magyarország régészeti topográfiája, 5.)
- KOPPÁNY 1984 – KOPPÁNY Tibor: A Közép-Dunántúl reneszánsz építészet. *Ars Hungarica*, 12. 1984. 183–232.
- KOPPÁNY 1999 – KOPPÁNY Tibor: *A középkori Magyarország kastélyai.* Budapest, Akadémiai, 1999. (Művészettörténeti Füzetek, 26.)

- SZ. KOROKNAY 1973 – SZ. KOROKNAY Éva: *Magyar reneszánsz könyvkötések. Kolostori és polgári műhelyek*. Budapest, Akadémiai, 1973. (Művészettörténeti Füzetek, 6.)
- KOVÁCS 2003 – KOVÁCS András: *Késő reneszánsz építészet Erdélyben, 1541–1720*. Budapest–Kolozsvár, Teleki László Alapítvány–Polis, 2003.
- KOZAKIEWICZOWA 1984 – Helena KOZAKIEWICZOWA: *Rzeźba XVI wieku w Polsce*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984.
- Könyvkiállítás 1882 – Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállításához*. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1882.
- KÖRMENDY 2007 – KÖRMENDY Kinga: *Studentes extra Regnum. Esztergomi kanonokok egyetemjárása és könyvhasználata, 1183–1543*. Budapest, 2007. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominate, III. Studia, 9.)
- KRESÁK 1988 – Fedor KRESÁK: Úvahy o renesancii na Slovensku, najmä o architektúre. *Ars*, 1988/1. 21–50.
- KRESÁK 1995 – Fedor KRESÁK: O pačiatkoch renesancie na Slovensku. *Ars*, 1995/1. 1–23.
- KUHN 1982 – Ivan KUHN: Renesančná architektúra na Slovensku. *Ars*, 1982/2. 16–72.
- „Látjátok feleim...” 2009 – „Látjátok feleim...” *Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*. Szerk. MADAS Edit. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2009.
- MAMÚL – *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. Főszerk. KÖSZEGHY Péter, szerk. TAMÁS Zsuzsanna. I–XI., Budapest, Balassi, 2003–2011.
- Maradandóság és változás 2004 – Maradandóság és változás. Művészettörténeti konferencia. Ráckeve, 2000*. Szerk. BODNÁR Szilvia–JÁVOR Anna–LÖVEI Pál–PATAKY Gábor–SÜMEGHI György–SZILÁGYI András. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Képző- és Iparművészeti Lektorátus, 2004.
- Mátyás király öröksége 2008 – Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század)*. I–II. Szerk. MIKÓ Árpád–VERŐ Mária. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2008.
- MIKÓ 1986 – MIKÓ Árpád: Jagelló-kori reneszánsz sírköveinkről. *Ars Hungarica*, 14. 1986. 97–113.
- MIKÓ 1988 – MIKÓ Árpád: Ippolito d’Este esztergomi érseki udvara és a reneszánsz kőfaragás Magyarországon (1487–1497). *Ars Hungarica*, 16. 1988. 133–142.
- MIKÓ 1989 – MIKÓ Árpád: Egy stílusfordulat reinkarnációja. Antonio Bonfini építészeti terminológiájának értelmezéséhez. In: *Sub Minervae nationis praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos hatvanadik születésnapja alkalmából*. Budapest, ELTE Művészettörténeti Tanszék, 1989. 37–40.
- MIKÓ 1995 – MIKÓ Árpád: Szirének, szatírok, kentaurók. Klasszikus mitológiai figurák Jagelló-kori címeresleveleinken. *Ars Hungarica*, 23. 1995. 253–258.
- MIKÓ 1997 – MIKÓ Árpád: A szentképek áruháza. A magyar szent királyok ábrázolásai a zágrábi egyházmegye liturgikus nyomtatványjaiban. *Ars Hungarica*, 25. 1997. 133–144.
- MIKÓ 1998 – MIKÓ Árpád: Rész és egész. A magyarországi reneszánsz kőfaragóműhelyek és kutatásuk. In: *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. BARDOLY István–LÁSZLÓ Csaba. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1998. 207–225.
- MIKÓ 2004 – MIKÓ Árpád: A bártfai városháza. Adalékok a Jagelló-kori reneszánsz történetéhez Felső-Magyarországon. *Művészettörténeti Értesítő*, 53. 2004. 19–52.
- MIKÓ 2005 – MIKÓ Árpád: Stílus és felirat. Kőbe vésett klasszikus- és korai humanista kapitális írott feliratok a Mátyás- és Jagelló-kori Magyarországon. *Művészettörténeti Értesítő*, 54. 2005. 205–244.
- MIKÓ 2007 – MIKÓ Árpád: Báthory Miklós püspök és a reneszánsz művészet emlékei Vácott. In: *Báthory Miklós emlékezete 2007*. 117–131.

- MIKÓ 2009 – MIKÓ Árpád: *A reneszánsz Magyarországon*. Budapest, Corvina, 2009. (Stílusok – kor-szakok, [3.])
- MIKÓ–MOLNÁR 2003 – MIKÓ Árpád–MOLNÁR Antal: A váradi középkori székesegyház kincstárá-nak inventáriuma (1557). *Művészettörténeti Értesítő*, 52. 2003. 303–318.
- Nel segno del corvo* 2002 – *Nel segno del corvo. Libri e miniature della biblioteca di Mattia Corvino*. Szerk. Paola DI PIETRO LOMBARDI–Milena RICCI. Modena, Il Bulino edizioni d'arte, 2002. (Il giardino delle Esperidi, 16.)
- Pannonia regia* 1994 – *Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon, 1000–1541*. Szerk. MIKÓ Árpád–TAKÁCS Imre. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1994.
- PAPP 2005 – PAPP Szilárd: *A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480–1515*. Budapest, Balassi, 2005.
- PELC 2007 – Milan PELC: *Renesansa*. (Povijest umjetnosti u Hrvatskoj) Zagreb, Naklada Ljevak, 2007.
- Pozdné gotické umění v Čechách...* 1984 – Jaromír HOMOLKA–Jozef KRÁSA–Václav MENCL–Jaroslav PEŠINA–Jozef PETRÁŇ: *Pozdné gotické umění v Čechách (1471–1526)*. Praha, Odeon, 1984².
- RADÓ–MEZEY 1973 – *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regio-num*, quos recensuit D. Polycarpus RADÓ OSB, primae partis editio revisa et aucta cui et toti operi adlaboravit Ladislaus MEZEY. Budapest, Akadémiai, 1973.
- RADOCSAY 1965 – Dénes RADOCSAY: Renaissance Letters Patent Granting Armorial Bearings in Hun-gary, I. *Acta Historiae Artium*, 11. 1965. 241–264.
- RADOCSAY 1966 – Dénes RADOCSAY: Renaissance Letters Patent Granting Armorial Bearings in Hun-gary, II. *Acta Historiae Artium*, 12. 1966. 71–92.
- Renesancia* 2009 – *Renesancia*. Szerk. Zuzana LUDIKOVÁ. Bratislava, Slovenská národná galéria, 2009. (Dejiny Slovenského výtvarného umenia, [3.])
- Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom* 2009 – *Renesancia. Umenie medzi nesko-rou gotikou a barokom*. Szerk. Ivan RUSINA. Bratislava, Slovenská národná galéria, Slo-vart, 2009. (Dejiny Slovenského výtvarného umenia, [3.])
- Reneszánsz látványtár* 2009 – *Reneszánsz látványtár. Virtuális utazás a múltba*. Szerk. BUZÁS Ger-gely–OROSZ Krisztina–VASÁROS Zsolt. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2009.
- RITOÓKNÉ 1991 – RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: Egy ideális fejedelem és ideális városa a morva reneszánsz kezdetén. In: *Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós hatvanadik születés-napjára. Annales de la Galerie Nationale Hongroise 1991*. Budapest, 1991. 79–83.
- RITOÓKNÉ 2002 – RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: „*Nympha super ripam Danubii*”. *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*. Budapest, Balassi, 2002. (Humanizmus és Reformáció, 28.)
- Riznica* 1987 – *Riznica zagrebačke katedrale*. Szerk. Zdenka MUNK et al. Zagreb, MTM, 1987².
- G. SÁNDOR 1984 – G. SÁNDOR Mária: *Reneszánsz Baranyában*. Budapest, Akadémiai, 1984.
- SARKADI 2010 – SARKADI Márton: „*s folytatva magát a régi művet*” *Tanulmányok a gyulafehérvári székesegyház és püspöki palota történetéről*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2010.
- Schallaburg 1982 – *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn, 1458–1541*. [Schriftleitung: KLANICZAY Tibor–Gottfried STANGLER–TÖRÖK Gyöngyi.] Schloß Schallaburg, Wien, 1982. (Katalog des Nö. Landesmuseums, Neue Folge, 118.)
- SOLYMOSI 1989 – SOLYMOSI László: Könyvhasználat a középkor végén. (Könyvkölcsönzés veszpré-mi székesegyházi könyvtárban.) In: *Tanulmányok a középkori magyarországi könyv-kultúráról*. Szerk. SZELESTEI N. László. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1989. 77–119.

- SOPKO 1981 – Július SOPKO: *Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach*. Martin, Matica Slovenská, 1981. (Stredoveké kódexy slovenskej proveniencie, 1.)
- SOPKO 1982 – Július SOPKO: *Stredoveké latinské kódexy slovenskej proveniencie v Maďarsku a v Rumunsku*. Martin, Matica Slovenská, 1982. (Stredoveké kódexy slovenskej proveniencie, 2.)
- SOPKO 1986 – Július SOPKO: *Kódexy a neúplne zachované rukopisy v slovenských knižniciach*. Martin, Matica Slovenská, 1986. (Stredoveké kódexy slovenskej proveniencie, 3.)
- Szabolcs-Szatmár megye műemlékei 1986–1987 – Szabolcs-Szatmár megye műemlékei. I–II.* Szerk. ENTZ Géza. Budapest, Akadémiai, 1986–1987. (Magyarország Műemléki Topográfiája, 10–11.)
- SZENDREI 1981 – SZENDREI Janka: *A magyar középkor hangjegyes forrásai*. Budapest, MTA Zene-tudományi Intézet, 1981. (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez, 1.)
- TÓTH 1990 – TÓTH Sándor: *Az esztergomi Bakócz-kápolna történelmi helye*. *Ars Hungarica*, 18. 1990. 207–228.
- TÓTH 1994 – TÓTH Sándor: *A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai. II.* In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 19–20.* Veszprém, 1994. 327–345.
- C. TÓTH 2015 – C. TÓTH Norbert: *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. I. rész. A kánónoki testület és az egyetemjárás*. Budapest, MTA–Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Szegedi Tudományegyetem–MNL OL Magyar Medievisztikai Kutatócsoportja, 2015.
- Történelem – kép 2000 – Történelem-kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon.* Szerk. MIKÓ Árpád–SINKÓ Katalin. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2000.
- Váradai kőtöredékek 1989 – Váradai kőtöredékek. Szobortöredékek, építészeti faragványok, síremlékek az egykori Biharvármegyei és Nagyvárad Múzeum gyűjteményéből.* Szerk. KERNY Terézia. Budapest, MTA Művészettörténeti Intézet, 1989.
- VÁSÁRHELYI 1980 – VÁSÁRHELYI Judit: *A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai, I–IV.* *Magyar Könyvszemle*, 96. 1980. 117–130., 230–263., 325–349.
- VÉGH 2006–2008 – VÉGH András: *Buda város középkori helyrajza. I–II.* Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2006–2008. (Monumenta Historica Budapestiensia, XV–XVI.)
- VÉGH 2008 – VÉGH András: *Reneszánsz kőfaragványok és terrakottaelemek a Jagelló-kori Budán. Egy várbeli lakóház és leletei.* In: *Mátyás király öröksége 2008. I.*, 54–59.
- Veszprém reneszánsza 2008 – Veszprém reneszánsza, 2008.* Szerk. KILIÁN László–RAINER Pál. Veszprém, Művészetek Háza–Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2008.
- VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA 1988–1989 – Diana VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA: *Likovna kultura visoke renesanse za vrijeme Klovićeva boravka u Ugarsko–Hrvatskom kraljevstvu. Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 12–13. 1988–1989. 207–213.
- WETTER 2003 – Evelin WETTER: *Neskorogotické zlatníctvo. Úvahy o remeselných a umelecko-geografických súvislostiach.* In: *Gotika 2003*. 529–541.
- WETTER 2011 – Evelin WETTER: *Objekt, Überlieferung und Narrativ. Spätmittelalterliche Goldschmiedekunst im historischen Königreich Ungarn.* Ostfildern, Jan Thorbecke Verlag, 2011.
- ZLINSZKY-STERNEGG 1966 – Mária ZLINSZKY-STERNEGG: *Renaissance Inlay in Old Hungary*. Budapest, Corvina, 1966.

Árpád Mikó

Renaissance Art in Hungary in the Age of the Jagiellonians, I.

The development and spreading of the all'antica stylistic elements

The 1982 exhibition “Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458—1541” in Schallaburg (Austria), which was set up in the Hungarian National Gallery in Budapest in 1983 presented not only the masterpieces of Matthias Corvinus’ court, but also the Renaissance artworks of the Jagiellonian period. The abundance of the latter in the exhibition triggered a great research interest. As a result of more than thirty years’ archival research and art historical analysis the artistic production under the two Jagiellonian king, Vladislaus II. (1490—1516) and Louis II. (1516—1526), was radically reevaluated. The paper summarizes these new findings and interpretations expanding further on them. It does not deal with the royal court, which needs to be discussed separately. The first part of the paper presents Matthias’ widow, Beatrice of Aragon’s years spent in Esztergom. This is followed by discussing the role of Italian artists in Hungary and in Central-Europe in the first part of the sixteenth century. The third part of the paper contains the analysis of the artistic production in the important ecclesiastic centers (Esztergom, Veszprém, Zagreb, Oradea, Alba Iulia). An overview of the illuminated manuscripts and the book art of the Jagiellonian period are followed by an account about issues of architecture and stonemasonry. The last part of the paper deals with the monuments of the so called Northern Renaissance, whose influence was less significant in Hungarian architecture than that of the Italian Renaissance. The paper is followed by a copious critical apparatus incorporating the old and the newest literature as well.